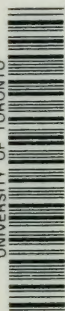

UNIVERSITY OF TORONTO

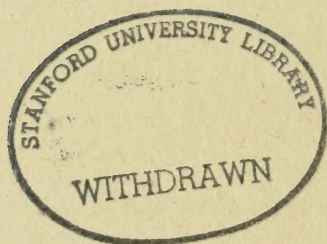
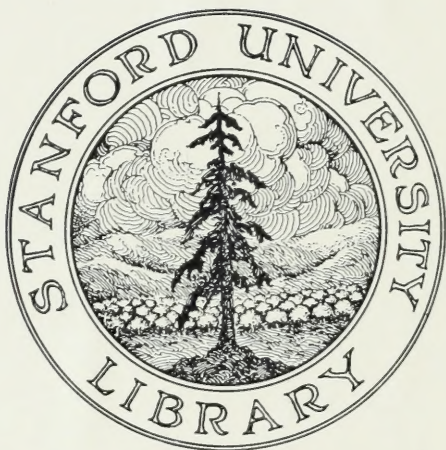

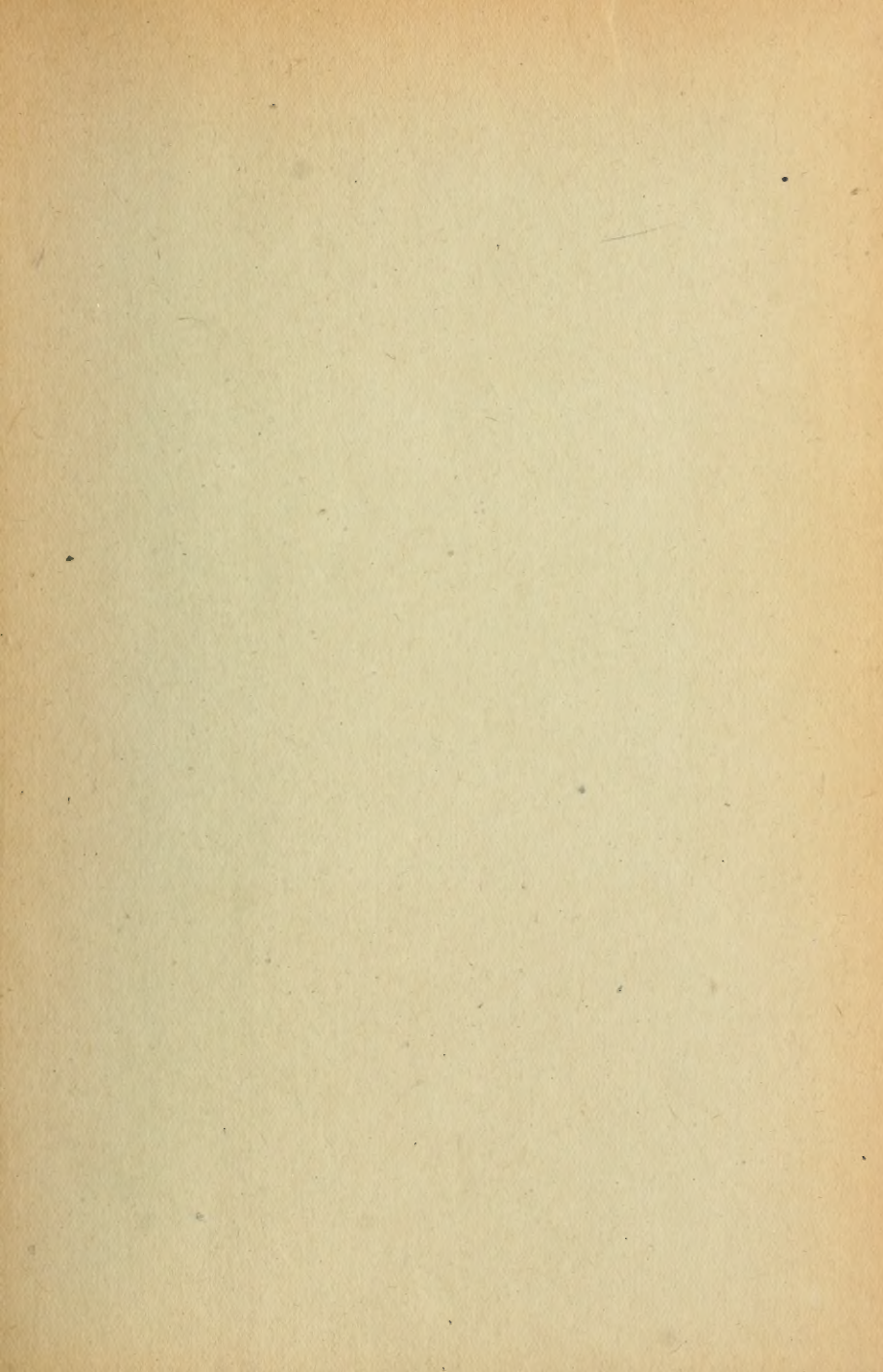
3 1761 00053831 4

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛИ

2

ТОМЪ

Arnaudov, M. P.

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛИ

ЖИВОТЪ — ТВОРЧЕСТВО — ИДЕИ

ИЛЮСТРОВАНА
ЛИТЕРАТУРНО-ИСТОРИЧЕСКА БИБЛИОТЕКА

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА НА
проф. М. АРНАУДОВЪ

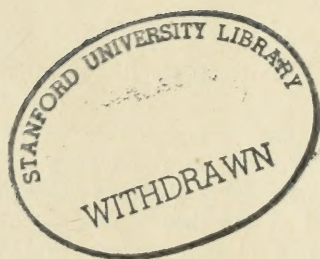
ТОМЪ II

Г. С. Раковски отъ М. Арnaudовъ; Н. Геровъ
отъ Г. Константиновъ; Д. Чинтуловъ отъ Н. Та-
баковъ; П. Р. Славейковъ отъ Б. Йоцовъ; Д.
Цанковъ отъ Ст. Чилингировъ; Г. Кръстовичъ
отъ Ив. Кеповъ; Д. и К. Миладиновци отъ
Н. Табаковъ; Г. Пърличевъ отъ В. Пундевъ

КНИГОИЗДАТЕЛСТВО ФАКЕЛЪ
СОФИЯ

891.8109
A744bp
v.2

PG
1004
A7
t.2

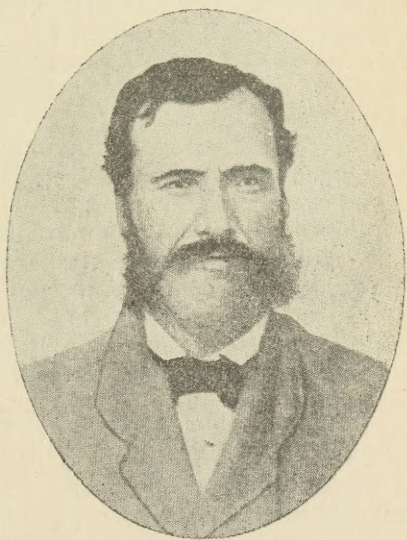

Г. С. Раковски

Отъ М. Арнаудовъ

I. Жизнень пѣтъ

Родъ и детинство.—Въ недовършеното си Житие отъ 1866 г. Раковски бележи: „Родилъ съмъ се въ 1821 лѣт. отъ българи родители въ оная страшна и ужасна повременность, когато подиръ обѣсването на фанариотския патрикъ Григория сж изпроводени отъ Цариградъ въ България три паличници (джелати) паши да оберагъ оржието отъ българитѣ и да изколягъ и избѣсгъ всичкитѣ български старейшини и знаменити люде по градищата и по знаменититѣ села. . . Баща ми се е звалъ Стойку, а майка ми Руса; домородственото же име бащи ми било е Папазоглу (Поповичъ) и Раковалж (Раковски), а майчиното ми е било Мамарчовци. Домородството ми отъ къмъ баща ми бил сж знаменити люде, приселци въ Котелъ отъ стараго града Ракова“. . . Котленскиятъ лѣтописецъ Жендо Вичевъ ни разказва по-обстойно, каква е била тази „повременность“ (епоха), когато населението пропищѣло отъ турцитѣ, дошли да събиратъ оржие, и не смѣяло дори да празнува Великдень (нареченъ „черъ Великдень“);

Г. С. Раковски (1821 — 1867)

и ние знаемъ добре, на какви жестоки преследвания сж били подложени всички ония българи, за които се е подозирало, че сж били замѣсени въ грѣцкото възстание отъ пролѣтѣта на 1821 г., Завѣрата. Подъ впечатлението на този родъ събития, както и на спомени за по-раншнитѣ кърджалийски опустошения, отбивани храбро отъ котленци, расте малкиятъ Раковски, за да закърми две дълбоки вкоренени чувства: омраза къмъ турската тирания и любовъ къмъ свободата, които ще насочватъ неговитѣ мисли и стѣпки презъ цѣлъ животъ.

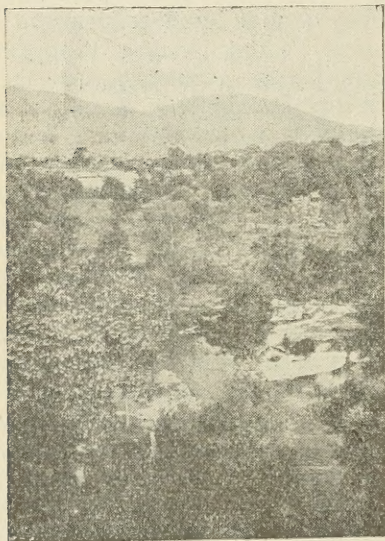
Най-голѣмо значение при оформяване на характера у бждащия революционеръ се пада на семейната срѣда. И откъмъ баща и откъмъ майка родѣтъ му отбелязва хора будни и предприемчиви, съ воинственъ духъ и съ безгранична преданностъ къмъ народнитѣ интереси. Вуйка му Георги Мамарчовъ се отличава на руска служба при обсадата на Силистра въ 1828 г. — той е началникъ на българската доброволческа команда — и тъкми дори да провъзгласи въ Търново освобождението на България. По-късно, въ 1835 г., той подготвя въ Търновско голѣмо народно възстание, което бива осуетено поради предателство. Дѣдото по баща, на име Сѣби или Сава (на когото билъ кръстенъ и самъ Раковски), въртѣлъ широка търговия съ Брашовъ и Цариградъ и оставилъ голѣмо състояние на четирмата си сина. Отъ тѣхъ двамината по-стари, особено най-голѣмиятъ (Дачо), взели живо участие при отбиването на кърджалийскитѣ нападения, а най-малкиятъ (Минко), сѣщо тѣй буенъ и смѣлъ, забѣгналъ въ Влашко, гдето се намѣсилъ въ възстанието на Ипсиланти презъ 1821 г. „Отъ сродниковъ си примѣръ разпаленъ“, Раковски ще се вдъхновява не само отъ Мамарчовъ или Дачо, но и отъ баща си Стойко. Природенъ умъ, практически способности и безстрашие издигатъ тогава да се замогне и да стане мемлекетъ-чорбаджия въ селото, като облѣче и традиционния аленъ капутъ. На младини той ездѣлъ конь, водѣлъ сеизинъ и се упражнявалъ съ Османъ-пазарския аенинъ иа конни военни игри, а презъ 1821 и 1827 г. той защищавалъ населението предъ властѣта, измолвайки пощада отъ смъртно наказание за котленци и храна за гладнитѣ. Той увежда чаркове за гайтанъ и машини за влачене вълна, съ което допринася за икономическото повдигане на селото. Но той си навлича и омразата на

другитѣ чорбаджии, поради покровителството си на експлоатирания отъ тѣхъ еснафъ, и затова трѣбва да гние въ затвора, да се разори материално и да свърши днитѣ си преждевременно. Проявява ли по-късно Раковски такава пламенна обичъ къмъ бедния народъ, такава самонадѣяностъ и смѣлость въ борбата, това е несъмнено въ голѣма степенъ черта наследена.

Къмъ заложбитѣ и примѣра отъ семейството идатъ и влиянията отъвнѣ. Котелъ, поради стратегическото си мѣстоположение на пѣтя отъ Тракия къмъ Добруджа, се е радвалъ на нѣкои привилегии, потвърдени съ фермани; ималъ е общинско самоуправление и доходни занаяти — особено абаджийството и джелеплика; и котленци сж проявявали отъ край време гордъ, свободолюбивъ и напредничавъ духъ. Поддържайки голѣми стада въ Карнобатско и Добруджа, котленскитѣ овчари сж имали грижа за черкви, благотворителностъ и училища въ селото си, показвали сж и склонностъ къмъ просвѣта. Ето защо отъ тукъ излизатъ толкова видни мъже на нашето възраждане. Раковски е правъ, когато изтъква въ едно писмо до съселанитѣ си отъ 1857 г. това, което и самъ е възприелъ като импулсъ отъ родното си мѣсто: „Нашъ Котелъ после падения българскаго царства е далъ първия зрацы просвящения въ България. Бждете достойни да не паднеме по-долни отъ наши прадѣдове, нъ да покажеми вещественно и днесъ еще, че сѣ то чувство владѣе въ Котелъ. Имя добраго отца и праотца много действува въ развитее потомства“.

Единственъ синъ на чорбаджи Стойка (покрай две сестри, една по-стара отъ него и една по-млада), малкиятъ Сжби постѣпва къмъ 1827 г. въ мѣстната келия, за да се учи на славянски и на грѣцки и да пише на пинакида; посреща съ радостъ рускитѣ войски, презъ августъ 1829 г., както и прочутия си вуйка, дошелъ съ тѣхъ въ офицерска униформа; и навѣрно взима участие въ ония битки между „московци“ и „турци“, които сж водили децата, настроени радостно при вида на „освободителитѣ“. Преживѣлъ разочарование следъ оттеглянето на руситѣ, Раковски бива изпратенъ да продължи учението си въ Карлово, при знаменития елинистъ Райно Поповичъ, който по-рано е преподавалъ въ Котелъ. За този авторитетенъ учителъ единъ неговъ възпитаникъ, другаръ на Раковски, именно Г. Кръстовичъ, пише: „Пре-

подаванието му бѣше всѣкога много изкусно, сладостно и ясно, и съ всичкитѣ исторически, филологически и други потрѣбни разяснения придружено, така щото ученицитѣ му вси въобще, като отъ магнитѣ къмъ учението му привлекаеми, слушаха съ внимание, прилежаваха съ ревностъ и, наслаждаеми, научаваха ся лесно и

Изгледъ на гр. Котелъ, съ изворитѣ

добре да говорятъ и да пишатъ чуждиятъ за тѣхъ тойзи (грѣцки) езикъ“. Завършена — навѣрно между 1834 — 1836 г. — науката при даскалъ Райно, бащата е смѣталъ да вземе сина си въ своята търговска работа; но подъ влияние на Кръстовича, при едно посещение въ Цариградъ, той се решава да остави способния младежъ да учи по-нататъкъ, и то въ прочутата „Велика народна школа“ на грѣцитѣ. Това става презъ декемврий 1837 г.

Въ Цариградъ. Македонско дружество. — Изпълненъ отъ жажда за учение, 17 годишниятъ Раковски е настоявалъ сѣщо да продължи образованието си — като е ималъ може-би предъ очи примѣра на Кръстовича, който следъ напушането на Куручешме отива да следва правото въ Парижъ, издържанъ отъ князь Стефанъ Богориди. Именно подъ опекунството на този най-знатенъ котленецъ е билъ поставенъ и младиятъ Сава Стефанидисъ (както се подписва тогава Раковски). Въ писмата си до даскалъ Райно той изказва радостта си отъ постигане на „многожеланата цель“, която „гонѣлъ съ усърдие“, и излага хода на занятията си. Училището, поставено подъ надзора на Вселенската патриар-

шия, обзаведено отлично и съ най-добри преподавателски сили, се е ползувало съ завидна слава по цѣлия изтокъ. Питомцитѣ му изучавали всички гимназиални предмети (математика, физика, астрономия и т. н.), и особено класическиятъ езици, философия и риторика. Презъ първа и втора година Раковски е челъ въ класъ Демостеновитѣ речи, Тукидида, Ксенофона, Херодота, поетитѣ; начело съ Омира, френски и латински текстове. Но програмата ще е била доста широка, шомъ на 2 мартъ 1841 год. той може да пише на даскалъ Райно: „Азъ лично изучавамъ особено арабски и персийски езикъ, защото така заповѣда Негово Сиятелство“. Богориди, види се, има предъ видъ бждащата чиновнишка кариера на Раковски, като го задлъжава да усвои основно официалния книжовенъ езикъ. Отъ послешнитѣ съчинения на Раковски съ историческо и филологично съдържание ние се убеждаваме, че той ще е овладѣлъ добре както старогръцки, така и турски и френски (френски още преди да замине за Франция); а поетическиятъ му опити издаватъ школата на новогръцката поезия, съ нейнитѣ романтически и революционно-патриотически насоки.

Въ Куру-чешме следвали главно гърчета, но имало и нѣколцина българи, родомъ отъ Котелъ, Сливенъ, Самоковъ и други мѣста. Подъ влияние на гръцкитѣ си съученици, които били заразени отъ повисеното национално съзнание на цѣлата гръцка интелигенция и отъ мечтитѣ за възобнова на византийската империя, Раковски и другаритѣ му проявяватъ донесеното отъ дома си патриотическо настроение и ставатъ фанатични поклонници на всичко българско: заветътъ на Паисия намира въ тѣхъ достойни приемници. Гръцката мегаломания, съ презрителното отношение къмъ славяни и българи, е наранявала дълбоко тѣхното народностно чувство и ги е тикала къмъ единъ български шовинизъмъ, който отрича и осмива надменния елинизъмъ. Въ школата на гръцката пропаганда, която гледа на варваритѣ-българи като на орждие за своитѣ домогвания, пораста и се самоопредѣля културниятъ и националниятъ идеалъ на българитѣ отъ 30-тѣ и 40-тѣ години. Въ разговори и писма отъ 1839 до 1841 год. Раковски изказва открито своята радостъ, че народътъ ни се пробужда, че навредъ се отварятъ български училища, че омразата къмъ гръцкото духовенство се шири и че

трѣбва да се мисли не само за духовна, но и за политическа свобода. Съ заточениятъ въ Коня (Мала-Азия) свой вуйка, капитанъ Георги Мамарчовъ, той води тогава преписка: и вниманието, което отдѣля султанъ Махмудъ на пленника, като го оставя да носи военната си униформа и да се движи свободно, му прави силно впечатление. На учителя си Райно той не се стѣснява да изповѣда (25 юний 1839) горчивата си мъжа, гдето „свѣтогасителитѣ“ грѣцки владици „доятъ беднитѣ наши българи като овци“, за да си строятъ дворци въ Цариградъ и да правятъ „тлѣсти разходи като сатрапи“. Ив. Добровски, Сава Доброплодни, Ив. Богоровъ ни представятъ Раковски въ Куру-чешме като разпаленъ патриотъ, който води препирни съ грѣцкитѣ си съученици, проявява незачитане къмъ училищнитѣ власти и мисли за въздигане на българщината. „При вечернитѣ наши разходки край лъскавото море у Мегарева, при свирнитѣ отъ цигулкитѣ изъ султановия сарай, блѣнувахме заради заспалата българска народностъ, която по то време едвамъ се пробуждаше“, бележи Ив. Богоровъ за себе си и за Раковски. Прочелъ нѣщо отъ Венелина и добре запознатъ съ дейността на Априлова, когото цени високо, Раковски се въздушевява отъ героичнитѣ усилия на отца Неофита Бозвели, — да повдигне България противъ грѣцкитѣ владици и да извоюва българска иерархия. „О Боже мой, ще дойде време да се освободимъ отъ тия свѣтогасители и презрители на нашия народъ!“, провиква се той въ писмо до Райно Поповичъ отъ 1839 г.

Черковниятъ въпросъ е само едната половина на националната му програма отъ това време. Той следи внимателно усилията на търновски окръгъ да наложи на патриаршията назначаването на българинъ за овдовѣлата търновска митрополитска катедра; гледа съ вѣра на почина на своя смѣлъ съселянинъ, отца Неофита, който не жали ни трудъ ни животъ, за да обедини българитѣ около проекта си за българска черковна община въ Цариградъ, която да действува като пълномощникъ на цѣлъ български народъ въ извоюването на религиозни и граждански права; но сърдцето му е собствено другаде, при единъ по-краенъ, по-утопиченъ планъ — повдигане на страната противъ самия турски режимъ, за да се възстанови българската изгубена отъ петъ

възка независимост. Безъ да пренебрѣгва дълга си къмъ черковното движение (срв. точка 11 отъ житието му: „участието ми въ народнитѣ работи тогива въ Цариградъ“), той бива посветенъ въ идеи и настроения на тайното „Македонско дружество“, образувано отъ българскитѣ студенти и ученици въ Атина, съ които води преписка и съ които се среща на два пѣти въ тоя градъ.

Членоветѣ на македонското дружество били патриотически надѣхани българи, които искали да обявятъ възстание въ страната си едновременно съ избухването на общогръцкото възстание въ поробенитѣ краища (Критъ, Тесалия). Не знаемъ, кой притегля куручешменския възпитаникъ въ тая организация, но скоро той става неинъ главенъ двигателъ, покрай Илариона Стояновичъ Михайловски, родомъ отъ Елена и деветъ години по-старъ отъ него. Всичко авантюристично у чичовцитѣ се проявява у Раковски въ единъ революционенъ идеалъ, живъ символъ на който служи заточениятъ Мамарчовъ. Още отъ сега у него заговаря мощниятъ оня инстинктъ, за който той пише въ житието си: „Читателътъ ще види притомъ: какъ ся възражда народната любовъ отъ младости въ сърдцето одного чловѣка, каква голѣма сила има тя въ него когато съзрѣе и стане постоянно негово начало, предметъ и цель. Колко же може тя да го ухрабри, какви гонения, мъжки, ускуждности и проч. може да притърпи единъ чловѣкъ поради тая само свята любовъ и до де може го отвлѣчи неговото въ нея постоянство. Любовта къмъ отечеството превъзходи сичкитѣ свѣтовни добрини и тя е най-утешителна мисль за чловѣка на тойзи свѣтъ. Тя, когито стани въ него едно постоянно начало, прави го да презре сичко друго, що има на свѣтъ и кара го да вхожда драговолно въ най-голѣмитѣ и най-опаснитѣ предприятия“.

Тая изповѣдь улучва истинскитѣ мотиви, основнитѣ подбуди у 20-годишния котленски патриотъ. Дозель възможността за освобождаване на България и дорасълъ, за да вземе участие съ оръжие въ ржка за постигане на блѣна, Раковски обръща грѣбъ на мисльта за добиване висше образование и за щастлива административно-дипломатическа кариера, и се хетърля съ жаръ въ романтиката на съзаклятието. Решено било да остане Раковски въ Цариградъ, за да следи военнитѣ приго-

товления на турцитѣ и политическитѣ събития, като съобщава за всичко въ Атина, а Иларионъ да обходи България и изучи вътрешното положение. Но докато тѣ успѣятъ да организиратъ нѣщо сериозно, избухнало възстанието въ Критъ, дошла и размирицата на българитѣ въ Нишко. Безсилни да се притекатъ на помощъ, и неспособни за бездействие „посрѣдъ толкса критически обстоятелства на момента“, тѣ се споразумѣватъ: Иларионъ да замине за Търново, като изчаква събитията, а Раковски — за Браила, гдето презъ лѣтото на 1841 г. било замислено нѣкакво българско възстание, което обещавало да се разрастне въ по-голѣмо емигрантско движение. Може би и Богориди да е подущилъ нѣщо за неблагоприятнитѣ действия на питомеца си, комуто е давалъ свободенъ достъпъ въ кѣщи, и да е тъкмѣлъ нѣкакви мѣрки срещу нередовния въ училището буенъ младежъ, който е могълъ да му навлѣче голѣми неприятности. И за да отбѣгне очакваното строго наказание, както и отъ желание да не остане пасивенъ зритель на голѣмитѣ събития, Сава Стойковъ Раковски потегля презъ юлий 1841 за Браила.

Въ Браила и въ Марсилия. — Голѣмитѣ ромънски градове на Дунава, Браила и Галацъ, били препълнени по онова време съ бѣжанци отъ източна България, които не само държали търговията въ рѣцетѣ си, но се и отличавали съ живъ националенъ духъ. Тъкмо въ тѣхната срѣда и въ тая на гръцката колония, вдъхновявана отъ движението въ Гърция, се подготвяло презъ лѣтото на 1841 г. едно възстание, което бива бързо потушено. Когато Раковски пристига тукъ (началото на августъ), всичко било свършено. Но той не се отчайва: следъ известно колебание, дали да замине за Одеса, или да остане тукъ, той предпочита второто, съ надежда, че ще му се удаде да събере остатъцитѣ на разбитата чета и да подготви едно ново нахлуване въ България. Подъ името Георги Македонъ, — образувано навѣрно отъ името на вуйка му (което било по-звучно, отколкото кръщелното Сава) и отъ названието на македонското дружество, — Раковски прикрива следитѣ си и става „частенъ даскалъ“ по старогръцки и френски езикъ. Скоро той добива голѣма популярностъ всрѣдъ емигрантитѣ, групира всички размирни елементи и влиза

въ преговори съ гръцкото тесало-епиротско дружество, което имало нареждане за съвмѣстно действие на гърци и българи въ Ромъния. Новото тайно дружество изработило уставъ и клетва: гъркътъ Ставри щѣлъ да въоръжи гърцитѣ отъ Галацъ, Браила и Букурещъ, българинътъ Казакъ щѣлъ да се погрижи за въоръжаването на по-беднитѣ българи отъ Галацъ, като поддържа връзки съ организацията въ Бесарабия, а Раковски, въ чиято кжща се събирали главнитѣ заговорници, чертаялъ плана на действията. Мислѣло се, да пристигнатъ отъ Бесарабия до 1000 души кавалеристи и пехотинци, и като се съединятъ съ галашкитѣ бунтовници, да нахлуятъ въ Браила, гдето да наложатъ контрибуция на заможнитѣ търговци и да завдигнатъ оръжието отъ муниционнитѣ складове, следъ което да се прехвърлятъ презъ Дунава въ Турско. Но прекалена ревностъ и безразсждна непредпазливостъ повредили на този планъ.

Полицията подушила чрезъ нѣкои предатели за тъкмения заговоръ и пристѣпила къмъ арестуване на организаторитѣ. Тогава, на 10 (22) февруарий 1842 г., Раковски изпревара съ обявяването на бунта, потегля съ частъ отъ дружината си срещу коменданта на гарнизона, полковникъ Енгелъ, завързва се сражение, въ което падатъ нѣколцина убити, вдига се тревога, явява се войска. Бунтовниците се пръснали, а Раковски се скрилъ въ една кжща, отъ гдето следъ нѣколко дни самъ се предалъ на полицията, за да не пострадатъ невинни хора: сълзитѣ на жени и деца на арестуванитѣ го покъртили дотолкова, щото той предпочелъ да понесе самъ отговорността. Закаранъ подъ силна стража въ Букурещъ, той билъ затворенъ и предаденъ на съдъ като политически престѣпникъ. Специалната следствена комисия го намѣрила виновенъ въ организуване на заговора и въ стреляне срещу полицейски и военни лица и поискала осъждането му на смъртъ. Присъждата била утвърдена на 14 (26) юлий съ височайши указъ. Но изпълнението ѝ зависѣло отъ гръцкитѣ власти, понеже Раковски ималъ гръцки паспортъ и по режима на капитулациитѣ за Влашко трѣбвало да бжде предаденъ за екзекуция на гръцкото генерално консулство въ Букурещъ. Взетъ срещу разписка, Раковски билъ каченъ отъ гръцкия консулъ на единъ гръцки корабъ въ Браила и отправенъ за предаване на гръцкия посланникъ въ Цариградъ.

Тукъ той е билъ добре приетъ отъ посланника Маврокордато, който е съчувствувалъ на гръцко-българското възстание; ималъ е възможностъ да се срещне съ баща си, дошелъ, види се, да издири следитѣ му следъ напускане на училището; и после билъ изпратенъ отъ посланника вмѣсто за Гърция — за Франция, за да се забрави историята и спаси живота му.

Раковски заминалъ по море за Марсилия, гдето го посрещналъ гръцкиятъ консулъ Коleti. Тукъ, въ една свободна и демократически управлявана страна, той е могълъ въ течение на година и половина да схване по-правилно грамадната разлика между напредничава Европа и назадничава Турция, да почувствува до кжде би достигнала и родината му, България, ако можеше да се приобщи къмъ наука, изкуства, политически права и икономически подъемъ на западнитѣ държави. Съ въздишка спомня той поробеното си отечество и, като Радой отъ Горски пѣтникъ по-късно, изтрѣпва отъ жива мжка при мисълта за невежество и безправие, хвърлили въ непрогледенъ мракъ единъ честенъ и работливъ народъ. Къмъ скръбта за нещастна орисъ на сънародницитѣ идва и носталгията за родъ и родно мѣсто:

В' мило отечество да ся върня

Мисляхъ си азъ всегда непрѣстанно

В' българско мѣсто сладко д' издъхнѣ.

Или, както прѣко изполѣдва въ автобиографското си писмо до Ив. С. Ивановъ самъ Раковски: „Далечъ отъ мое мило отечество и отъ мои родители тягостно ми бѣше странство“. Вдаденъ въ оная страсть да служи на родината, за да извоюва тя свободата си, той не ще познава никакви егоистически помисли и желанія и не ще изтрае въ една страна, гдето младостта и безгрижието намиратъ тѣй лесно забрава за времето. Отъ това прекарване той има тая полза, че изучава още по-добре френски езикъ и че свиква да преценява по-правилно домогванията на западнитѣ държави, приятелки на Турция. Неговиятъ политически хоризонтъ се разведрява и разширява, и задачата му отпосле като публицистъ е твърде много улеснена чрезъ това сродяване съ преса, партийни борби, социални движения и културенъ животъ на съвременна Франция. Тогава, при кралъ Луи-Филипъ и мииистра на външнитѣ дѣла Гизо, Франция

поддържа една вътрешна политика на миръ и промишленъ развой и една външна политика на колониални завоевания въ Алжиръ, която не може да прикрие революционния кипежъ въ името на по-широки граждански свободи и на народенъ суверенитетъ, възтържествували следъ революцията въ 1848 г.

Затворенъ въ Цариградъ; после адвокатъ и предприемачъ. — Презъ Атина и Цариградъ Георги Стойковъ Раковски (както ще се подписва за напредъ прикрилиятъ следитъ си Георги Македонъ) бърза да стигне къмъ края на 1844 г. въ родното си село, понеже ро-

Георги Стойковъ Раковски

Подпись на Раковски отъ 1858 г.

дителитъ му били нетърпеливи да го видятъ по-скоро. Той е отново въ Котелъ, и отново вдиша поезията на старинния битъ, на домашния и роднински кръгъ и на планината панорама, която тъй неотразимо очаровава въображението му, колчемъ е далечъ по чуждия свѣтъ. На първо време той се тъкми да стане учителъ въ Търново, но една свада съ търновския владика Неофитъ осуетява намѣрението му. И докато реши, на къде този пътъ, неочаквано страшна буря се свива надъ главата му.

Въ Котелъ, именно, се е'разгоряла отъ нѣкое време вражда между дветъ съсловия, чорбаджии и еснафи. Тази вражда, съ всичкитъ ѝ обстоятелства и печалнитъ ѝ последици за семейството Раковски, е описана отъ самия Георги Стойковъ въ ръкописнитъ му мемоари Неповиненъ българинъ (1854). Чорбаджиитъ злоупотрѣбвали съ черковнитъ и общинскитъ доходи и се обогатявали за смѣтка на общото благо, като налагали произволни данѣци и ограбвали сиромашята. По силата на Танзимата, провъзгласенъ въ 1839 г., еснафскитъ сдружения се одързостили да поискатъ смѣтка отъ безконтролнитъ до тогава старейшини, които свръхъ всичко друго отдѣлили отъ събранитъ презъ дълги години 1000 оки сребро само 18 оки за направата на новата черква, а

останалото светотатствено присвоили, Стойко Поповичъ, бащата на Раковски, билъ избранъ отъ еснафа да уговори чорбаджиитъ за даване смѣтка и да посрѣдничи за спогодба между дветъ страни, после — да иде съ една депутация до Видинския паша и да поиска разследване на работитъ и наказание на виновнитъ въ разхищението. Чорбаджиитъ обаче, лукави интриганти и предатели, за да отклонятъ всѣка ревизия, не се постѣснили да наклеветятъ Стойка и сина му Георги (Сава) въ подстрекателство къмъ бунтъ. Въ доноса си до Портата, подкрепенъ отъ търновския владика Неофитъ и отъ вѣрния съдружникъ на котленскитъ чорбаджии, Стефанъ Богориди, тѣ казвали между друго: „Сега, ефендимъ, Стойко има едно момче на име Сава. Ходилъ по Европа, а сега дошелъ тукъ, хатъ ездѣ, калъчъ вѣрти и псува на турцитъ рода и вѣрата имъ. Тѣй като градътъ ни не може да поржчителствува за тѣзи хора ние не искаме да ги имаме помежду си. . . . Отървете ни отъ тѣхъ“. Наклеветени по такъвъ начинъ (при което не билъ забравенъ и капитанъ Мамарчовъ, за да се очерни цѣлиятъ родъ като бунтовнишки), Стойко и синъ му били арестувани въ края на януарий 1845 г. и откарани презъ най-люта зима за Русе, а отъ тамъ за Цариградъ. 18 дни въ желѣза и смрадъ на русенския затворъ и 18 дни пътуване на конь до столицата, пакъ въ окови, били последвани отъ шестмесеченъ предварителенъ затворъ въ страшното подземие на Топханата. Съ томрукъ (две дебели тежки дървета) на нозе, който не му позволявалъ да мръдне отъ мѣстото си, Раковски се предавалъ въ това демонско обиталище, гдето не прониквалъ никога слънчевъ зракъ, на най-мрачни мисли, намирайки утѣха само въ вѣрата си въ Бога. Напразно той питалъ за сждбата на баща си, доведенъ сжщо тамъ: тъмничарътъ го изглеждалъ кръвнишки и трасвалъ тежкитъ желѣзни порти задъ себе си.

Добилъ мъченишки видъ, съ дълга брада и прогнили отъ влага дрехи, Раковски бива изведенъ пѣдъ нощенъ извънреденъ сждъ — да отговаря за държавна измѣна. Процесътъ не установилъ никаква реална вина, но по настояване на патриаршията, която свързвала непокорството на котленскитъ еснафи съ антигръцкото движение въ България, баща и синъ били осждени на 7 години затворъ. Чрезъ подкупи и ходатайства предъ

великия везиръ Решидъ паша това време било съкратено донейде. „Три цели години и половина, пише Раковски, запрени стояхми въ тъмница подъ най-строгия мжки турскаго спирепства. Въ това разстояние отецъ мой разнесе все свое имение, кое се състоеше близо до единъ милионъ турски грошове. Най-после ся оправдахми и искахми да ся накажатъ наши лъжовни клеветници. Нъ Високая порта ни ся отговори, че сми имали грѣхове да теглими и да молими Бога за Султанско здраве, че не сж ни убили!“

Следъ много постъпки, бащата билъ освободенъ въ края на 1847 г., а синътъ — нѣколко месеца покъсно, презъ м. май 1848. Бащата се завърналъ да работи отново въ Котелъ, но, бидейки погнусенъ отъ съселянитѣ си, не дружалъ вече съ никого, не взималъ участие и въ спороветѣ имъ (по силата на задлъжние предъ Богориди). Едничката му грижа била да спаси честта си, като изплати чрезъ трудъ всичкитѣ си дългове; и грохналъ отъ мжки и старостъ, той умира на 8 августъ 1853 г., показвайки и въ предсмъртенъ часъ сжщата доблестъ и сжщото достоинство, които проявявалъ презъ цѣлъ животъ. Синъ му пъкъ, напусналъ затвора, се установява въ турската столица, заетъ съ адвокатство, после съ търговия и предприятия. „Неимѣящъ никакво сръдство да ся заловя за търговщина, разказва той после, и нетърпящъ да слугувамъ другиму, решихъ ся да следвамъ адвокатское поприще въ Цариградъ . . . понеже познавахъ турский языкъ още отъ попредъ и въ разстояния моего затворения бѣхъ ся занимавалъ прилежно не само въ языка, но еще и турская политика доволно бѣхъ упозналъ и изучилъ. Позналъ бихъ многи чиновници турци, даже и нѣколко отъ министровъ, кои... подпомагаха ми на мои работи, за да ся ползувамъ нѣщо, къту крадѣха и тий отъ царския приходи . . . За малко время азъ добихъ доволно количество, и оставилъ адвокатское поприще, почнахъ да купувамъ десятини и други беглици отъ министерство на финанция. Въ лѣто 1850 бѣхъ прикупилъ Узунджовския търгъ (панаиръ), а въ лѣто 1859 Пловдивския интизапъ за 800 тисязи гроша. Нъ колико и да ся убогатывахъ чрезъ тий занимания, нѣмахъ никакво удоволствие, понеже узнавахъ вся страдания нашего беднаго народа и гледахъ, че отъ день на день пропадва въ по-

голѣма угнетения. Негово просвѣщение се забранваше отъ грѣцкое свещенство, кое употрѣбляваше всѣко безчестно и лукаво срѣдство, за да държи нашего беднаго народа въ духовно робство и да унищожи съвсемъ славянскій елементъ, като притопи и слѣе него въ гречество. Това бѣше въ мое сърдце станало язва неизцѣлима. Нъ нѣмаше що да сторя, понеже отъ една страна бѣха учерненъ презъ турское правителство, . . . а отъ друга страна патриаршия искаше всѣкой случай и срѣдство, за да мя пакъ наклевети и погуби. . .“

Прочее, той трѣбва само предпазливо да се мѣси въ българскитѣ народни работи, като съдействува да се изпроси ферманъ за съграждане българска черква въ Цариградъ, и за него е необикновено радостенъ деньтъ, когато излиза този ферманъ, призналъ официално съществуването на български народъ (булгаръ-милети), като нѣщо отдѣлно отъ грѣцкия (румъ-милети). Членъ на църковното настоятелство и взелъ присърдце българскитѣ домогвания (нему се дължи отчасти и правителственото позволение да се издава първиятъ български вестникъ въ Цариградъ, Цариградски вестникъ на Ив. Богорова), той гледа да оправи материалното си полсжение, за да помогне и на престарѣлия си баща. Ние го виждаме — като вѣренъ изразителъ на подѣема, който е тъй характеренъ за българското еснафско съсловие отъ това време — да се залавя съ отваряне на спиртна фабрика, да обсъжда постройката на мелница въ Пловдивъ и на даракъ за влачене вълна, да се интересува за експлоатацията на желѣзнитѣ руди въ Самоковско, съ помощта на чужди капитали, и т. н. Всичко това не минува безъ голѣми мжчнотии и огорчения, и кореспонденцията му отъ това време ни запознава отблизо съ ядоветѣ, страховетѣ, лишенията и дори фалита му. Покрай всичко това, той подхранва надежда да се завърне и настани въ Котелъ, като построи собствена кжща и се задоми. Но отъ този проектъ не излиза нищо, и въ Котелъ той ще пристигне скоро — при съвсемъ непредвидени обстоятелства.

Кримската война : хайдушка чета и забѣгване въ Ромъния. — Единъ остъръ дипломатически конфликтъ между Русия и Турция вдъхва неочаквано голѣми надежди и на Раковски. На 16 февруарий 1853 год. въ

Цариградъ пристига съ блѣскава свита князь Меншиковъ, за да врѣчи на великия везиръ исканията на Русия за ограничаване правата на католицитѣ върху Божия гробъ и за признаване предимства на Русия при защитата на балканскитѣ християни. Франция и Англия, еднакво заплашени въ своитѣ колониални интереси чрезъ руското проникване на югъ, съветватъ Портата да отхвърли исканията. Тогава Меншиковъ, по заповѣдь на императоръ Николай I, прекъсва сношенията си съ турското правителство и напуска Цариградъ презъ май с. г. Българитѣ, които вѣрватъ безгранично въ силата на северната славянска империя, традиционна покровителка на християнската рая, и допускатъ възможността за война, се раздвижватъ. „Въ него же время, пише Раковски, когда дойде князь Меншиковъ, общий възторгъ ся запали въ нашъ българский народъ, и всякой българинъ съ радостию чакаше и уже бѣ увѣренъ за свое освобождение отъ турское иго. Всеи българии ся решиха да съдействуютъ съ всякий начинъ на това.“ Раковски и другаритѣ му не само подали една петиция до Меншикова, но и съставили едно „тайно общество, цель кому бѣше да постѣпими въ турска служба, и съ тойзи начинъ да действувами отъ една страна да ся ни угнятава нашъ бедний народъ въ время размирия рата отъ злоупотрѣбления турска, отъ друга же страна да преуговлявами народа всягда да бжде готовъ, щото въ благовремие да действува съгласно съ русийское напредване въ Турция.“ Това, което не е могло да стане въ 1842 г., трѣбва да стане сега, въ 1853 г.: общо повдигане на народа, при това съ помощта на Русия.

Раковски билъ назначенъ отъ военния министъръ за пръвъ дѣагоманъ при главната военна квартира въ Шуменъ, отъ гдето после заминалъ за Видинъ и Калафатъ. По пѣтя си той учредилъ съгледателска мрежа въ много градове и села: Шипка, Габрово, Търново, Русе, Свищовъ, Враца и т. н. И отъ Калафатъ, гдето се числѣлъ въ щаба на Ахмедъ паша, изпратилъ помощника си Иванъ Бацовъ презъ Сърбия и Влашко въ руската войска, за „да съобщи нашето намѣрение гдето подобно.“ Но още не успѣлъ да почне услугитѣ си на неприятели, той бива заподозрѣнъ и арестуванъ. „Внезапу

нина въ Преславския гори.“ Руситѣ били подѣ Силистра, когато Раковски напуска Цариградѣ на 18 юний 1854. Добруджа била изпълнена съ турски войски, и войводата трѣбвало да изчаква руситѣ, като се навърта въ котленския балканѣ. И когато руситѣ се оттеглятъ, той е принуденъ да разпусне четата си, понеже настъпила и лоша есенъ; а самъ пъкъ подиря убѣжище въ Котелъ, гдето остава около четири месеца, заетъ съ събиране на разни исторически, филоложки и етнографски материали и съ написването на първата редакция отъ поемата си Горски пжтникъ, както и на споменитѣ си отъ затвора, Неповиненъ българинъ.

Но стоенето въ Котелъ, въ бащината кжща или по други скривалища е ставало опасно, и така къмъ края на 1854 г., срещу Коледа, той потегля една нощъ на конь, добре въоръженъ, за Свищовъ, отъ гдето да се прехвърли въ Влашко. Нова година той прекарва у добри приятели въ Свищовъ; тамъ съчинява и единъ патриотически маршъ въ честь на Николай I, въ духа на писаното малко преди това въ Котелъ посвещение:

Ще дойде за българы дѣнь радостотворенъ
 Яви сѧ Николай силному Свѣтославу подобенъ
 Прѣславскый прѣстолъ онъ ще да възнови
 Правдодѣлнѣе свободжъ ще имъ подари . . .

Достигналъ презъ Дунава въ Зимничъ, той иска да иде по-нататкъ, въ Русия, но нѣмалъ срѣдства. Принуденъ билъ да спре около Букурещъ, въ селото Станоя, гдето братовчедъ му Никола Балкански ималъ мушия. Тукъ той се предава на усиленни книжовни занятия, изчаквайки развоая на военнитѣ събития. Падането на Севастополъ и победата на съюзницитѣ надъ Русия, заедно съ парижкия миръ, действуватъ съкрушително върху духа му. Но Раковски не е отъ ония, които ще останатъ при отчаяние и пасивность. Той си дава смѣтка за изминатия пжтъ и за историческия моментъ и спира при мисълта да се предаде като емигрантъ на литература, наука, публицистика и революционна пропаганда, усвоилъ вече гледището, че българитѣ трѣбва да си помогнатъ сами, за да извоюватъ свободата си. Това е загатнато въ точка 64—65 отъ плана на житието му, гдето за 1854—1855 г. се казва: „Занятието ми въ творчество, а именно въ писанието Горск. Пжтника. — Началото и конечното

ми решение за открита борба съ Турското правителство презъ пресата и сабията“. Опиталъ търговия и промишленостъ, но убедилъ се бързо, че не е способенъ да мисли за своето материално благополучие, когато народътъ пъшка подъ непоносимо робство; и положилъ всичката си надежда въ Кримската война, която обаче, вмѣсто да донесе мечтаната свобода, неочаквано завършва съ катастрофа за Русия и съ нѣкакво заздравяване на изнемощѣлата турска империя; той тегли смѣтката на живота си, туря на строгъ изпитъ совестъта си. И той идва до неоторимото заключение: едничкото възможно за него поприще е това на писателя-емигрантъ и на революционера-публицистъ; едничкиятъ начинъ да изяви духовната си енергия и да изпълни повелението на сърдцето си — на сърдцето, въ което любовта къмъ народа е станала „язва неизцѣлима“ — е да агитира чрезъ научни и литературни трудове за насаждането на националния идеалъ, като прибѣгне до въоръжено въстание, щомъ бжде това възможно. Отъ 1856 г. започва вториятъ периодъ въ живота на Раковски. Възмжжалъ напълно, той ще насочва усилията си планомѣрно и последователно къмъ достигне на заветния идеалъ, нагаждайки тактиката си споредъ нуждитѣ на историческия моментъ.

Въ Австрия и Русия. — На първо време той намисля да хвърли въ България единъ поетически позивъ за опомняне, да възпламени патриотическия жаръ и оживи хайдушкия идеалъ чрезъ една героическа поема, Горски пѣтникъ. После той трѣбва да подкачи единъ литературно-политически вестникъ, който да стане срѣдище на българската емигрантска мисль и мостъ къмъ будната българска интелигенция въ поробеното отечество. Нѣкакви тъмни за насъ причини го подбуждатъ да напусне въ началото на 1856 г. спокойното си гнѣздо и да се пресели въ Австрия, въ градъ Нови-Садъ, който минува тогава за центъръ на сръбския литературенъ и политически животъ, за сръбска Атина, и въ който Данило Медаковичъ издава влиятелния листъ Сръбски дневникъ, заедно съ литературно-научното му приложение Седмица. Въ Нови-Садъ, гдето се кръстосватъ влияния отъ Сърбия и отъ Австрия, и гдето сръбскитѣ писатели подготвятъ още отдавна въз-

граждането на сръбския национален дух и на сръбската книжнина, Раковски получава нови стимули за своята дейност. Тукъ той има на разположение доста богата библиотека и може да се запознае по-основно съ история и филология на западнитѣ и на славянскитѣ народи; въ срещи съ учени сърби той си доуяснява целитѣ на българската просвѣта; и съ помощта на Медковича, ревностенъ борецъ за издигането на сръбския народъ, той започва да редактира вестникъ Българска дневница, обсъждайки сжщо проекта за едно българско общество („Българско учръдничество“), което да издава учебници за българската школа, вестникъ, списание и разни книги, и което съ време да се превърне въ „Дружество словесности“, гдето да боравятъ всички учени българи. Раковски чете много, пише много и покрай оригиналнитѣ си трудове, които ще печата наскоро, приготвя преводъ на единъ учебникъ по антропология и на нѣкакво „художество за продължение чловѣческаго живота“. Писмата му до приятели ни увеждатъ подпълно въ умственитѣ му интереси, проектитѣ му, затрудненията му, досадитѣ му. Той събира етнографски материали, особено народни пѣсни, обмисля насокитѣ на българския книжовенъ езикъ, тъкми да състави по стари писатели една българска история, и после една история на българитѣ отъ турското завоевание до най-ново време, подрежда материалитѣ си за български речникъ... Съзнание за слабата подготовка върви редомъ съ нестихващъ ентузиазъмъ за работа „Кое по-сладко занимание може бити, разве да се занимава чловѣкъ въ издирване древности премилаго своего народа“, пише той до П. Златева въ Русе на 23 юний 1857 г. И макаръ богатитѣ българи, до които се обръща за парична подкрепа, да си правятъ оглушки, той не губи въра въ себе си и въ народа, бидейки окриленъ отъ лозунга: „Доще и нашъ златенъ вѣкъ!“

Докато пише новата, коренно преработена редакция на поемата си Горски пѣтникъ, печатана въ течение на 1857 и 1858 г. (краятъ въ негово отсъствие), и тъкми да редактира вестника си Българска дневница (26 юний 1857 — 23 октомврий с. г., всичко 18 броя), той пуска първия си печатанъ трудъ, Предвестникъ Горскаго пѣтника (1856). Все тогава той се сношава съ българитѣ въ Бѣлградъ, които подъ пред-

водителството на войводата Иванъ Кулинъ искали да образуватъ чета и да минатъ презъ 1857 г. въ България. Той ходилъ самъ въ Бѣлградъ, преговарялъ съ сръбскитѣ министри, и откакъ разбралъ, че българитѣ ще бждатъ изкористени за сръбскитѣ династически ин-

ГОРСКІЙ ПЖТНИКЪ

ПОВѢСТВИТЕЛНЪ СПѢВЪ

ОТЪ

Г. С. РАКОВСКАГО.

СПИСАНЪ ВЪ ЛѢТО 1854.

ПЕЧАТАНЪ ЖЕ ВЪ ЛѢТО 1857.

Заглавие на печатания „Горски Пжтникъ“, Нови-Садъ 1857 г.

тереси, посѣветвалъ пламналитѣ глави да стоятъ мирно. Ходилъ и до Галацъ, за да раздава брошуритѣ си. Но, завърналъ се въ Нови-Садъ, бива изненаданъ отъ едно повикване въ полицията: заявили му, че трѣбва незабавно да напусне Австрия. „Азъ попитахъ за коя причина? Тий ми отговориха, защото съмъ мислилъ зло противъ Турція и съмъ ся старалъ за българска независимостъ. А най-паче защото съмъ напечаталъ Предвестника Г. П. и съмъ говорилъ противъ Турція“. Приятелски разположената къмъ Турция австрийска полиция не може да търпи конспиративната дейность на Раковски, чийто авторитетъ е билъ вече доста нарасълъ, и го жертвува безцеремонно. Скрѣбъта на българитѣ отъ вредъ е била голѣма: „Жалко за насъ беднии българе! пише М. Поповичъ отъ Браила на Медаковича. Едвамъ ся яви една звезда и за насъ: завистъ убо неситого врага

превари и това“ (15 ноември 1857). Самъ Медаковичъ, който познава добре характера и ревността на Раковски, му издава едно свидетелство, нужно за изгнаника, гдето между другото се казва: . . . „Презъ всичкото това време. . . той показа рѣдка дейность на книжовно поприще, съ която мислѣше да бжде полезенъ на народа си. . . Велика щета е, гдето политическитѣ обстоятелства не му позволиха да служи книжовно или литературно народу си, понеже той би му служилъ усърдно и вещо“ (26 ноември 1857).

Австрийцитѣ искатъ да предадатъ Раковски на турския паша въ Бѣлградъ, но нашиятъ патриотъ се брани красноречиво и успѣва да издействува да бжде отпратенъ за Галацъ. „Ужаленъ смъртоносно“ за напустнатитѣ предприятия, той стига въ тоя градъ, посрещнатъ радушно отъ приятелитѣ си. Тѣ възприели идеята му да основатъ едно „народно учебно бѣлгарско общество“, което да издържа добре обзаведено училище въ града, да отвори печатница, да издава учебни книги и единъ филоложки вестникъ, както и да се уреди една бѣлгарска редакция въ Европа (Белгия), която да продължи вестникъ Дневница на френски и на бѣлгарски. Но работитѣ се развиватъ тѣй, че Раковски не могълъ да остане и тукъ — трѣбвало да помисли за спирание въ Бесарабия, въ Болгрѣдъ, гдето щѣла да се отвори „срѣдоточна гимназия“, независима отъ ромънското министерство на просвѣтата и съ главенъ езикъ бѣлгарски, за което много съдействувалъ намѣстникътъ на Молдовския господарь, князь Никола Богориди. И тъкмо кога да се залови за тази нова задача, Раковски бива изисканъ съ тайно предписание до молдовското правителство за предаване арестуванъ на австрийцитѣ! „Много чудно ми се видѣ, какви правди има надъ мене грекоподанника швабское правителство да мя гони даже и вънъ отъ своя държава. Знаящъ че Елинское консулато е слабо и никаква защита неще може да ми даде, и желаещъ да примина въ благословенная земля Росии, покровителка болгарамъ, решихъ ся та преминахъ въ русийския граници. . .“ Презъ мартъ 1858 г. Раковски пристига въ Одеса.

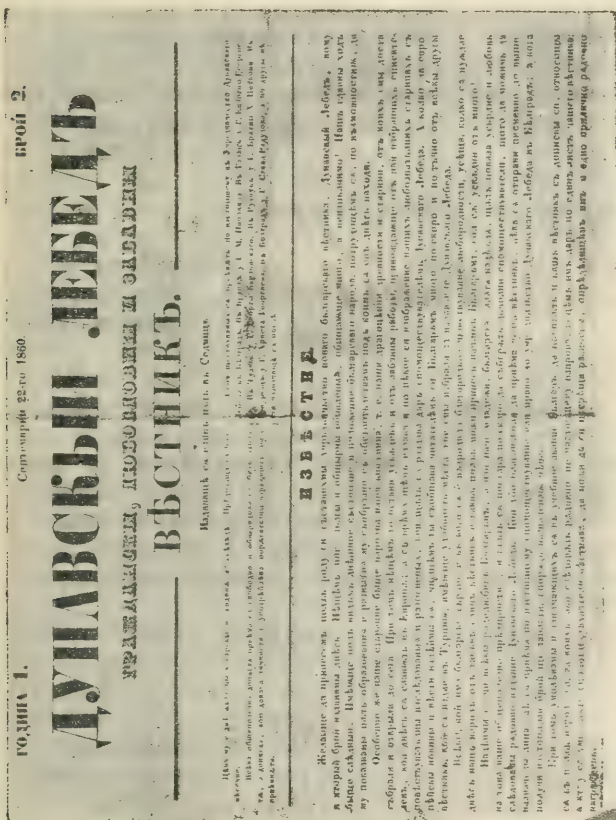
Въ цвѣтуция този търговски градъ, гдето имало голѣма бѣлгарска колония и всички условия за мирна научна работа, Раковски престоява две години. Това е

готви и „Баснословие българско, изчерпано отъ народни стари пѣсни, обичаи, празници“; занимава се усилено съ новата българска история, и написва печатания следъ смъртта му Изступленъ дървишъ (1858), излѣзлитъ въ Бѣлградъ презъ 1860 г. Нѣколко речи о Асѣню първому (1858), печатания пакъ следъ смъртта му Ключъ българскаго языка (1858), излѣзлото въ Бѣлградъ презъ 1860 г. Кратко разсѣждение върху тъмнитъ начала на европейската история, и главно — знаменития си Показалецъ отъ Одеса 1859 г., гдето се дава програма за етнографското проучване на България и се открива съвършено новъ погледъ върху българската поетическа и обредна старина, въ духа на европейскитъ романтични утопии. Руската цензура, съ нейнитъ автократски схващания и грѣкофилски тенденции по черковния въпросъ, не по-малко и интригитъ на нѣкои българи, които не понасятъ диктаторскитъ похвати и сомнението на Раковски, ставатъ причина да напусне той Одеса и да се установи презъ мартъ 1860 г. въ Бѣлградъ. Тукъ имало по-добра почва за книжовнитъ и публицистичнитъ му планове, а сѣщо тъй и по-голѣма възможность за препращане на книги и вестници въ близката България.

Българска легия въ Бѣлградъ; дипломатическа мисия въ Атина. — Напечаталъ нѣколкото си готови книги, Раковски се заема съ редактирането на Дунавски лебедъ (1 септемврий 1860), който става мѣродавенъ български листъ, повлиялъ твърде много за правилната насока на черковния въпросъ и за спирането на тъй пакостното изселване на българитъ въ Русия. Въ Бѣлградъ той се чувствува напълно сигуренъ, щомъ сръбското правителство е отклонило предаването му на турскитъ власти (тѣ го искатъ съ нота, като политически престѣпникъ), и продължава да върви „непоколебимъ на онзи пѣтъ, кого си е веднажъ за всегда начерталъ до смъртъ да следва“ (17.V.1861). Твърде много грижи му задава положението въ Цариградъ, съ преговоритъ между българскитъ представители и патриаршията за българска независима иерархия: той стои на гледището, че трѣбва да се скѣса съ вселенската черква, за да се спечели духовното самоопредѣление на българския народъ, и поддържа борцитъ, и особено другаря си Ила-

риона Михайловски, въ неотстъпчивостта имъ, както и въ паметното неспоменуване името на патриарха при великденската служба на 3 априлъ 1860 г. Може да се каже, цариградчани не вършатъ нищо решително, преди да знаятъ мнението на емигранта отъ Бѣлградъ; и рѣзкото отрицание на католишката пропаганда, водена отъ Драганъ Цанковъ, печели почва особено поради енергичния езикъ на Дунавски лебедъ. Раковски предприема едно пътуване до Одеса, въ свръзка съ ходатайството си да спре Русия гибелното настаняване на татари въ България, на мѣстото на изселенитѣ българи; тъкми да обходи въ Европа „сички кабинети, отъ коихъ днесъ зависи съдба Въстока, и да имъ представи български правини, народное желание и прочее“, но отлага това поради липса на срѣдства. Реаленъ политикъ, въпрѣки историческитѣ си и филоложкитѣ си фантазии, той желае да действа въ унисонъ съ сръбскитѣ официални кръгове. Тѣкмо тогава на сръбския престолъ се е възкачилъ князь Михаилъ Обреновичъ, който се носи съ мисълта да отхвърли турската опека (въ Бѣлградъ още стои турски гарнизонъ отъ 3—4 хиляди души) и да издигне Сърбия до стожеръ на една балканска федерация. Раковски намира момента благоприятенъ за една военна акция, която да използва външни и вътрешни усложнения въ Турция, — и въ края на 1861 г. изработва своя „Планъ за освобождението на България“. Споредъ този планъ единъ български полкъ, съставенъ отъ 1200 „укървавени въ бой люде“, ще проникне отъ Княжевецъ въ България и по гребена на Стара планина ще стигне до Търново, за да повдигне половинъ милионъ народъ съ 100,000 пушки! Раковски вѣрва въ тая възможностъ и пише презъ пролѣтътъ на 1862 г. до войводата Панайотъ Хитовъ да бжде готовъ съ четата си къмъ Петровденъ; а самъ организира една „Българска легия“ и „Привременно българско началство“, като кадри на бждащата народна армия и на свободното българско правителство. Сръбскитѣ власти не били чужди на тази идея: тѣ дори улеснявали събирането на доброволцитѣ отъ Ромъния, Австрия, Русия и България, и до лѣтото на 1862 г. въ Бѣлградъ „народниятъ войвода“ Раковски разполага съ отбранъ отредъ отъ 600 до 800 души. Войната между Турция и Сърбия се очаква да избухне всѣки мигъ, откакъ на 3 и 4 юний турскиятъ гарнизонъ въ

Бѣлградъ обърналъ топоветъ срещу града, и сръбски войски и български легионери сж се окопали срещу крепостта. Легионеритъ се хранѣли отъ войнишки ка-

Вестникъ Дунавски лебедъ, 1860—1861 г

занъ, имали военна униформа и проявявали голѣма дисциплина и храбрость въ течение на два месеца, докато трае обсадата. Раковски, тѣхниятъ призначъ отъ правителството началникъ, носѣлъ блѣскава униформа и се возѣлъ на файтонъ, съ конвой отпредъ. Предвкушавайки славата на български Гарибалди — и за Гарибалди въ Италия той има най-висока идея — у него зрѣе можеби и мисль да бжде единъ день князь на България:

шомъ на сръбския и на черногорския тронъ седятъ народни вождове и пълководци, защо и въ България да не се основе единъ день народна династия, родоначалникъ на която да бжде първиятъ организаторъ на военнитѣ сили и мѣродавниятъ, почитанъ дори вънъ политикъ-революционеръ? Подобна честолюбива мечта не изглежда тъй невѣроятна за единъ Раковски.

Легията завършва печално: тя трѣбва да бжде разтурена, преди да се прехвърли въ България, — понеже

Сърбия е постигнала вече своята целъ и нейнитѣ искания сж били признати на Цариградската конференция. Правителството предписва на Раковски да

Народний Вѣстникъ
Г. С. Раковски

Подпись на Раковски отъ 1861 г.

разпусне волентиритѣ си, и той, съ свито сърдце, трѣбва да се покори. Волята на европейскитѣ сили и отказътъ на князь Михаила осуetyаватъ така смѣлия му починъ за освобождение на България. Но легията означава все пакъ нѣщо: тя е дала доказъ предъ цѣлъ свѣтъ за военния духъ на българитѣ, които напразно сж били представяни по-рано като „мирни орачи и тихи, кротки занаятчи“.

Изоставенъ или осуетенъ този планъ, намѣренъ е бързо новъ: Раковски не ще стои съ скръстени ръце при възможноститѣ, които събитията му откриватъ Презъ пролѣтта на 1863 г. той е заетъ съ мисълта да се постигне единъ съюзъ между всички християнски народи или държави, наследници на отживѣлата турска монархия, и за тая мисълъ тѣй действува както предъ князь Михаила, така и предъ гръцкото правителство. Презъ Триестъ, по море, Раковски отива въ Атина, гдето е добре приетъ отъ най-влиятелнитѣ граждански и военни лица. Но гърцитѣ, фантасти каквито сж, взиматъ повече присърдце (отколкото тази коалиция съ славянскитѣ си съседи) мечтата за възобнова на Византийската империя. Разочарованъ, Раковски се връща въ Бѣлградъ, посещава и Цетина, за да осведоми князь Михаила и князь Николая. После той заминава за Ромъния: защото не само гръцката мегаломания, но и сръбскиятъ шовинизъмъ,

съ домогването, да се откъснатъ български области за сръбското княжество, му е опротивѣлъ. Той дори пише статия въ тоя духъ, за да наруши мълчането си, пазено докато е вѣрвалъ, че ще се постигне нѣкакво сътрудничество.

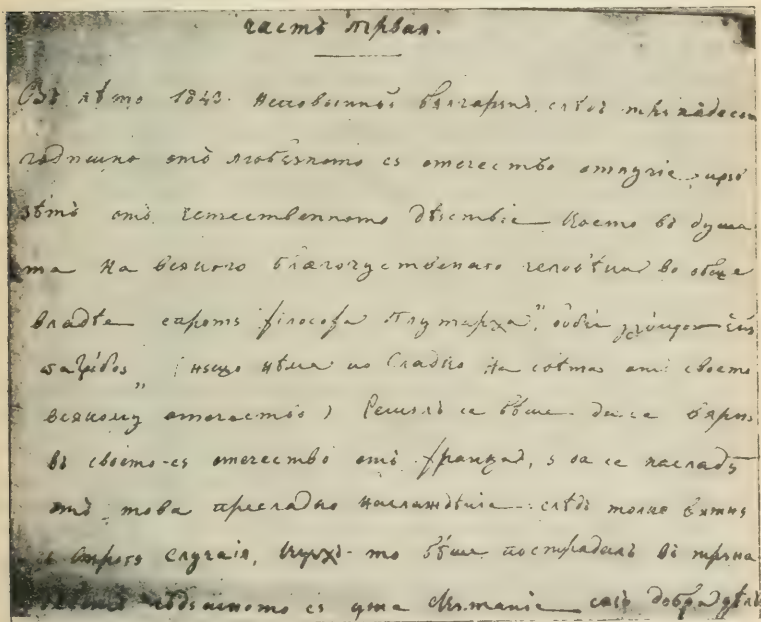
Организуване на хайдушки чети. Болестъ и смъртъ. — И отъ Букурещъ Раковски поддържа писменни връзки съ ръководителитъ на сръбската и черногорската политика; сбаче по-голѣмо значение той отдава на срещитъ и разговоритъ си съ ромънскитъ държавници, Росети, Братиано, Стурдра и други, съ които обсъжда изгледитъ на едно възстание въ България. Въ тия години, 1864—1865, той играя ролята на негласенъ дипломатически представител на България и едва ли не на централна, най-добре ориентирана личностъ по българскитъ национални домогвания. Независимо отъ престижа си предъ чужденци, той е слушанъ и между своитъ: Хаджи Димитъръ, П. Хитовъ, Христо Македонски и други войводи, които минуватъ съ чети въ България, действуватъ по негови инструкции. Въ свободното си време той не забравя науката: въ 1865 г. напр. ние го виждаме да издава списанието си *Българска старина*, съ множество монографии върху езикъ, история и народно творчество. Не забравя и публицистиката, защото основава в. *Бждушностъ* (1864), който насочва стрели противъ панелинизма на патриаршията и на гръцкото княжество, противъ чорбаджиитъ, крепители на икономическо и духовно робство, и противъ нѣкои българи въ Ромъния, заразени отъ духа на олигархията. Особено го дразни дейността на нѣкои млади слабодушни българи, които преговаряли съ ромънитъ за нѣкаква „Свещенна коалиция“ противъ турцитъ, следъ като Раковски се е опиталъ да преговаря самъ съ ромънското правителство, за да му постави въ услуга единъ български легионъ — срещу гаранции, разбира се, които биха избавили българитъ отъ разочарование като това въ Бѣлградъ. Касабовъ, Кисимовъ и други хрисими, но честолюбиви емигранти причиняватъ доста огорчения на изпитания български вождъ, който при това отъ нѣкое време се чувствува и боленъ (презъ лѣтото на 1866 г. той лежи отъ грждна болестъ 20 дни въ Кубей, на руска територия). Тъ криятъ отъ него плановитъ си, преговоритъ си, поетитъ зе

обща българска смѣтка задлъжения предъ ромънитѣ, както и „мемоара“ си до султана (февруарий 1867), съ който предлагатъ — тъй наивно — на тогава, да се вѣнчае за царь на българитѣ въ Търново и да отдѣли България въ особена, васална държава, съ автокефална черква и български патриархъ. Раковски усмива тѣзи несериозни почини; той е зле и съ „Добродетелната дружина“ на оукурешкитѣ български първенци, които проявяватъ русофилство и вѣра въ сръбско-българска „сърдечна дружба“, които работятъ и за съединението на сърби и българи подъ върховната властъ на князь Михаила Обреновичъ. За него е по-важно да се изпращатъ чети, да се поддържа духътъ вътре въ България, и колко сериозно значение отдава той на тази пропаганда вътре, показва ни изработениятъ отъ него „привремененъ законъ“ за народнитѣ чети отъ 1 януарий 1867 г.

Въ разгара на тази си дейность, и докато презъ зимата на 1866 — 1867 г. въ мушията на Н. Балкански въ с. Циганка край Букурещъ ставатъ трескави приготовления за вържжаване на четитѣ, които трѣбва да минатъ на пролѣтъ, Раковски лѣга отново боленъ. Той се сили и отъ леглото да напѣтва воеводитѣ, пише съ мжка последния си книжовенъ трудъ, Българскитѣ хайдути. Но здравето му стива все по-зле. Спечелената навѣрно отъ цариградския затворъ и отъ толкова изпитания и тревоги болестъ прави бързи разрушения въ якия нѣкога организъмъ. Презъ м. май 1867 той напуска мушията на Балкански и се връща въ Букурещъ; а презъ задухата на лѣтото дири отмора и чистъ въздухъ въ лозята край града, въ вилата на братя Мустакови. Тукъ настѣпва и краятъ му. Туберкулозата причинява абцесъ на лѣвата гърда, и следъ една несполучлива операция той издъхва на 8 срещу 9 октомврий 1867 презъ нощта въ рѣцетѣ на сестра си Неша. Погребението му, при стечение на цѣлата българска емиграция въ Ромъния, се извършва на 10 октомврий, и тлѣннитѣ останки на великия котленецъ намиратъ покой въ гробищата Шербанъ-вода. Отъ тамъ, презъ юний 1885 г., благодарното потомство ги пренесе тържествено въ София.

II. Книжовна дейность

Широко начертана програма. — Достигналъ по време на Кримската война 32 годишна възраст, Раковски се убеждава окончателно, че предъ българския народъ сж открити само два пътя за спасение. Отъ една страна, по примѣра на сърби и гърци, българитѣ трѣбва да напрегнатъ всички сили, за да отхвърлятъ позорното иго; и хайдушкитѣ чети и възстанията трѣбва да докажатъ предъ свѣта, че у нашия народъ не е убита

Ръкописъ на „Неповиненъ българинъ“ отъ 1854 г.

всѣка воля за свобода. Отъ друга страна, за да бжде заслужена тая свобода и за да се подготви българинътъ за новото си независимо битие, потрѣбно е да се присади у насъ по-високо образование, налага се да се приобщи народътъ ни къмъ наука, творчество и социаленъ животъ на културнитѣ народи. Понеже работниците сж малко, а нуждитѣ на незрѣлия и потъналъ въ мракъ народъ голѣми, Раковски, подобно на всички по-значителни книжовници отъ своята епоха, се наема да

изпълни една широко начертана програма. Той е не само революционеръ по характеръ, но и просвѣтителъ по примѣра на Априловъ, Фотиновъ, Бозвели. И тъкмо защото тѣзи негови учители сж принесли такава голѣма полза, като хвърлятъ въ току-що разораната нива на българския духъ семената на просвѣта и на воля за достоенъ общественъ и националенъ животъ, той, въ патриотическото си себеотрицание, решава да посвети способности и енергия на сжщия високъ идеалъ. Знанията, получени въ гръцката школа въ Цариградъ, не сж незначителни; опитътъ отъ по-късно, и особено пребиванието въ Франция, проясняватъ погледа му и го насочватъ къмъ неотложнитѣ задачи на българското духовно въздигане. Любознателенъ по природа, и надаренъ съ умъ, който търси решението на най-сложнитѣ въпроси въ историята или въ съвременния политически животъ, Раковски владѣе не само гръцки, но и френски, и има възможностъ да черпи поука отъ богати извори. Сждбата не му позволява да се предаде изключително на научни и литературни занятия и да си спечели тамъ пълна компетенция. Но, въ замѣна, у него има темпераментъ, има ревностъ да узнае самъ и да учи другитѣ — и мотивитѣ на дейността му добиватъ често по-голѣмо значение, нежели достигнатиятъ резултатъ.

Лишенъ отъ възможностъ да работи систематично, да бжде специалистъ въ истинската смисълъ на думата, той се впуска смѣло въ най-рискувани хипотези, които отстоява съ завидно упорство. За щастие, читателитѣ му не сж въ състояние да преценятъ правилно доводитѣ му, така че той може да жене успѣхи между тѣхъ съ своитѣ крайно тенденциозни патриотически заключения. Трезвенъ реалистъ въ политиката, Раковски е жертва на най-смѣли утопии като писателъ и ученъ изследователъ. За него, обаче, не важи всѣкога максимата: целта оправдава срѣдствата. Той искрено вѣрва въ наблюденията или откритията си, колкото неметодично и въ разрѣзъ съ установенитѣ истини да сж добити тѣ. Той се вдъхновява отъ единъ блѣнъ, превърналъ научнитѣ му изследвания въ страстна потребностъ на духа. И така той ще може по-лесно, отколкото търпеливитѣ и предпазливи въ изводитѣ си мжже, да разгадава голѣми тайни; и ще триумфира, щомъ съ това допринесе нѣщо за ободряване и защита на българина. Историкъ, архе-

ологъ, филологъ, етнографъ, — у него има нѣщо отъ фантастиката и дилетантизма на Венелина, на когото сжщо е ученикъ. Съ странна самоувѣреностъ, съ вдъхновението на фанатика, той пристѣпя къмъ най-труднитѣ проблеми на българската и всеобщата история, на старобългарски езикъ и санскритъ, на народната поезия и религия; и т. н. И както смѣло е начертанъ митътъ му за нашето народно минало и нашия народенъ битъ, така страненъ е и езикътъ, на който той пише. Отхвърлилъ отначало членоветѣ, понеже тѣ били късна вноска, която загрозява класическото съвършенство на българската речъ; възприелъ правописа съ *а, ѣ* и други черковнославянски начертания, както и нѣкои отживѣли форми на имена и глаголи, той иска да представи езика ни въ една „чистота“ и съ единъ архаиченъ отпечатъкъ, които го доближаватъ до старобългарски. Тсва, разбира се, отчуждава досущъ тъй читателитѣ, както ги възхищава дръзкото му изобличение на нѣкои чужди авторитети, произнесли се неблагоприятно за българитѣ въ миналото или въ ново време. Не е само Славейковъ, който ще подхвърля иронично въ своя Смѣшенъ календаръ: „Дунавский Лебедъ ище да са прочуе като новъ чудотворецъ, въскресява отъ мѣртвихъ падежы, причастіа и наклонения“.

Откакъ става емигрантъ (1855) и до края на днитѣ си (1867) Раковски неуморно работи съ перо въ ржка, като единъ отъ най-енергичнитѣ и влиятелни писатели на епохата си. Покрай всички грѣшки и заблуди, у него има и забележителни прозрения, подсказани отъ великата му любовъ къмъ родъ и отечество. Публицистиката, науката, памфлета, литературата му длѣжатъ твърде много, и ценното, което запазва за винаги стойността си, заслужва да бжде грижливо подчертано, — наредъ съ по-слабото, дробило въ даденъ исторически моментъ, въ най-оживената фаза на Възраждането ни, своето актуално значение.

Подбуди къмъ поезия. — Раковски има слабостъ къмъ стиха, подобно на Н. Рилски или Н. Бозвели. И като тѣхъ той се залавя за поезия не по силата на вродени заложби, а по убеждение, съ предвзета цель, вѣрвайки като толкова други книжовници на времето, че стихътъ е само техника, която може да се заучва. Той нѣма нито чувствител-

ността нито творческото въображение на поета, но той знае добре, каква роля може да изиграе поезията като агитационно, дидактическо средство, и той си поставя за цел да създаде на български нещо подобно на онава, което въ новогръцката литература прави толкова много шумъ въ услуга на националното пробуждане. Първиятъ потикъ въ тая посока иде отъ Куру-чешме. Питомцитѣ на училището изучаватъ не само класицитѣ на Гърция, но и по-новитѣ автори, възпѣли славата на изчезналата древностъ или разгорѣлата се борба за свобода. Заедно съ толкова свои съученици гърци, възторжени младежи, които декламирагъ елегитѣ, одитѣ и химнитѣ на новогръцкитѣ поети, Раковски се запознава съ произведенията на Александъръ Рангабе, Панайотъ Суцо, Александъръ Суцо, Дионисий Соломо, Аристотелъ Валаорити и други. Тѣзи автори отъ първата половина на XIX вѣкъ се опитватъ да създадатъ, подъ влияние на византийскитѣ писатели, на народната пѣсенъ и на романтицитѣ отъ Западъ (Байронъ, Хюго, Беранже, Ламартинъ и др.), една съвременна гръцка поезия, която би била еднакво и лична изповѣдь и отгласъ на историческия моментъ, която би подхранила особено омразата къмъ тиранията и насърдила борцитѣ за нова велика Елада. Както мнозина отъ първитѣ дейци на нашето възраждане се каляватъ за родолюбието си въ школата на гръцкия шовинизъмъ (Иларионъ Михайловски, Ив. Добровски, Д-ръ Ст. Чомаковъ, Д-ръ Ив. Селимински и др.), така и писателитѣ ни се влияятъ преди всичко отъ гръцката книжнина, възприемайки, заедно съ националнитѣ, революционнитѣ и образователнитѣ лозунги, и вкусътъ за една романтична литература на народенъ езикъ, способна да раздвижи сърдцата и да засили любовта къмъ своето, къмъ родното.

Раковски не се сматра самъ за истински поетъ, провиканъ отъ providението да създаде нещо трайно и значително. Но той е измъчванъ отъ мисълта, че българитѣ нѣматъ още на езика си ни лирика, ни поеми, ни драми, напоени съ духа на времето и издигнали достоинството на народната речъ. Нима н ние не можемъ да последваме примѣра на гърцитѣ и да тръгнемъ въ пѣтя, гдето върви цѣла Европа? И не е ли дългъ на най-просвѣтенитѣ, да преодолеятъ нѣкои трудности, за да улеснятъ задачитѣ на бжднитѣ призвани поети? Когато дочаква въ скри-

валището си въ Котелъ момента да се прехвърли отвъдъ Дунава, той се предава на спомени за преживѣно и четено, и изъ повдигнатитѣ надежди за тържество на руското оръжие пише една ода на императоръ Николая, после започва първата редакция на поемата си Горски пѣтникъ. Той ни повѣрѣва, че ще изостави временно „художество Марсово“, т. е. хайдушкия походъ, за да послужи „Богинѣ Минервѣ“; значи да се занимава съ наука и изкуство, чрезъ които сжщо може да се допринесе много за повдигане на българското борческо съзнание. Две години по-късно, работейки надъ втората си редакция на Горски пѣтникъ, той пише (1856) на приятели: „Азъ промѣнихъ поприще (напусналъ е хайдутството), и сега слугувамъ старобългарскому Богу Гуслану: — подъ защитеніе на любовнѣж и добродетелнатѣ богиня Вилж.“ Гусланъ е българскиятъ Аполонъ; вмѣсто музитѣ пѣкъ се явяватъ, като вдъхновителки, нашитѣ горски самовили. Несъмнено, Раковски е крайно умѣренъ въ надеждитѣ си, не надценява сили, съзнава белността на срѣдствата си. Неговото честолюбие си поставя скромни цели: „Почнахъ, казва той въ началото на 1857 г., да раздухвамъ отодавно остатнаѣж въ мнѣ искрѣ словесности за да и азъ въ Мждричинъ храмъ (т. е. храма на българската Минерва Атина) еднѣ малкѣ свѣщицѣ запалѣ; азъ знаѣ че мой приносъ народу нашему е весма малакъ, нѣ разположеніе приносящаго е велико; сѣя естѣ жертва приносяема отъ сърдца отодавно отъ всесвятаѣж любовъ народнѣж жарко разпалена!“ Той се чуди самъ на себе си, гдето се е заелъ следъ толкова люти страдания за поезия: „азъ кой нѣ съмъ роденъ за то!“ Но нѣкакъвъ демонъ, демонътъ на пламенната любовъ къмъ народа, му е далъ смѣлостъ да се реши на писателски подвигъ, като отъ страни скрупулитѣ му за „неспособностъ“... Той трѣбва да възвеличи героизма и славното минало на българитѣ, трѣбва да осмѣе жлъчно враговетѣ. Честни намѣрения сж съчетани съ кука риторика и фалшивъ сантиментализъмъ, така че интимната нота въ усѣта за нѣщата и въ израза заглѣхва съвсемъ. Но това е черта, присжща и на други съвременни писатели, лишени отъ оригиналностъ; изкуствениятъ патосъ по необходимостъ идва тукъ на мѣстото на естественото излагане и на художествената мѣрка. Решаващо значение има за тѣхъ

не качеството, а практическата целъ: да се въздействиува и чрезъ поезията върху младото поколѣние. Неизбѣжно тенденциозни и посрѣдствени, тѣзи стихове ще изиграятъ значителна роля не толкова чрезъ вжтрешната си сила, колкото съ идеитѣ и страститѣ, които будятъ у читатели, неспособни да се отнесатъ критически къмъ самото изкуство. Изповѣдта и поривътъ действуватъ върху проститѣ души, въпрѣки всичко тромо и несъстоятелно на формата. Именно като етапъ, който ще бѣде скоро преодоленъ, трѣбва да се ценятъ и опититѣ на Раковски отъ 1854 — 1858 г.

Предвестникъ Горскаго Пжтника. — Първиятъ печатанъ опитъ на Раковски датува отъ септемврий 1856. „Предвестникътъ“ съдържа, покрай една статия върху събитията презъ време на Кримската война, една сатира върху турската управя и една хумореска върху просвѣтата въ Турско, — две по-дължки елегии: „Отлжчїе отъ Българїѣхъ еднаго разпаленаго родолюбца българина въ лѣт. 1853“ и „Споменъ мѣсторожденїя.“ Първата отъ тѣхъ ни запознава съ впечатления и мисли на единъ юноша, комуто е дотегнало робството, съ тѣзи „убийства, отчайность, бѣдность и безчѣстїе“, и е потеглилъ за чужбина. Сигналъ по жтия до старата столица на Симеона, той е покъртенъ отъ тжжната гледка на развалинитѣ; мълчание и пустошъ владѣе тамъ, гдето нѣкога е кипѣлъ животъ въ блѣсъкъ.

Поминахъ сноще край градъ Прѣславъ,
Народска премила древность мя побуди.
Распаленъ тамъ близо коня попряхъ
Развалени стары съзрѣхъ тамъ зиди.

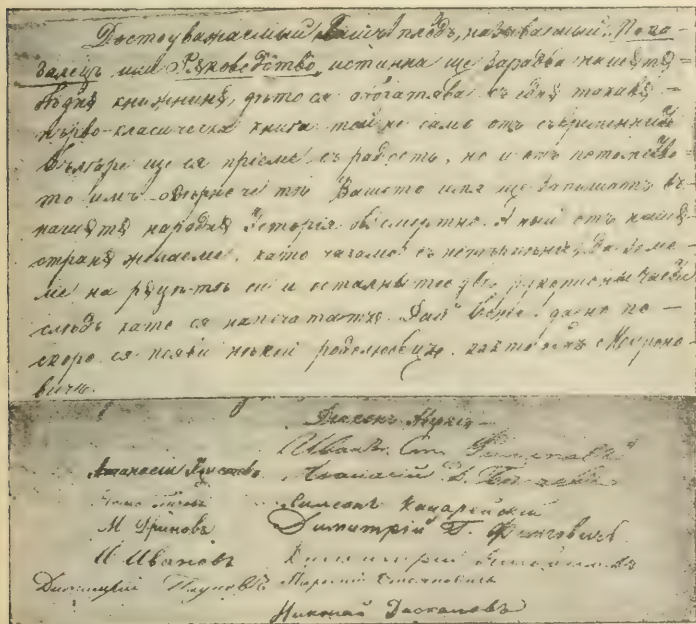
Дълбоко съжаленїе мя люто привзѣ
Горчивы сълзы начнахъ да роня горко . . .

Еда Тукъ е былъ прѣстолъ Прѣславскы?
Еда Тукъ е царь Богоръ царуваль?
Всемирно прославиль родъ българскы
Еда Тукъ е Онъ кръщенїе прїѣлъ?

Увы! мълчанїе страшно на все владѣе!
Пустя грозна все мѣсто обладала;
Отровно мое сѣрдце отъ жалости тлѣе!
Ржка Агарянска съвсѣмъ 'го упустила!

Поетътъ се пренася отъ грозното настояще въ една по-щастлива епоха, когато тукъ сж се издигали „сѣйни

палати“, цѣвтѣли сж „искуства, художества, словесность славянска“, когато „днешна хитра Европа просвѣщена затымнина была в' дълбоко невѣжество“ . . . После си спомня за нѣщо мрачно — завладяването на България, и по тоя поводъ излива мжката си за пропадналата на-

Писмо отъ М. Дриновъ. Н. Бончевъ и др. до Раковски, по случай появяването на Показалецъ (1859)

ша книжнина, изгорена отъ гърци и турци; оплаква ока-
 яния си народъ, попадналъ подъ двойно робство — по-
 литическо и духовно; проклита гръцкитъ владици пре-
 датели . . . Съкрушень, той се запжтва за Търново, съ
 надежда, че поне тамъ ще види запазени нѣкакви ста-
 робългарски паметници. Но и тамъ сжщото разочарова-
 ние: „ржка Огоманска все е искоренила! . . . притворила
 наши святій храмове въ нечестивы Турскы поганскы
 цамй . . . без' натписы мъртви каменіе с' остали!“

Народъ лишенъ отъ славнаж старинж
 Живѣе въ скотское дълготърпеніе!

Не мисле за никакъв прадѣднѣ добринѣ
Отбѣгва всѣкое свободнѣ устремленіе!

Отчаяніята пѣтници извиква духа на Янтра, за да научи отъ него поне, какво е било старото великолепіе, какъ е изглеждала нѣкога Трапезица, какъ сѣ за-щищавали българскитѣ царе и юнаци, какъ сѣ се връщали тѣ отъ победи . . . Но таенъ гласъ изъ рѣката не знае да обади друго, освенъ че България е пострадала отъ демона на разорението, Беда, изпратенъ отъ Черни Богъ . . . Момѣкътъ не е доволенъ отъ това обяснение; той е наклоненъ да стовари вината върху ония български царе, които сѣ напуснали естествения и геройски животъ, за да усвоятъ разкоша и разврата на Византийския дворъ, женейки се за лукави гъркини. На край, изъ това мрачно съзерцание момѣкътъ бива изваденъ отъ бойната трѣба край Доростолъ, гдето руси се сражаватъ съ турци, носейки свобода за българитѣ. Усѣтилъ свещенъ дългъ да се намѣси въ борбата, той се прощава съ безутешната си майка, като ѣ порѣчва:

Когда ты чюешъ да 'сѣмъ погиналъ
Да не плачешъ майко ни да рыдаешъ
За славно дѣло что 'сѣмъ юнашки съвършилъ
Нѣ гроба ми прилежно да издиришъ,

и върху гроба да се постави мраморъ съ надписъ:

За вѣр' и за слободѣ погинѣ Славенъ!

Елегията, съ своитѣ 71 строфи, очертава величие и позоръ на миналото, спира на настоящето и открива надежди за бъдащото. Съчетавайки възторжено чувство за древността съ сатира за всичко отрицателно днесъ, тя напомня по тонъ и мотиви една „ода къмъ елините“ на Ризо, една „военна пѣсенъ“ на Кокинали, една романтическа прослава „На атинскитѣ паметници“ отъ Панайотъ Суцо, и много други лирически и епически произведения на новогръцката литература, гдето се клейми жестоко варваринътъ турчинъ, подканя се къмъ повдигане гъркътъ и се идеализира изкуството на Атина или храбростта на древнитѣ герои. Тя подсеща и за нѣщо родствено въ домашната литература отъ по-късно, именно за „На прощаване“ отъ Ботйова (1868 г.), гдето ясно се долавя влиянието на Раковски, съ позива за хайдушка борба, както и влиянието на Славейковъ.

„Споменъ мѣсторожденія“ ни предава сжщо тъй тъжгата на автора за отлжчването му отъ отечеството, но безъ поезията на развалинитѣ и историческитѣ реминисценции, вмѣсто които тукъ идва видение на изгубения рай отъ детинството, картина на природата, нахвърляна въ идилични багри, и описание на старитѣ крепости между Котелъ и Преславъ. Всѣка строфа се приключва съ единъ отъ тритѣ рефрени:

О сладкы млади години
Изгубихъ вы в' младины!

О стары славны твърдины,
Кой ще да вы въздвигнии!

О стара славная времена,
Оставихте наша племена!

Остра носталгия за планинския кжтъ, гдето е прекарана щастлива младостъ, върви ржка подъ ржка съ въздишки за изгубената народна свобода и съ бодрата вѣра за възврѣщане на древното величие. И колкото монотонна и слаба да е поезията, все пакъ тя е действувала върху сърдца и умове, заразявайки ги съ искрения патриотизъмъ на автора.

Горски пжтникъ: първа и втора редакция. — Преди да напише и да напечата „Предвестникъ“, Раковски има готова отъ Котелъ поемата си Горски пжтникъ, която въ тази първа редакция отъ 1854 г. не вижда никога свѣтъ. Въ нея ние имаме разговоръ между единъ забѣгналъ въ горскитѣ усои момъкъ и едно вещо пиле, кукувица. Момъкътъ, „неповинный блъгаринъ, много крaты на смъртъ отъ предатели усждень“, е „разпаленъ отъ отдавна отъ любовь народнж, којж е дарба божественна и всѣкому природнж“. Той е облѣченъ въ старобългарска златоткана дреха, обутъ е съ опинци и носи шлемъ и сабя. Преследванъ отъ зла сждба, той е гнилъ въ тъмници; сега е дошелъ въ гората, за да разсѣе мрачнитѣ си мисли и да чуе утехата на вещото пиле. Следъ като излива болката си, той бива насърдченъ отъ пилето да работи като вуйка си (явенъ намекъ за автора и за капитанъ Мамарчовъ). Когато пъкъ момъкътъ роптае противъ чорбаджиитѣ-изедници и гърцитѣ-предатели и изказва разочарованието

си отъ апатията на народа и възхищението си отъ сърбитѣ, които сж отхвърлили съ храбростъ игото, — пилето го ободрява, сочейки му какъвъ важенъ моментъ е настѣпилъ. Войната отъ 1853 г. е разтърсила свѣта, уплашила тиранитѣ и вдъхнала надежди за свобода на угнетяванитѣ народи. Съ спечелена вѣра „да изгрѣе въ Българіѣ свободы свѣтло слънци“ и съ поздравъ по пилето къмъ „девойка хубава неповинна“, която не му отвърнала на любовта, той се запѣтва къмъ скрита пещера, за да дочака тамъ 1855 година, въ издирване историческитѣ тайни на рода си.

Поемата иска да бжде прочувственъ позивъ къмъ робитѣ, жлъчно изобличение на народнитѣ врагове и прослава на храбритѣ хайдути. Отразявайки настроението на автора, тя има всички недостатъци на поетическата му техника и запазва значение само като саморазкриване на една историческа личностъ и като показалецъ за скрити надежди по време на Кримската война. Но тя, написана грижливо съ черковнославянски букви, не бива никога напечатана, понеже събитията семѣнятъ бързо и съдържанието не отговаря по-късно на новитѣ схващания и обстоятелства. Следъ като презъ 1855 г. Раковски работи въ Букурещъ надъ една нова, незавършена поема, Стояня и Бояна, гдето апотеозата на хайдутството е съчетана съ единъ любовенъ мотивъ, презъ септемврий с. г. той е изненаданъ отъ поражението на руситѣ при Севастополъ и отъ Парижкия миръ, който убива всички илюзии у българитѣ („наши български надежды исчезнаха като сновиденія“). Тогава той се пренася въ Нови-Садъ и тукъ той работи презъ 1857 г. надъ новата редакция на Горски пѣтникъ, отпечатана, следъ много затруднения, едва въ края на 1858 г. Изоставяйки стария планъ и старитѣ позиви, той попада на една нова фабула, развита съ по-голѣма сръчностъ, макаръ и все тѣй шаблонно въ езика и стиха и все тѣй уморително-разтегнато въ разказа.

Въ единъ „Предговоръ българскому народу“ Раковски ни дава позива си за бунтъ и борба срещу врага:

Храбре в' старость ты народе
Тяшко носишъ дньсь иго!
Свобода т' исчезн' отиде,
Турско тя налѣгна зло!

Царскы с' изгуби прѣстола !
 Слава твоя потъмнѣ !
 Турчинѣ сѣянось т' уголи
 Небо твое помръчнѣ !

Съчетавайки елегия съ ода и сатира съ проповѣдь, брулейки крепители на робството и окайвайки народа, авторътъ иска извинение за слабия си поетически опитъ, продиктуванъ отъ искрена патриотическа ревность ; после напомня да не се губи време и да се подири правото, догде не бжде късно. Потрѣбна е просвѣта и храбрость, разумъ и решителность, за извеждане народното дѣло на добъръ край :

С' чиста ѣ любовь народна
 С' постоянство с' рѣшенье
 Мжшка душа благородна
 Всяко махв' угнѣтенье !!!

М ждрость с' храбрость задружно
 Две качества велики
 Всѣко дѣло мжно важно
 Лесно вършат' отъ вѣка !

После идва часть първа на поемата.

Най-напредъ е нарисувана подробна картина на природата, пролѣтно време. Изчерпателно и въ вкуса на старитѣ пасторалии се говори за цвѣтя, птици, водопадъ, слънце, пѣсни на младитѣ, безъ да е почувствувана идилията по-непосрѣдствено. Възторгътъ отъ всичко наивно и чисто въ живота на селянитѣ всрѣдъ тая красива природа се смѣня съ разказъ за нѣщо смѣло и тревожно. Младъ българинъ войвода стои край Босфора, на Черно море, вперилъ погледъ на северъ, къмъ отечеството си, и страстно възбуденъ шепне :

Хой обичамъ въ горѣ да ходя
 Съ вѣрнѣ зговорнѣ мила дружинѣ ;
 Млади юнацы славно да водѣж
 Българи храбры, нашѣ родинѣ ! ...

Съ пушки на рамо далѣ бѣжши
 Съ двойкѣ грѣмовны скѣпи пищево,
 Съ златны полазки свѣтло свѣтящи
 Съ остри на поясъ дълги ножове.

Войвода азъ напредъ да вървя
 Храбры слѣдъ мнѣ хоржгвоносецъ
 В' Старѣ планинѣ да ги заведѣж
 С' свиланѣ зеленѣ златѣ прѣпорецѣ ! ...

Ахъ! Боже силны ты помогни ми!
 Тамо с' юнацы моя да идж
 В' тыя години непоносимы
 Българи братя милы да видж!

Блѣнътъ на войводата е да намѣрисъ народниците си пробудени отъ мъртвешкия сънь и да възобнови съ тѣхна помощъ славата и свободата на прадѣдите. Между това спуска се мракъ, пристига знаменосецътъ, и войводата бива заведенъ при четата си отъ 12 души въ бѣлградската гора, недалечъ отъ Босфора. Юнацитѣ привѣтствуватъ войводата и полагатъ клетва за вѣрность. После тѣ трѣбва, преди да потеглятъ за опасенъ походъ, да разкажатъ и изповѣдатъ, кое ги е довело тукъ и какво е миналото имъ. Момцитѣ единъ следъ другъ излагатъ неволитѣ си, давайки така представа за страданията на цѣлъ народъ. Драгой отъ с. Ворбица ни предава насилията на татарскитѣ ханове и борбата на хайдушката си дружина; Велко отъ с. Шипка описва затвора си и хайдутуването си; Момчилъ отъ с. Дрѣново се впуска въ исторически спомени за пакоститѣ отъ Византия и отъ фенерското духовенство; Младенъ отъ с. Елена бичува злоупотрѣбитѣ и предателството на чорбаджиитѣ; Радой отъ с. Бѣла ни запознава съ страшнитѣ тъмници и грабежи на турцитѣ... Оставяйки останалитѣ да изкажатъ патилата си другъ пжтъ, войводата взима накрай думата и насърдчава юнацитѣ да бждатъ безстрашни, притичвайки се въ помощъ на народа си. Когато потеглятъ, тѣ попадатъ въ гората на нѣколцина турци, които сж убили едничкото дете на майка и дѣлятъ плячката си. Крѣвното кръщение на дружината е дадено при избиването на извергитѣ. После войводата води разговоръ съ трима старци българи, които му се оплакватъ отъ градски първенци, грѣцки владика и европейци, дошли въ помощъ на турцитѣ. Войводата ги утешава съ скорошна избава; после, останалъ самъ, се предава на тежки мисли за окаяния си народъ; а на зараньта дружината потегля за Стара-планина.

Следъ поемата (158 стр.) идватъ 130 стр. забележки въ проза, които поясняватъ разни мѣста отъ нея съ исторически, географски, митоложки, филоложки и други справки. Разказътъ тукъ е, за днешния читателъ, много по-интересенъ отъ стиховетѣ, понеже не е спънатъ отъ изкуствена речъ и трома просодия. Раковски умѣе да

бжде занимателенъ въ тия непринудени екскурси, посветени ту на Георги Мамарчовъ и съзаклетието му, ту на Пазвантоглу и кърджалиитѣ, ту на еленскитѣ чорбаджии, и т. н. Това сж първитѣ научни опити на автора, и вече въ тѣхъ той дава изразъ на нѣкои свои обикнати възгледи и теории, които ще се повтарятъ по-късно въ разни съчинения. Разказътъ, ту мемоари, ту дисертация, загатва за хуморъ и страстенъ темпераментъ; той не страда отъ скуката на стиховетѣ и запазва голѣмъ наученъ интересъ и до днесъ.

Следъ като въ Цариградъ в-къ отъ 1859 г. (5 септ. бр. 447) напечатва историко-величалния си акростихъ „Великану Атилу“, въ „Дунавски лебедъ“ отъ 15 авг. 1861 г. Раковски изнася „Отломъкъ отъ вторая часть Горскаго Пжтника“. Тукъ, следъ длъжко описание на мѣстността Бакаджикъ до Карнобадъ, се говори за спохождането на единъ пчелинъ, гдето Хубянь всйвода, предводителъ на дружината (именуванъ едва сега), се среща неочаквано съ побратима си Тихолъ войвода. Оказва се, че „мѣсто е тясно, чяси ся тяшки“: въ Попово село се били събрали четирма кърсердари съ 400 арнаути и сегмени, които се канѣли да обхождатъ на другия день Бакаджикъ. Имашъ ли момци отборъ, за да се хванемъ въ битка съ невѣрниците, та да гостимъ лакоми врани съ поганско месо? пита Тихолъ госта си. Но Хубянь не чака канене и насърдчение, и бързо дава заповѣди, за да се подготви утрешното сражение. Но тукъ се свършватъ 63-тѣ строфи на отломъка, и нищо после не бива публикувано, за да узнаемъ края на поемата.

Значение на хайдушката поема. — Строго погледнато, този епосъ отъ 1857 г. представя документъ на поетическо безсилие. Нищо първично, нищо поетически-правдиво въ него: нито въ единство и развой на фабула, нито въ изобразителни срѣдства, нито въ картини, характери и излияния. Въмѣсто картини, той ни поднася инвентаръ отъ нѣща, въмѣсто на характери натъкваме се на голи абстракции. Усвоилъ шаблонитѣ на новогръцката поетика, Раковски не може да се издигне до свой стилъ и свои нагледи; и къмъ всичкото това заучено предание, съ неговитѣ конвенционални сложни епитети и сравнения, иде невъзможниятъ му езикъ, смѣсица отъ

черковно славянски и новобългарски, пригажданъ насилствено къмъ произволната мѣрка на стиха. Ясно е, че Раковски не е способенъ да надхвърли въ стиха домораслитѣ даскали съ тѣхнитѣ пиитически упражнения. Ясно е сѣщо, че той, който знае френски, не подозира ни най-малко поезията на романтицитѣ, на Хюго или Ламартина, макаръ тѣзи да влияятъ върху учителитѣ му въ Гърция. Изобщо той остава чуждъ на новото поетическо движение, и отъ образцитѣ си въ гръцката литература той ще заеме само единъ външенъ апаратъ, само клиширана фразеология, безъ да се сродява по-дълбоко съ самата сѣщностъ на поетическото възприемане и изображение.

И все пакъ произведението прави сензация, бива четено съ трепетъ и заучвано наизустъ: — то превръща душитѣ, окриля въображенията! Нѣма прѣсвѣтенъ и патриотически надъханъ българинъ отъ 60-тѣ и 70-тѣ години, който да не е поглъщаль жадно тая проповѣдь на бунтовника и да не е гледалъ на Раковски като на нѣкакъвъ Мойсей, повиканъ да изведе народа си отъ плѣнь и позоръ. Отъ мѣродавно значение е била тукъ не формата, а легендата на героя и основнитѣ тенденции. Това, което разказва авторътъ, изглежда за наивния читателъ като взето направо отъ живота и отразило върно единъ съкровенъ миръ отъ убеждения и страсти. Въпрѣки всички условности на изложението, българинътъ, готовъ да сподѣля революционния мирогледъ на Раковски, се е заразявалъ отъ емоционалния тонъ и не се е съмнявалъ въ истинността на епизодитѣ. Идеализацията на всичко патриархално въ бита и традициитѣ, както и на българската балканска природа, се допълва отъ една апотеоза на хайдуството, която въ историческия оня моментъ е тъкмо по сърдце за напредничавата интелигенция. Кой другъ е улучвалъ тъй върно нерва на времето и копненията на младитѣ? Раковски описва като нѣщо преживѣно мжкитѣ на роба, затворитѣ, насилията отъ дервиши, арнаути, яничари. Покрай турската властъ и произволитѣ на войска и администрация, той вижда и друго голѣмо зло: гръцкото духовенство, вѣчниятъ врагъ на българската свобода и на българската прѣсвѣта. Въ стихове и въ проза той дава дълги дисертации върху коварството на Фенеръ и върху всички нещастия, които се сполитатъ върху България отъ гръцкитѣ владици. Не

сж забравени и тѣхнитѣ слѣпи орждия, българскитѣ чорбаджии. И изчерпано всичко отрицателно и мрачно, идва редъ на положителното и свѣтлото. Раковски е пѣвецъ на възстанието, пророкъ на хайдутството. Въпрѣки чепатоститѣ на стиха и на езика, той смогва да внуши идеитѣ си. Хубянь войвода се явява въ ореола на действителенъ спасителъ отъ робство и унижение, и нѣщо като автопортретъ. Изповѣдта за изстрадано и мечтано спечелва читателитѣ за този идеализиранъ образъ и за култа на свободата. „Наша свобода отъ насъ зависи“, мисли Горският пѣтникъ, повелъ дружина въ Стара планина. И като него мнозина съвременници съ по-мжжественъ характеръ и по-радикални идеи вѣрватъ, че българинътъ ще стане досгоенъ за по-честити дни само когато престане да очаква помощъ отъ вънъ и поведе смѣла борба противъ угнетителитѣ.

В' тяжкы оковы преугнѣтены
До колѣ стыдно мы да търпимъ!
Отъ диво племя унищожены
До колѣ несвѣстно да стоимъ! . . .

Народъ кой своѣж правдж желае
Милъж свободж и прелюбезнж
Трѣбж с' уржде да ѣж добіе
С' жертвж голѣмж и скжпоцѣннж!

Увелъ това бодро национално чувство и тая омраза противъ тиранина, Раковски пробужда и срамъ за униженото положение, заедно съ готовност за самопожертвуване. Дитирамбитѣ на свободата се свързватъ органически съ прославата на хайдутитѣ, и тъкмо въ тия позиви за хайдушки подвигъ и хайдушка воля се крие основниятъ патосъ на поемата. Дружината хайдути играятъ хойса въ гората, почиватъ подъ сѣнкитѣ на столѣтни дървета, пѣятъ юнашки български пѣсни, пируватъ съ червено вино и печени агънца — докато настѣпи момента за кървава разплата, когато тѣ ще проявяватъ нечута храбростъ, движени отъ милостъ къмъ роба. Страхъ отъ смъртта тукъ е непознатъ:

Коя по сладка смъртъ може быти
Развѣ за свобод' общенароднж
В' поприщ' юнашко славно умрѣти
Коя наслада по благородна?

Така поемата иде да създаде ония жизнени настроения, отъ които ще се вдъхновяватъ Хаджи Димитъръ, Караджата, Левски, Бенковски; и така тя става мощенъ двигателъ на революцията, срѣдство за пропаганда на новия духъ, повисилъ самочувствието на роба и развързалъ енергията му, въ служба на единъ политически идеалъ. Тамъ е всичкото реално значение на този хайдушки епосъ, пръвъ по рода си въ нашата литература.

Исторически и филоложки изследвания: цели и методи. — Единъ отъ героитѣ на „Горски пѣтникъ“, Момчилъ, държи дълга беседа върху бълг. история, замечтанъ да бжде „роду милъ учителъ“ съ откритията си. Момчилъ е въ тази точка двойникъ на самия авторъ. Още 18-годишенъ, Раковски се въодушевява отъ историята на Венелина, а по-късно той се зачита у Априлова и Фотинова, като изброжда старателно всѣкакви ръкописи и печатани материали за историята, съ цель да си уясни величие и провала на българитѣ въ миналото. Когато презъ 1857 и 1858 г. Раковски попада въ Нови-Садъ и Одеса и може да разполага съ по-богати библиотеки, той се впуска съ ревностъ да продължи изучаванията си. Гнети го мисльта, че българитѣ сж тъй малко познати на Западъ: „Много пѣти ми ся е случвало да имамъ разговоръ съ учены европѣйци, кои никакъ не знаятъ, яко има български народъ на свѣтъ“, пише той на приятеля си Дайнеловъ. А ние си мислимъ, че имаме право на внимание и на съчувствие отъ тѣзи европейци! Гнети го и наблюдението, че нашиятъ народъ тъне въ гибелно невежество и не е дошелъ до съзнание за себе си и за предстоящитѣ си задачи. „Ние трѣбва да съкрुшимъ главж того неприятеля си (невежеството) . . Безъ тая победж нищо друго да не ожидаваме отъ нигдѣ. Самая наука и просвѣщеніе ще докара всѣко добро и благоденствие въ нашъ народъ“, пише той пакъ Дайнелову презъ 1860 г. И за да даде тласкъ на просвѣтата между народа, той се заема съ изучавания върху всичко, което характеризира този народъ като самобитна и значителна национална единица. Науката за него е не само убеждение на ума, но и страсть на сърдцето. Чувството на дългъ е спрегнато съ увлѣчение и радостъ, които надвиватъ всѣка умора и всички други лични наклонности. „Кое по-

сладко занимание може быти, развѣ да ся занимава человекъ въ издирване древността премилаго своего народа!“ — мисли той презъ 1857 г. И малко по-късно, заклевайки се да работи догдето има физически и умствени сили „въ полза народу си, кого е отъ младости толь силно възлюбилъ и отъ него нѣма друго по-драгоцѣнно нѣщо на свѣтъ“, той признава: „Исторически тайны кои съмъ открилъ за неговъ святъ стариня докарвжтъ мя по нѣкогашъ въ най-голѣмъ възторгъ, кой ся наближава до иступление...“ (1860).

Като всѣка емоционална натура, Раковски не дѣли науката отъ живота, знанието отъ сърдечнитѣ вълнения. Тукъ той е досущъ тъй романтикъ, опияненъ отъ блѣна си, както Венелинъ. Но какви сж открититѣ отъ него тайни, които го хвърлятъ въ такъвъ чрезмѣренъ възторгъ?

Осждилъ рѣзко още въ Горски пѣтникъ Енгелевата теория за турско-татарски произходъ на българитѣ и тая на Гилфердинга за урало-фински коренъ, той възхваля благородния характеръ на славянскитѣ ни прадѣди, които сж стояли по-високо не само отъ древнитѣ гърци, съ тѣхнитѣ отрицателни национални черти, но и отъ мнимо-културнитѣ англичани, такива безчовѣчни потисници на поробенитѣ въ колониитѣ си. Въ своето „Кратко разсѣждане върху тъмния и лъжовныя начяла, на коихъ е основана стара повѣстность всѣхъ европейскихъ народовъ“, излѣзло презъ 1860 г. въ Бѣлградъ, Раковски се обявява откритъ противникъ на официалната западна наука, заблудена отъ гръцки и римски историци, и яркъ защитникъ на българската дълбока старина. „Българи сж първы и най-стари жители въ Европѣ и нихенъ языкъ е онъ-зи отъ кого сж е отцѣпилъ Елинскій...“ Запознатъ, макаръ и повърхностно, съ староиндийски и староперсийски езикъ, той е повѣрвалъ въ „голѣмото сродство, да не кажемъ почти единство“ на български съ знаменития санскритъ и зендъ — както и въ това, че българитѣ първи сж напуснали нѣкога Индия, за да се преселятъ още преди Р. Хр. въ южна Европа и да създадатъ култура и митология по едно време, когато „днешни европейски народи сж били въ по-низко състояние отъ стары Българи“. Заратустра и Ману сж „старобългарски законодавци“,

гръцкитѣ музи — преправка на нашитѣ самодиви, древнитѣ обитатели на Гърция, пелазгитѣ, чисти българи, както сж въ ново време отъ българско потекло прочутитѣ юнаци на гръцката Завѣра (1821 г.), македонецътъ отъ Воденъ Марко Божаръ, коприщенецътъ Хаджи Михалъ, търновецътъ Семко и др.

Въ Ключъ Българскаго языка, писанъ презъ 1858 г., Раковски прилага една особена сравнителна метода, за да докаже, че само съ помощта на живия български езикъ могатъ да се разбератъ тъмнитѣ за европейскитѣ филолози текстове на индийската Веда и на персийската Авеста и че пакъ български ни води къмъ първоизвора на езицитѣ, къмъ основнитѣ звуци, отъ които се образуватъ всички други звуци и думи. Нѣщо повече: тѣй е убеденъ, че „македонскитѣ българи ся съставяли първѣтъ Христова чърква въ Европѣ“, щомъ сж били покрѣстени лично отъ апостолъ Павла, и че всичко въ езика и вѣрата на западнитѣ народи преди християнството би могло да се изтълкува правилно само чрезъ българското предание. Напр., келтскитѣ жреци, друиди, сж „дръвиды“ (горски обитатели); Меровингитѣ сж „миро-воювичы“; франкитѣ сж „фрѣзи, врѣзи, отъ врагъ — извърганъ“, и т. н. Раковски е смаянъ отъ своитѣ изводи, безъ да подозира, колко безкритично е схваналъ методитѣ на сравнителното езикознание и колко далечъ отива въ патриотическата си екзалтация. Ако учени като Францъ Бопъ, Е. Бюрнуфъ, М. Мюлеръ изграждатъ крайно предпазливо науката за праезика и митологията на т. н. индоевропейски (арийски) народи, Раковски, безъ солидна подготовка и безъ усѣтъ за допустимото въ научното издирване, се отдава на смѣло фантазиране, което можемъ днесъ да разберемъ и извинимъ само изъ предпоставкитѣ на националната му програма. Чиста наука той не признава, и на сърдцето му лежи идеалътъ да внуши самоувѣреностъ и гордостъ у потлаченитѣ българи.

Етнографски проучвания: програмата на „Показалецъ“. — Като единъ отъ първитѣ у насъ, покрай Априлова, Найдень Герова, Богорова и Славейкова, Раковски обръща погледъ къмъ битъ и поезия на народа и подтиква къмъ систематично записване на всичко, което характеризова домашната ни духовна и вещест-

вена култура, наследена отъ незапомнени времена. По стъпките на Венелина, той настоява и въ Горски пътникъ и въ множество писма до приятели, да се записватъ празнични и семейни обичаи, пѣсни, повѣрия, магии и т. н., да му се пращатъ описания на обредитѣ при сватба, раждане и погребение, коледни, лазарски, самодивски, юнашки, любовни и др. видове народни пѣсни, сведения за народната астрономия, названия на селища и на мѣстности, исторически предания и т. н. Програмата се оказва най-пълна отъ всички, които сж давани до тогава, и самъ Раковски върви на чело на етнографитѣ и фолклориститѣ отъ 50-тѣ и 60-тѣ години, като събирачъ и тълкувателъ едновременно. Идеитѣ му въ тази областъ показватъ сжщото смѣшеніе отъ точно наблюдение и фантастика, каквото намираме и въ историко-филоложитѣ му трудове.

Но Показалецъ отъ 1859 г. запазва и до днесъ значението си съ обилното и правилно записано градиво. Изъ носталгията си въ Одеса за родното село, изъ романтичнитѣ си сънища за идилията на народния животъ, изъ милостъта си за роба-мжченикъ и изъ упазената въ поетически и обредни преживѣлици древна религия, той се заема да нахвърля подробно картината на живата старина. Споменитѣ му отъ Котелъ се оказватъ удивително свежи, и изложението му се възмогва често до единъ художественъ и наивенъ реализъмъ, чуждъ на чисто поетическитѣ му опити. Той ни описва, първо, полскитѣ занятия на селянина, съ обичаитѣ при оранъ, сѣитба, жетва и вършитба. Тихиятъ епосъ на земледѣлския животъ и бодрата религия на труда у българина сж щастливо загатнати у Раковски. Ние се пренасяме неусѣтно въ падинитѣ на Стара-планина или въ „лѣпозрачнитѣ“ тракийски полета, въ срѣдата на младитѣ, събрани за задружна работа на открито. Описани сж най-подробно градинарството, добиването на коприна, лозарството, производството на розово масло, воденичарството, обработката на лена и конопа, домашната селска индустрия (предене, шевъ, тъкане на станъ и пр.). Най-сетне, по спомени сж описани седѣнкитѣ, тлъкитѣ и сбороветѣ, заедно съ селската сватба. Навредъ личи сърдечната любовъ на автора къмъ бита и творчеството на народа, и съ голѣмо умение той ни дава живописни снимки отъ видѣното нѣкога. Въ възторгъ отъ просто-

народния гений, — еднакво отъ строителското изкуство на майстори, които безъ да сж ходили въ училища и академии, въздигатъ „сѣйни и великолѣпни храмове“; отъ добре приготвенитѣ вина, между които едно, въ заровени бѣчви, „е българско шампанско, кое превъзходи европейское“; отъ шевицитѣ на българката, вложила толкова тънко р збиране на багри и чертежи; отъ мелодиитѣ на овчарската свирка нощѣ, при звѣна на хлопкитѣ въ стадото, когато „чувствителному челоуѣку ся възражда на сърдце умилно съчувствие“, — Раковски иска да внуши на читателитѣ си преклонение предъ презрѣния по-рано народъ и възвръщане къмъ нравствената сила и душевната чистота на простия селянинъ. Книгата му пробужда необикновенъ интересъ на времето. Интелигентни читатели като Маринъ Дриновъ и Нешо Бончевъ я прогласяватъ въ писма до автора за „първокласна книга“, засвидѣтелствуватъ му своята „глубочайша почитъ“, радватъ се за това възкресяване на тѣй милата и забравена отъ гражданитѣ старина. И движението за издирване и упазване на тая старина, както то се шири по-късно между учители и книжовници, дължи твърде много на потока, излѣзълъ отъ този Показалецъ.

Въ книгата си за Асѣнь I, въ списанието си Българска Старина отъ 1865 г. и въ другитѣ си книги Раковски печата често народни пѣсни, които придружава съ исторически и митоложки бележки. Той тъкми да издаде и отдѣленъ „Сборникъ отъ най-стария български пѣсны“ (1858), разпредѣлени на баснословни, исторически, любовни, юнашки, сватбени и др., но не достига до изпълнение на плана си. И въ тази областъ на нашия фолклоръ сборкитѣ му държатъ, покрай сборника на Миладиновци, най-видно мѣсто.

Отъ история къмъ политика и публицистика. — Въ 1858 г. Раковски приготвя въ Одеса книгата си „Нѣколко рѣчи о Асѣню първому, великому царю българскому и сыну му Асѣню второму“. Но цензурата не одобрява отпечатването ѝ, понеже въ нея се излагали злоупотрѣби на патриаршията и понеже върху автора паднало подозрение, че работи за отцепването на българитѣ отъ православieto (което било грѣцка интрига

предъ руския синодъ). Раковски се вижда принуденъ да я напечата въ Бѣлградъ (1860).

Нашиятъ историкъ не храни довѣрие къмъ чуждата, стара и нова историография. Гърцитѣ сж искали да изкористятъ православието, за да покорятъ или отслабятъ българитѣ, и византийскитѣ писатели, сърдити за неуспѣхитѣ на ромеитѣ, предаватъ всичко за насъ крайно тенденциозно. Така сжщо и западнитѣ историци, при безсилието на папи и крѣстоносци да ни спечелятъ за католицизма. Ужасенъ отъ „лъжитѣ“ на еднитѣ и другитѣ, Раковски иска да възстанови истината — между друго и за да предпази сънародникитѣ си отъ една нова католишка пропаганда, ръководена отъ отстъпника Д. Цанковъ. И той нахвърля една картина на политически, държавни и религиозни борби въ царуването на Симеона, Крума и Асѣневци, която между друго гони две цели: да ни убеди въ високото културно равнище на българитѣ презъ срѣднитѣ вѣкове и да ни внуши отвращение къмъ сепаратизма на Цанкова и другаритѣ му, които искатъ да двоятъ народа ни въ вѣрско отношение. Чисто научната реставрация на миналото страда тукъ отъ сжщата патриотическа прекаленостъ и неметодичностъ, каквато отбелязахме и по-рано. Полемиката пъкъ съ противния лагеръ по черковния въпросъ, правилна въ своитѣ предпоставки, вади на яве отново страстния темпераментъ и борческата безогледностъ на Раковски. Нищо не спира учения и публициста, когато той трѣбва да предварди разпокъсването на народнитѣ сили, и саркастичнитѣ удари противъ лица, които изпадатъ въ фатални заблуди, не знаятъ мѣрка. Все тъй субективенъ и дързъкъ памфлетистъ се показва Раковски и въ брошурата си Гласъ едного българина отъ 1860, гдето покрай Цанкова се брули и Гаврилъ Крѣстовичъ. Тукъ той иска да изтъкне каноническитѣ основания за една независима българска черква; да обори доводитѣ на униатитѣ за покровителство отъ папата; и да изтъкува въ благоприятенъ смисълъ хатихумаюна на Абдулъ Меджида, който позволявалъ на българитѣ да искатъ възстановяване на патриаршията си въ Търново и на архиепископията си въ Охридъ, макаръ Крѣстовичъ и да мислѣлъ, че хатихумаюнътъ ни давалъ право само за народни владици. Въ сжщия духъ е написанъ и Отговоръ на богословская грѣцкж брошура

отъ 1860 г. Отхвърляйки „калугерски басни и легенди“ на анонимния нашъ врагъ, Раковски се сили да докаже две нѣща: „чи Богъ и свѣтѣй Духъ не е избралъ тѣхъ (гърцитѣ) и тѣхенъ языкъ да просвѣтятъ цѣль свѣтъ, и чи тии нѣсж кръстили насъ българи нито ни сж дали писменность, какъ то сж лъгали свѣтъ до сега.“

Трѣбва да знаемъ, че нищо въ края на 50-тѣ и въ началото на 60-тѣ години не вълнува тѣй силно Раковски, както многошумниятъ български черковенъ въпросъ. Въ писма, брошури, мемоари, книги и вестници той полага невѣроятни усилия, за да насочи на правилень пѣтъ разрешението му, за да насърдчава борцитѣ въ Цариградъ, за да убеждава чужди и наши въ необходимостта отъ обособяване въ черковно-административно отношение, като се назначатъ за висши иерарси достойни лица измежду самитѣ българи. Анализувайки поведението на всички заинтересувани фактори, на турското правителство, на грѣцката черква, на западнитѣ сили и на Русия, той идва до заключение, че е върховенъ дългъ на българитѣ да напрегнатъ всички сили за еманципацията си отъ една позорна и пакостна зависимость. И голѣма е радостта му, когато цариградскитѣ българи, начело съ Илариона Макариополски отхвърлятъ на знаменитата дата 3 априль 1860 г. властта на патриарха, неспоменувайки името му въ литургията. Отъ самия Раковски идва не само насърдението, но и авторитетното мнение за отбѣгване както отъ католицизмъ тѣй и отъ протестанство (нѣщо тѣй желано за западнитѣ сили, които искатъ да парализиратъ руското влияние на Балканитѣ). Раковски държи на вѣрность къмъ прастарата народна черква, само че иска да се отметнемъ отъ фенерската управа чрезъ нѣкоя „малка ересь“, — като провъзгласимъ напр. за глава на българската християнска черква основателя на православieto, Исуса Христа. Той успѣва да склони за това и цариградскитѣ българи, начело съ Илариона и Бурмова, и само съпротивата на турската управа осуеотява плана му. Влиятеленъ и слушанъ, Раковски се радва на голѣмо обаяние между всички българи, не само емигрантитѣ, но и лоялни дейци като Кръстовича; и нему се дължи много за запазване на единството всрѣдъ ръководнитѣ фактори, както и за прѣваляне на унията.

Дунавски лебедъ, който Раковски издава отъ

1 септември 1860 до 24 декември 1861 г. (62 броя), има грамадно значение въ това отношение, както и изобщо за повдигане на духоветъ въ България. Най-напредъ Раковски редактира в. Българска дневница

Политическитѣ отношения Сръбска
Княжествъ съ България въ днешнитѣ
времени.
— Историята на сръбскитѣ
за ползъ, потопленъ въ
а нѣ за увеселение и
раздразнение на сарацин-
итѣ. Писа е кака едно сва-
нично възбуждение арто
свѣтъ за съхранение
на правителството
народо; да би те до-
стигала чужда и, прѣвѣ
(до жизнен селе селе селе
мисленъ, възбуждане
видно ластанне, само
бие и прѣвѣ селе селе селе.

Ръкописна статия за сръб.-бълг. отношения, 1863, гдето се изобличава „мечтайный покрить пансърбизмъ“.

(1857). Обаче тукъ той има предъ видъ главно поощрението на учебно дѣло и на книжнина и злоупотрѣбитѣ на гръцкото духовенство; тонътъ му е доста умѣренъ, поради това, че въ Австрия той не смѣе да напада рѣзко Турция, когато препоръчва премахването на разни недъзи въ държавния организъмъ и обществения жи-

вотъ. Въ новия си вестникъ, издаванъ въ Бѣлградъ, той заговаря по-открито, макаръ отначало да се старае да бжде лояленъ къмъ Турция. Младежитѣ сж възхитени отъ идеитѣ му; вестникътъ пада като бомба между тѣхъ, съ смѣлия си езикъ. Дайнеловъ, настоятелъ на Дунавски лебедъ въ Цариградъ, съобщава въ 1861 г., съ каква радостъ се приематъ първитѣ броеве, съ какви възхищение се поглъщатъ статиитѣ: „Отъ редомъ сж чуваше ура, да живѣе Раковскій.“ Мнозина пожелаватъ на легендарния войвода „да порастатъ крилата на лебеда, за да хвърка съ по-голѣма сила.“ Наистина, нѣкои консерватори намиратъ че вестникътъ е „вреденъ за българскитѣ интереси“, понеже будѣлъ подозрението на турцитѣ къмъ българитѣ и насърдчавалъ „лековѣрнитѣ и несмислени“ глави за спасни предприятия; но общото впечатление е благоприятно, и редакторътъ вдъхва уважение дори у по-умѣренитѣ народни дейци. Съ своя мощенъ зовъ за сплотяване на народнитѣ сили, въ името на голѣмитѣ просвѣтни и обществени идеали; съ статиитѣ си, въ които се изтъква тъй ясно и убедително борбата на противоположнитѣ политически интереси въ Европа при разрешението на източния въпросъ; съ прозорливата си и настойчива подкрепа не дейцитѣ въ Цариградъ, защитили единството на черквата ни насрещу Фенеръ и чуждитѣ пропаганди — Раковски доказва на всички, че е пръвъ между българскитѣ публицисти въ чужбина и негласенъ шефъ на непримиримитѣ. Въ разцвѣта на силитѣ си и съ богатъ опитъ като общественикъ, той проявява изключителенъ за времето си талантъ на полемистъ и политикъ, застъпвайки по въпроси на националното развитие и на общата политика гледища, които говорятъ еднакво за широка осведоменостъ и за правилна интуиция. Брошурата му отъ това време, Преселение въ Русия (1861), писана анонимно въ подкрепа на редица статии въ вестника, иде да покаже, колко вѣрно улучва той опасноститѣ отъ едно изселване на българитѣ и отъ настаняването на тѣхно мѣсто, съ съдействието на Портата и на петербургскитѣ дипломати, на кримски татари.

Два мемоарни труда по черковния въпросъ. — Между най-интереснитѣ и занимателно написанитѣ историко-полемични трудове на Раковски трѣбва да при-

числимъ дветѣ му книги отъ 1860 и 1864 г., посветени на черковния въпросъ Въ най-разгорещената фаза на борби и спорове, той пуца тѣзи свои агитационни книги, наполовина издирвания, наполовина мемоари, гдето се съдържатъ нѣкои отъ най-ценнитѣ страници на литературата ни отъ това време. Попадайки щастливо ту на хуморъ, ту на сарказмъ или патосъ, Раковски ни се представя тукъ съ качества на истински писателъ.

Тия качества той е опитвалъ много по-рано, въ 1854 г., когато скритъ въ Котелъ работи надъ непубликуванитѣ си мемоари Неповиненъ българинъ, гдето иска да изложи патилата си въ цариградския затворъ отъ 1845 до 1848 г. Но, неопитенъ още, авторътъ има да се справя тукъ, въ тия недовършени спомени, съ голѣми трудности на езика; освенъ това, догонва повече поетически цели, интересувайки се главно за своитѣ лични преживявания. За всѣки случай запазената въ архива на Раковски „Частъ отъ постраданието въ темницата“, както гласи подзаглавието на Неповиненъ българинъ, ни открива крайно интересенъ погледъ въ душевнитѣ състояния и въ сждебния процесъ на несправедливо наклеветенитѣ отъ котленскитѣ чорбаджии Стойко Раковски и синъ му Сава (Георги). Раковски ни се представя като младъ човѣкъ, завърналъ се отъ чужбина за да види мили родители, да подиша съ очарование въздуха на селото си и да съзерцава съ любовъ природа и патриархални нрави. Но той изпада въ меланхолия при вестъта за редъ злочестини въ бащиния си домъ, и трѣбва само да дойде внезапното арестуване на баща и синъ посрѣдъ люта зима, за да се замѣни това предчувствие съ най-тежки физически и душевни страдания. Разказътъ на Раковски за откарване въ Русе и после въ Цариградъ, все въ окови, за страхотиитѣ въ мрачнитѣ подземия на затвора, за нощния сждъ отъ жестоки магистрати, за доказаната невинность на превърнатитѣ въ живи мощи народни защитници, за клеветитѣ отъ патриаршията и Богориди, за напразнитѣ опити да се спечели помилване—ни държи постоянно въ напрежение. Като рѣдъкъ биографско-психографски документъ отъ тая епоха и като картина на нрави и народни тегла Неповиненъ българинъ нѣма нищо равно на себе си, следъ „Житието“ на Софрония. Стилътъ, макаръ и неустановенъ, не пречи на драматическото темпо

и на проникновено то разкриване на преживѣно и изпитано.

Значителенъ напредѣкъ отбелязватъ мемоаритѣ отъ 1860 г., озаглавени Българскій за независимо имъ священство днѣсь възбуденъ въпросъ и нѣхна чъркова въ Цариградъ, излѣзли първоначално като статия въ „Дунавски лебедъ.“ Следъ единъ длѣжъкъ преговоръ върху наченкитѣ на вопроса още въ древни времена, гдето се застѣга и покрѣстване на българитѣ и закриване на търновската и охридската патриаршия. Раковски идва до събитията следъ Танзимата (1839), когато въ Цариградъ се подѣема борба противъ фенерското духовно иго. Изложението тукъ почива въ голѣма степенъ на лични впечатления, тъй като Раковски е билъ участникъ въ всички по-решителни събития около извоюването на граждански и черковни правдини за българитѣ. Видно мѣсто е отдѣлено на почина и на мартирологията на Неофита Хилендарски: — Раковски се прекланя предъ подвига, нравственото величие, себепризнанието на монаха-патриотъ и разказва съ повдигнатъ духъ и възвълнение перипетиитѣ на неговата дейность по извоюване на българска народна иерархия. Така и всички останали личности и събития, съ положително или отрицателно въ характери и домогвания, намиратъ тукъ своя историографъ, който съзнателно иска да бѣде най-обективенъ въ преценкитѣ си, въпрѣки субективната нота — на умиление и възторгъ, или на възмущение и ирония — въ разказа. Тѣзи мемоари сж просто незамѣними за всички, които днесъ искатъ да разбератъ духа на оная епическа борба за народна черква, и тѣ се четатъ съ живо участие тъкмо поради горещия си тонъ.

Сжщото грѣбва да се каже и за продължението на тѣзи мемоари въ книгата Българскій въ роизповѣденъ въпросъ съ фанариотитѣ и голѣмая мечтайная идея панелинизма, излѣзла презъ 1864 г. въ Букурещъ. Авторътъ излага най-напредъ зараждането на новото движение за българско духовенство, спирайки се съ много сарказъмъ на униатския опитъ на Цанкова и другаритѣ му, срещу които той се е борилъ тъй смѣло въ „Дунавски лебедъ“ и въ книги и писма, връща се после къмъ по-старитѣ времена, за да подчертае, че омразата между българи и гърци датува

отдавна; и разкрива пакостните или комичните страни на гръцкия шовинизъм, който и нѣкога и сега не престава да трови българската душа съ утопии за възкресяването на византийската империя. Особено занимателно и съ великолепен хуморъ е очертано посещението на неграмотния и наивенъ старецъ, Йосифъ Соколски, у папата.

За пълнота на прегледа си трѣбва да споменемъ, че съ подобенъ характеръ на стилъ и освѣтление се отличава и последниятъ историко-мемоаренъ опитъ на Раковски, брошурата му *Българскитѣ хайдутѣ* отъ 1867 г., писана току преди свършека на днитѣ му. Въ недовършения този трудъ авторътъ хвърля погледъ върху българската история до покорението, разкрива коварните замисли на Византия и на гръцитѣ къмъ българитѣ, възстава противъ користната политика на Европа къмъ поробенитѣ и величае народнитѣ хайдутѣ като герои на честъта и на свободата.

Характеръ и заветъ на Раковски. — Личността на Раковски, въ освѣтлението на дѣлата и на литературнитѣ произведения, се очертава твърде релефно за оногова, който иска да долови основнитѣ линии на характеръ и сѣдба. Импулсивенъ духъ, волева натура, той води буренъ животъ, обреченъ на идеала. Изключителното господство на мисълъта за народъ и отечество отстранява всички егоистически подбуди, освенъ една: да бжде той, който чувствува добре силитѣ си, ръководител на предприетата революционно-политическа акция. Фанатиченъ патриотъ, той не признава човѣчесто и нации, освенъ доколкото тѣ биха служили на българското въздигане. Българската племенна стихия го владѣе дотолкова, щото той може да изповѣда искрено: „Азъ съмъ всѣкогы былъ българинъ и ще бждж не само до гробъ такъвъ, но иеще и послѣ смъртъта ще оставя завещаные и прахъ ми да ся не смѣси съ другъ народность!“ (3.II.1861). Установенъ въ домогванията си, той иска подчинение отъ ония, които му сж вѣрни, води „жестоки“ препирни, налага се, не търпи противоречие, отстранява или оборва рѣзко съперницитѣ си съ други разбирания (Цанковъ, Касабовъ). „Моя характеръ не търпи никакъвъ господаръ надъ себе си“, заявява той, който вижда наоколо си разединение и неразбирание на

истинското положение (10.II.1861). Героизмът му не изключва остри кризи на милост и на душевна мъка, на плач и сълзи, когато вижда че народното дѣло е на път да се провали, по вина на страхливи, тѣпи или недостойни люде. Но отчаяние или отказъ отъ предприетото му сж чужди; той е неспособенъ за повратъ въ дълбокитѣ си влѣчения: „Всѣкогы съмъ былъ непоколебимъ на онъ-зи пътъ кого съмъ си веднѣжъ за всегда начѣрталъ до смъртъ да слѣдовамъ“ (17.V.1861). Той съзнава ясно едно нѣщо: „Ные ся нахѣдимъ днесъ (— началото на 60-тѣ години) въ едно най-критичьско положение и врѣмя, щото сега или ще излѣзе и наша народность на свѣтъ или ще ся потѣпчи отъ други нѣкои си завладѣтели, и Богъ знай вѣкы, колко вѣка иеще трѣба да тѣжимъ подъ чужда власть!“ (6.VI.1861).

Жизнениятъ пътъ, участъта и дейността му зависятъ отъ тази насока на темперамента и тѣзи концепции на ума. Задачитѣ на историческия моментъ го поглѣщатъ изцѣло, и въ услуга на голѣмитѣ национални въпроси той поставя всичката си неизчерпаема енергия. На отечеството си той иска да бжде полезенъ като политически агитаторъ и съзаклетникъ, като публицистъ, като поетъ, като ученъ. И навредъ той оставя значителни следи, въпрѣки неизбежнитѣ крайности или грѣшки. Писателското му дѣло носи фрагментаренъ характеръ. Условията не му позволяватъ да се вглѣби въ научнитѣ проблеми; дарбитѣ му не го предразполагатъ за поезия. Но като културенъ историкъ, етнографъ, публицистъ и мемоаристъ той е необикновено крупна личность въ епохата следъ Кримската война, и заветътъ му тукъ налага отъ рано дълбоко преклонение, ксето достига и до по-далечнитѣ потомци. Надъ всички отдѣлни заслуги излѣква обаче духътъ и нравственото величие на оногова, който като войвода, политикъ-реалистъ и ученъ мечтателъ ни дава внушителния образъ на пробудената българска народность въ 40-тѣ и 50-тѣ години на XIX вѣкъ. Раковски е едно отъ най-изразителнитѣ воплощения на българския националенъ романтизмъ презъ периода на засиленото възраждане, и безъ него ние не бихме могли да си мислимъ появата и подвига на кръга около Л. Каравеловъ, Ботьовъ и В. Друмевъ.

Библиография

- П. Хитовъ.** *Моего пжтуване по Стара пл.* Букурещъ 1872.
- Ч. Поповъ.** *Чѣоти изъ живота на Сава С. Раковски.* Русе 1893.
- Ив. П. Адженовъ.** *Записки отъ живота на Г. С. Раковски.* Русе 1894 нт.
- П. Кисимовъ.** *Историч. работи,* III. София 1901.
- К. Величковъ.** *С. С. Раковски,* Бълг. писатели 1914.
- Г. Касабовъ.** *Моитъ спомени...* София 1905.
- Б. Петровъ.** *Биография на Георги С. Раковски,* София 1910.
- К. Раковски.** „Страница отъ бълг. възраждаане“, *Мисль,* литер. сборн. I (1910), 142 нт.
- Б. Пеневъ и др.** *Г. С. Раковски.* София 1917.
- Ив. Д. Шишмановъ.** „Раковски като политикъ“, СББАН. IX (1918).
- С. С. Бобчевъ.** „Раковски като публицистъ“, СББАН. IX (1918); „Раковски за правната ни история“, СББАН. IX (1918).
- М. Арnaudовъ.** „Раковски като фолклористъ“, *Сборникъ Милетичъ* (1912), 27 нт.; „Раковски и Горски пжтникъ“. СББАН. IX (1917), 1—184; „Разцвѣтъ на бълг. народоука“, *Училищъ прегледъ,* XXVII (1928).
- М. Арnaudовъ.** *Г. С. Раковски. Животъ, произведения, идеи.* София 1922.
- М. Арnaudовъ.** *Съчинения на Г. С. Раковски.* Изборъ, характеристика и обяснит. бележки. София 1922.
- М. Балабановъ.** „Писма на Г. С. Раковски...“, СпБАН., кн. XVIII (1919), 81 нт.
- Ст. Романски.** „Браилски историйки Заговорътъ на Г. С. Раковски въ Браила презъ 1842“, СББАН. XIV (1921).
- К. Киселковъ.** „Изъ живота на Г. С. Раковски въ Цариградъ“, СпБАН. XXVI (1923).
-

Найденъ Геровъ

отъ Г. Константиновъ

Заложби, родъ и детинство. — Въ историята на българското възраждане и на българската литература името Найденъ Геровъ заема по-особено и твърде почетно мѣсто. Неговитѣ разнообразни склонности, както и ширината на дѣлото му, колкото и да отразяватъ типичнитѣ стремежи на онова време, иматъ нѣщо изключително. И едно изследване, което би целѣло да раз-

Найденъ Геровъ (1821—1900)

крие всички обективни и субективни предпоставки на Геровата дейностъ, би се натъкнало на редица изолирани, чисто лични заложби и възможности. Имаме предъ себе си единъ спокоенъ и благороденъ духъ, роденъ за съзерцателна и кабинетна работа, поставенъ всрѣдъ условия, които не признаватъ никакво разпределение на труда и които отъ учения искатъ да правятъ герой, отъ съзерцателя, борецъ. Това е епоха, въ която никой не може да узнае преобладаващитѣ склонности на природата си, епоха на велики увлечения

ния, които търсятъ само едно — свободата, безъ да подбиратъ сръдствата и героитѣ. Та и Найденъ Геровъ, който въ днешно време би билъ само единъ почетенъ академикъ, по силата на тия условия на времето си, трѣбва тъй често да мѣни своитѣ роли. Това е

трагедията и величието на всички наши дейци отъ времето преди освобождението. Но, все пакъ, при Герова каточе основнитѣ заложби наддѣляватъ, той, може би, единственъ успѣва да съсрѣдоточи силитѣ си тамъ, гдето тѣ биха били най-резултатни, да си нареди единъ по-спокоенъ животъ и да даде правилна насока и завършекъ на своето дѣло. И тъкмо въ това отношение той се отличава твърде много отъ своитѣ съвременници . . .

Гр. Копривщица

Найденъ Геровъ е роденъ въ Копривщица, родното мѣсто на Каравелова, Д-ръ Чомакова, Т. Каблешкова и на редица още именити и предни герои отъ времето на нашето възраждане. Градъ Копривщица, заедно съ Калоферъ, Карлово, Котелъ и другитѣ прибалкански и срѣдногорски градове, играе историческа роль въ процеса на народностното българско събуждане. Това е градъ, който по срѣдата на миналото столѣтие има завидно благосъстояние, градъ на джелепи и бегликчий, на горди, свободолюбиви и ученолюбиви българи. Икономическото благосъстояние и романтичната природа

тукъ създаватъ по-независими характери, способствуватъ за едно по-активно и творческо родолюбие, което заразява околнитѣ градове и създава дейци съ общонародни заслуги. Известността на гр. Копривщица въ миналото столѣтие е голѣма. Копривщенскитѣ чорбаджии сж въ връзки съ чужди търговци и съ турскитѣ власти, отъ които получаватъ относителна автономия за всички свои съграждани, а копривщенскитѣ даскали и изобщо ученолюбие то на копрившеници е познато по цѣла България. Константинъ Фотинскъ въ своето Землеописание отъ 1843 год като говори за Копривщица, за нейнитѣ жители и за ревността имъ къмъ учение, отбелязва, че всички сж българи и че сж дали много лица „пречестни и значителни“. Единъ отъ тѣзи „пречестни“ граждани на Копривщица по онова време е и бащата на Найдень Геровъ — даскалъ хаджи Геро, или просто хаджи Геро Мушекъ — обезсмъртенъ отъ Каравелова въ повестъта „Българе отъ старо време“, въ образа на хаджи Генчо. Отъ 1810 до 1853 той е учителствувалъ въ Копривщица и е билъ известенъ съсъ своята строгостъ и ученостъ. Найдень е осмото му по редъ дете, роденъ на 23 февруарий 1823 година.

Найдень Г. Геровъ
Х. Г. Мушекъ

10 Mai 1841

Одеса.

Подписъ на Герова (Найдень Г. Мушекъ) отъ 1841 г.

Първоначално образование Н. Геровъ добива при баща си, а на единадесетгодишна възраст заминава за Пловдивъ, да изучи гръцки езикъ. Отъ 1836 година до 1839 той е ученикъ на прочутия тогава педагогъ Неофитъ Рилски, който учителствува и въ Копривщица. Добилъ основно образование и проявилъ вече склонности къмъ науката, той на 1839 год. бива изпратенъ въ Одеса. Като най-даровитъ и примѣренъ ученикъ на отца Неофита, Геровъ билъ препоръчанъ на живѣещия въ Одеса богатъ копрившениецъ Христо Стойковичъ, който поелъ издръжката му. Геровъ свършва гимназия и подава заявление да бжде приетъ въ прочутия по насъ Ришелевски лицей, отпосле преобърнатъ въ „Новоросийски университетъ“. Въ заявлението си

отъ 27 августъ 1840 год. до директора на лица той пише, че желае особено да се усъвършенствува въ руски езикъ. Тукъ вече проличава неговата склонность къмъ филологични занимания, която следъ време завладява цѣлото му сжщество. Отъ 1841 год. той постѣпва въ лица и следва камералнитѣ науки: администрация, финанси, стопанство. Прилежността и трудолюбието му го отличаватъ. Като студентъ той взема участие въ една научна експедиция въ Кримъ и дневникътъ, който държи въ тоя случай, получава одобрението на Императорската Академия на Наукитѣ. Свършва лицейското си образование на 1845 година съ отличие, съсъ дисертация върху приготвянето на различнитѣ видове стъкло.

Одеската българска колония. Стихотворенията на Н. Геровъ. — Едновременно съ заниманията си въ лица, Найденъ Геровъ взема живо участие въ живота на българската колония. Одеса по това време е отъ главнитѣ културни срѣдища на българската емиграция. Тукъ сж: Василь Априловъ, братя Тошкови отъ Калоферъ, Никола и Спиридонъ Палаузови, Димитъръ и Елена Мутеви, Иванъ Богоровъ, Добри Чинтуловъ, Никола Михайловски и др. видни дейци и книжовници. За единъ младъ ученъ и родолюбецъ това е най-благоприятната срѣда, отъ гдето може да черпи поука, гдето калява духа си и гдето може да прояви своята културна ревность. Това сж все единъ типъ родолюбци: тихи, прилежни, просвѣтени хора, които работятъ за събуждането и свободата на племето си главно чрезъ печатното слово, чрезъ просвѣтата и мирната проповѣдь. Сближаватъ ги не само темпераментитѣ и общитѣ имъ убеждения, но и нѣкои основни склонности. Повечето отъ тѣхъ, покрай научнитѣ си занимания, покрай общественитѣ си и политически увлѣчения, четатъ и пишатъ стихове. Тукъ се явяватъ първитѣ сериозни стихотворни трудове въ българската литература. Въ това отношение два външни фактори сж изиграли решително и благотворно влияние: рускитѣ образци и запознанството съ българската народна пѣсенъ. Рускиятъ езикъ, който е тъй близкъ до българския, рускитѣ стихотворения, имъ разкриватъ непознатото до тогава у насъ тсническо стихосложение, а народната пѣсенъ, къмъ която насочватъ вниманието имъ руски фолклористи, дава близки сюже-

ти, чрезъ които да могатъ да излѣятъ най-непосрѣдствено патриотизма си и по-интимнитѣ си лични чувства. А това е особено важно за Герова, който изведнѣжъ превъзмогва вътрешната сухость и неодѣланата форма на дотогавашнитѣ стихове, като дава образци, гдето топлотата и искреностъга на чувството се изливатъ въ прости, естествени образи и ритми. Така Геровъ, заедно съ Добри Чинтуловъ, който печата пѣснитѣ си четири години по късно, слага начало на ново българско стихосложение. Достатъчно е да се хвърли само бѣгълъ погледъ надъ стиховетѣ на Д. Попски, К. Огняновичъ, Н. Рилски, Н. Бозвели, Ст. Изворски, Зах. Княжески, или на другаря му Иванъ Богоровъ, който на 1842 год. печата стихотворение Отечество, за да се види голѣмия напредѣкъ, който прави Н. Геровъ. Къмъ първитѣ ние днесъ имаме само наученъ, исторически интересъ, докато нѣкои отъ стиховетѣ на Герова можемъ да четемъ и като поезия. И съ право той се счита пръвъ български поетъ.

Сулѣмъ 1842.

*Въ единъ прекрасенъ Атенъ динъ
Подъ тиръдъ и горещъ знои
Изгледъ отъ дадушенъ градъ
За първъта да наидъ младъ
Подъ Ахилъ и Кенъ дестидъ.
Подъ динъ съ дъ ула-тъ да се прѣсели
И родитъ вселъ странъ,
Щалъ-дто единъ минувалъ динъ*

Ржкописъ на Н. Геровъ отъ 1842 г.

Отъ запазенитѣ ржкописи въ архивата на Герова се вижда, че той е писалъ стихове години преди да напечати поемата си Стоянъ и Рада (1845 д.). Въ едно писмо до учителя си Неофита отъ 23 августъ 1841 год. той съобщава: „Азъ имамъ нѣколко басни, вакхически пѣсни и други работы въ стихове сочине-

ны. Като сочиня още нѣколко, ще ги напечатамъ; размѣръ съмъ употрѣбявалъ, като Руситѣ, тонически. Отсрѣща Ви написахъ една басня да ми кажете одобрявате ли ги“. Баснята, която Геровъ изпраща на Неофита, е преводъ на Криловата Орелъ, Ракъ и Щука:

Кога въ дружинжта согласье нѣма,
Добъръ конецъ дѣлото не приема.

Орелъ и ракъ и щука се хванали
 На басъ да теглятъ тежкй възъ,
 И вовъ колжтж се впрегнали;
 Нимъ лесно се видяло тозъ.

Но шуката теглила къмъ небето,
 А ракжтъ се држпиналъ пакъ назадъ;
 Не знаемъ ние, кой е виноватъ:
 Това не е потребно намъ,
 Но възжтъ и сега е още тамъ.

Особено разнообразие на мотиви и външна форма Геровитѣ стихотворения не разкриватъ. Можемъ да ги раздѣлимъ главно на две групи: патриотични и любовни. Отдалеченъ отъ родината и отъ близкитѣ си, той е обхванатъ отъ носталгия; тукъ сждбата на неговото отечество му се разкрива съ всичкия си трагизъмъ и той, натура чувствителна, поетична, излива и своитѣ чувства и тжгата на родината, въ стихове. Така, чрезъ магията на поетичното слово, той намира облекчение, а освенъ това изпълнява и своя патриотически дългъ. Геровъ обръща погледъ къмъ историята и тамъ намира героичнитѣ образи на Кубрата, Крума и Симеона, които му говорятъ за славното минало на отечеството. Чрезъ тѣхъ той удовлетворява една отъ основнитѣ страсти на своя темпераментъ: омразата къмъ гърци и турци. Вдъхновенъ отъ славното минало, той се вглежда въ черната, робска действителностъ и подобно на Чинтулова, съ когото много си прилича, се провиква:

Выкъ ся выка отъ Балкана
 Та се слуша по свѣта:
 Българинътъ на кракъ стана,
 Та си иска слобода.

Чюйте, Шопе и Загорци,
 Македонци, Романци!
 Сбирайте се подъ прѣпорци,
 Храбри Български момци!

Стига вече толкосъ врѣмя
 Робіе турчину да сме,
 На тосъ вражіе, псешко плѣмя
 Покорено владеніе.

Притръчете, братко драга,
 Кой е вряденъ за войникъ
 Да изгонимъ тогосъ врага
 Тозъ изядникъ и кръвникъ...

Тукъ имаме вече началото на българската революционна поезия, представители на която по-късно сж: Чинтуловъ, Раковски, Каравеловъ и която достигна своя апогей въ възвишенитѣ и пламенни стихове на Ботйова. Само че Геровъ никога не напечата тѣзи си стихотворения. Неговата революционностъ остава потаена, не активна. Пѣснитѣ си той преработва често. Въ архивата му сж намѣрени по нѣколко редакции на едно и сжщо стихотворение — и все пакъ никоя отъ тѣхъ не печати. Така, напр., въ една преработка на горната пѣсень, Геровъ зове братята си за борба и срещу гърцитѣ, другитѣ заклетѣ и опасни врагове на българщината:

Я грабнете, бре, по сопж
Да истрыимъ тая смрадъ:
Дрѣвень господъ да затропа,
И ще бѣга тойзи гадъ,
Тизъ гръци...

Поемата „Стоянъ и Рада“ отъ 1845 г. — Никой преди Герова не е писалъ тъй просто и стегнато, никой не е изразилъ така ясно стремежитѣ на народа и на интеллигенцията чрезъ стихове. Типични емигрантски настроения иматъ други стихове на Герова, гдето той излива своята тжга къмъ родината. Ала най-значително отъ всички тия произведения е поемата му „Стоянъ и Рада“, печатана презъ 1845 г. въ Одеса. Тукъ имаме първа преработка на сюжеть отъ народна пѣсень: Стоянъ и Рада се обичатъ и иматъ само едно желание:

Да дойде чясъ по-скоро
За ржж да ся поведжтъ,
Прѣдъ Бога въ церквж и прѣдъ хора
Стопане да ся нарежтъ.

Но Стояновата майка желае да ожени сина си за друга. Той не смѣе да се противи, годява се противъ волята си и се готви за вѣнчило. Въ деньтъ, когато става сватбата, Рада умира отъ мжка. Вѣнчалната процесия срѣща въ черквата трупа на Рада...

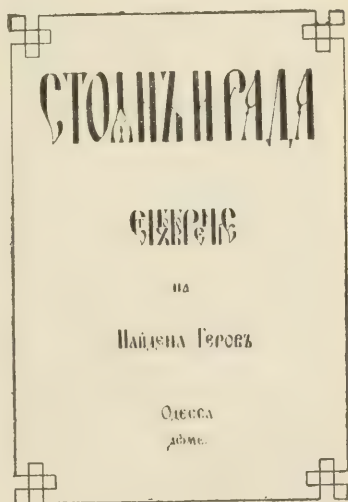
Стоянъ забравилъ срамъ, приликж,
Извадилъ пръстенъ отъ ржжж,
Фрьлилъ го майци и извика:
— „Да ти е булка-та драга,
„Тебъ да вѣнчяятъ съ нея, мале,
„Че ти сама си избрала,

„Та Радж, моя-тж пръвнинж,
„Зарови въ чернж-тж земя.
„Убий и менъ, ега двамина
„На она свѣтъ щемъ оживя...

Стоянъ пада на Радиния трупъ и умира. Всички сватбари се обливатъ въ сълзи и отправятъ молитви къмъ Бога да приеме двамата нещастници въ своето царство. Само Стояновата майка не плаче, а проклина Рада, че „съ измамж Стоянъ тя зела въ она свѣтъ“. Но Богъ чува само праведната молитва:

На она свѣтъ Стоянъ и Рада
Единъ на другъ били отрада;
На тозъ свѣтъ нимъ изъ гробове-тъ
Изникнжли отъ Бога две
Високи кичести дърве-та
И си ся сплели връхове.

Този мотивъ — за раздѣла на двама влюбени и за живота имъ следъ смъртъта, който е много честъ въ нашата народна пѣсенъ, следъ Герова се разработва художествено отъ Пенчо Славейковъ (Нераздѣлни) и П. Ю. Тодоровъ (Надъ черкова). Найденъ Геровъ не обогатява съ нови елементи заетия мотивъ. Той се движи въ кръга на народната пѣсенъ, като повтаря всички ѝ наивитетъ и психологична необоснованостъ. И затова най-ценно остава посвещението къмъ поемата, гдето чувството на поета е по-дълбоко и формата е по-съвършена. Тукъ имаме за пръвъ пѣтъ въ развоя на нашата поезия употребенъ чистъ тониченъ стихъ, — четиристъпненъ ямбъ. Освенъ това, посвещението издава една отъ интимниѣ подбуди на Герова да напише и напечати тая си поема. По това време той е билъ влюбенъ въ Елена Му-

„Стоянъ и Рада“ отъ 1845 г.

тева, първата българска поетеса, авторка на одата Богъ (1858), и преводачка на Велтмановата повест Райна българска царкиня (1852). Тя е сестра на Димитър Мутевъ, редакторъ на Български книжици. Изразъ на тая си любовъ Геровъ е далъ и въ нѣкси други стихотворения, ала най-непосрѣдствено тя е отразена тъкмо въ това посвещение:

Не съмъ увилъ азъ киткъ цвѣте
Да дамъ на Твоя хубостъ даръ,
Та да ти влѣзж у сръдце-то
Съ народенъ нашъ обычай старъ;

А вдохновенъ съ любовъ азъ живж
Въ душы си вдигнжхъ Тебъ тронъ,
И на отъ сръдце безъ противж
Тебъ жялнж пѣсень за поклонъ.

Печатането на тая поема има и другъ поводъ. — Подъ влиянието на Венелина, мнозина българи считали, че говоримия български езикъ не е пригоденъ за поетиченъ изказъ. Геровъ, който въ Одеса се е движилъ все около горещи почитатели на Венелина, не сподѣля тѣхнитѣ възгледи за българския езикъ, и за да обори песимизма имъ написва поемата. Впечатлението отъ поемата е било толкова благоприятно, че следъ нея вече споръ за поетичнитѣ прелести на говоримия езикъ не сжществува. Геровъ пише стихове и по-късно. Презъ 1856 год. издава отдѣлно една ода „На честитый царъ Александъръ II въ деня на священо-то вѣнчание на Господството му 26 Августа 1856“, която била преведена и на руски езикъ. По неговитѣ стѣпки трѣгватъ Елена Мутева, Никола Козлевъ и Добри Чунтулсвъ.

Интересъ къмъ езикови въпроси. — Българската емиграция въ Одеса се увеличи и отъ народната пѣсень, гдето се разкрива небивало образно, словесно и мисловно богатство. Иванъ Богоровъ издава на 1842 г. въ Пеща и отдѣленъ сборникъ отъ народни пѣсни. Геровъ сжщо събира измежду емигрантитѣ пѣсни и пословици и ги печати съ тълкувание на руски езикъ. При запознаването си съ Григоровича, той му далъ сборка български пословици.

Интересно е да се отбележи здравето самосъзнание, което е ръководѣло постѣпкитѣ и мислитѣ на нашата ин-

телигенция отъ онова време. Всички по-събудени българи знаятъ, че имъ предстои велика мисия. Въ Одеса интелигенцията постоянно се събира и живо обсъжда въпроситѣ, които културата и политиката поставятъ. Отъ тукъ се даватъ насърчения, морални и материални, на всички ревнители на просвѣтата. Найденъ Геровъ въ една своя статия отъ 1842 год. — Нѣколко думи за преводжтъ на математическата география на г. Ивана А. Богоева (Одесса, въ Брауновжтж типографія) изтъква голѣмото значение на ония учени и млади българи, които работятъ въ Одеса. „Може да рече челоуѣкъ, пише Геровъ, че въ одесскитѣ училища зрѣятъ такива плодове, отъ които скоро щемъ можемъ да вкусимъ духовнж сладость“. Въ тая си статия, която е и първата българска критична студия, той преди всичко благодари на Богоева за неговото народополезно дѣло и следъ това го критикува. Тукъ вече ясно проличава склонността му къмъ филологичнитѣ проблеми, която после заема предимство въ неговия животъ. Той се спира главно на езика на Географията, като неодобрява възгледитѣ на Богоева за члена, за падежитѣ и гласнитѣ звукове. Но Геровъ иска да се издаватъ много книги, съ различни правописи, защото само тъй ще се открие кое е правилното и ще се постигне желанното единство. Накрай той съобщава, че готвилъ една своя граматика на българския езикъ. Много бълг. книжовници отъ онова време пишатъ граматики, събиратъ материяли за речници и т. н. Интересътъ къмъ езика, заедно съ тая къмъ бита и историята на народа, сж типични за нашето възраждане.

Следъ като свършилъ лицей, на 1846 год. Геровъ приелъ руско поданство и поискалъ стипендия, за да замине въ Виена да се усъвършенствува по селското стопанство. Правителството, обаче, отказва да му даде стипендията и той решава да се върне въ България. Примѣрътъ, който дава на българската емиграция е изключителенъ по поуката си Геровъ е първиятъ свършилъ висше образование българинъ, който пренебрегва всички благоприятни възможности за една блѣскава кариера въ Русия, за да се върне въ отечеството и да се отдаде на труженичество пълно съ изненади и разочарования — но затова пъкъ рѣдко по благородство и заслуги.

Презъ пролѣтѣта на 1846 год. Геровъ трѣгва за Копривщица, презъ Румѣния. Той е едва двадесетъ и три годишенъ, а вече е миналъ здрава школа, духътъ му е възмѣжалъ и е изпълненъ съ съзнание за великата роль, която му предстои да играе въ родината. Той, освенъ това, се е проявилъ като надежденъ поетъ и ученъ. Въ едно свое заявление отъ по-късно време, изпратено вѣроятно до руския консулъ въ Пловдивъ, той прави следната изповѣдь: „По скончаніи курса наукъ, я присягнулъ на вѣрность подданства Россіи и въ 1846 году возвратился въ прежнее свое отечество Болгарію, чтобы по возможности, передать своимъ соотечественникамъ приобрѣтенныя мною въ Россіи познанія въ наукахъ“.

Художествената проза на Герова. — Любовта къмъ отечеството, привързаността къмъ родния битъ и къмъ родната природа, както и силното желание да се служи на народа, личатъ и въ кореспонденцията на Герова презъ време на пътуването му отъ Одеса до Копривщица. Откакъ пристига въ Букурещъ, 10 май 1846 г., Геровъ пише дълги писма до разни лица въ Одеса, въ които подробно излага впечатленията си. Нѣкои отъ тия писма безспорно сж за Елена Мутева. Това личи между другото и отъ единъ пасажъ, гдето пита адресанта за превсда на „Райна“. (Отнася се до Райна българска царкиня, повесть преведена отъ Мутева) Въ тия писма, които видѣха бѣлъ свѣтъ едва презъ 1914 год. (Изъ архивата на Найдень Геровъ, подъ редакцията на Т. Панчевъ, т. II, стр. 928 нат.) живо и увлѣкателно се разказва за живота въ Румѣния, за румѣнскитѣ власти, градове, за разврата, мизерията и разпуснатостта имъ, за българскитѣ литератори въ Букурещъ, за природата и пр. Всичко е описано съ най-голѣми подробности. А особено интересни сж писмата, въ които Геровъ говори за българската природа и българскитѣ нрави. Въ Русе той присѣтствува на едно посрещане на султана и го описва духовито, художествено. По-нататкъ той отбелязва всичко характерно на българскитѣ градове, на носиитѣ, обичаитѣ и природата.

Това сж първитѣ пѣтни бележки въ българската художествена литература. Защото писмата не сж обикновена осведомителна кореспонденция, а одухотворено

поетично описание. Имаме предъ себе си опититѣ на единъ белетристъ, който владѣе отлични изразни сръдства, вживѣва се въ своитѣ описания и ги стилизира. Отличително качество имъ е иронията, духовитостта, особено когато иска да окарикури румънскитѣ войници или турския султанъ. Други пжть, когато си спомня нѣкоя величествена картина изъ Балкана, той е обхванатъ отъ патосъ и рисува възвишени, великолепни гледки. Умътъ и съобразителността, които проявява въ тия си писма младия Геровъ, просто очудватъ, а поезията имъ ни кара да съжаляваме за ония богати творчески възможности на Геровия духъ, които той после съзнателно задуши, за да се отдаде само на административна, просвѣтна и филологична работа. Тая поезия и духовитостъ личи въ следнитѣ кжсове: „Като слизахме надолу къмъ Бѣла — пише Геровъ въ писмото си отъ 7 септемврий до „Коле“ (Касапски?) — на едно усойнище работѣше жътварка и си пѣяше. Като чюхъ нейный гласъ, рытамъ ти веке Сеччи-Корси, че и подобрж пѣвицж отъ неіж не съмъ чюлъ я. Тука не да ся свива одвѣ, не да си напина жилы-ти като тютюва, не да си обръща джуны-ти и да си бръчи чело-то за да напълни съгласа си еднж ничто уградж, като театръ, а работи и наведена выкнжла, та гласъ ѝ испълни хиледи долины, сипе ся по курубы, залюлѣе шюмж и пжтницы отъ пжть запре...“ (стр. 936). Съсь сжщия повинсенъ тонъ той описва Поликраище и Търновс, като изрежда всички особености на града, църквитѣ, мѣнастиритѣ и природата. Отъ тамъ поема поетичния пжть презъ Балкана за Габрово. Любознателното му око забелязва всичко. Съ тънка ирония той описва габровци и габровки, скжперничеството и остроумието на които е известно още по онова време. Отъ Габрово тѣ тръгватъ за Калоферъ, но сбъркватъ пжтя и оставатъ една нощъ въ с. Габарово, особеноститѣ на което сжщо сж отбелязани. „Въ Габарово, пише Геровъ, жены ходятъ повече съ гащи, каквото и въ Казанлъкъ, само по главы-ти ся познаватъ, че не сж мжжіе. Кога да піе жена тютюнъ то было нѣчто поэтическо, то да убуе пакъ гащи е нѣчто выше поэтическо. И мое-то студено, замръзнало въ Старж-Планинж сръце оживя и запръда отъ гащи-ти на туркыны-ти“ . . . Все съсь сжщата ирония той ни разказва и за Калоферъ: „Друго нищо не мога ви каза

сега за Калоферъ, освѣтъ това, какво отидохме право на хана, какво тоя си часъ ся събрахъ тамъ сичкы-ти чорбаджии, какво ны заведохъ на училището, что го градахъ, какво това училище ще стане най-хубаво отъ колкото съмъ видвалъ азъ тука, какво ны заведохъ при Ботя, какво Ботевица е хубава като колоферка, какво ходихъ на кафене, какво ходихъ при калугеркы-ти и най-сетнѣ какво, като минувахъ на едно мѣсто, на пѣтя плачеше дете, а жена му думаше: „млъчи, чи щъ тя дамъ на мечкъ-тъж“ и сочяше къмъ мене. Друга жена ся обади: „мари чи каквъ мечкъ, ни видишь ли гу чи и тънъкъ кату гъзувлѣзица“. Тогава не мя досрамя да ѝ дамъ отвѣтъ, какъвто ми дойде на умъ, а сега мя е срамъ да напишъ что ѝ съмъ отговорилъ“ (стр. 943).

Въ сѣщия тонъ, ту повисенъ, патетиченъ, ту шеговитъ Геровъ издържа описанията си до край, като съобщава какъ радушно, съсъ гърмежи и веселби, го причакали близкитѣ му въ Копривщица.

И интересно е да се отбележи, че пѣтнитѣ бележки на Герова много си приличатъ съсъ тия на Богорова (Нѣколко дена разходка по българскитѣ мѣста. Букурещъ, 1858 год.), на Каравелова (Изъ записокъ болгара; Страници изъ книги страданія болгарского племени Москва, 1868 г.) и дори съ Алековитѣ „До Чикаго и назадъ“. Като не се считатъ географитѣ на Н. Бозвелий и на К. Фотиновъ, гдето описанията на българскитѣ градове често пѣти сж прочувствени, прилични по-скоро на пѣтни бележки, отколкото на научна география, Найдень Геровъ е първиятъ български авторъ на художественъ пѣтописъ. А като се има предъ видъ, че до Герова българска белетристика не сжществувала, то неговитѣ пѣтни бележки съ право може да се считатъ и като начало на нашата художествена проза изобщо.

Въ Копривщица и Пловдивъ. Геровъ като педагогъ и борецъ срещу гърцитѣ. — Въ началото на юний 1846 г. Геровъ е вече въ Копривщица. Веднага се заема да просвѣщава съгражданитѣ си, стари и млади. Двегодишното му учителствуване въ родния градъ е паметно. Завежда се строгъ редъ, а освенъ това разширява се учебната програма. Като учитель той се прочува по цѣла южна България, името му става синонимъ на

ученостъ. Въ сѣщото време Геровъ събира и материяли за български речникъ, идеята за който му е дошла още въ Одеса. Въ едно свое писмо отъ есента на 1846 год. той съобщава: „Тая година тукъ въ Копривщицѣ поневоля трѣбва да бжда доволенъ. Ученици-ти ми отъ Враня, отъ Плѣвенъ, отъ Тетевенъ, отъ Чирпанъ, отъ Панагюрище, отъ Пазарджикъ и още отъ Калоферъ мя дарятъ всякой день по съ нѣколко думы (за речника). Каквы работы има нашъ-тъ языкъ. Господъ да Видаде да ги видите, че тогава да ги познаете . . .“ Копривщица, обаче, съвсемъ не е могла да бжде удобна за оная широка дейность, която си е чертаелъ младия Геровъ. И за това, не е била малка радостъта му, когато — две години следъ връщането си отъ Одеса — той е билъ поканенъ отъ пловдивски първенци да открие въ града имъ нѣщо като гимназия. Училището се открива, за да спечели нова слава на Герова. По онова време то е било за българитѣ цѣлъ университетъ. Въ него сж се учили нѣкои отъ първитѣ наши книжовници: Хр. Г. Дановъ, Д-ръ А. Вълковичъ, Д-ръ Рашко Петровъ и др.

Когато Геровъ пристига въ Пловдивъ, заварва единъ градъ едва ли не изцѣло погърченъ. Българскиятъ езикъ и българското образование тукъ сж гонени и прогонени. Гръкоманията на пловдивчани по това време е прочута, тя е заклеимена отъ всички български писатели. Срещу нея Геровъ е трѣбвало да отстоява преди всичко. Всички сръдства на клеветата и подлостъта сж били пуснати, за да бжде той прогоненъ отъ това гръцко сръдище. И въ тая жестока борба Геровъ намира подкрепа преди всичко отъ нѣколцина придошли изъ сръдногорието, главно отъ Копривщица, първенци. Неговото училище скоро затъмнява славата на гръцкия гимнасионъ и реабилитира веднъжъ за винаги българския езикъ като отлично сръдство за общуване съ културата. Доколко Геровъ се е билъ отдалъ на просвѣтна дейность, доколко е ангажиралъ въ нея цѣлото си честолубие — личи най-добре отъ следния неговъ разказъ: „достигналъ съмъ до голѣмъ чинъ и почести, радвамъ се на добро име и, слава Богу, нищо не ми липсува, но никога нѣма да забравя 20 юлия 1851 лѣто. Една недѣля преди тоя день гърцитѣ имаха изпитъ въ своето главно училище, дето бѣхъ поканенъ да присѣдствувамъ и азъ. И сега, а тогава още повече, учението въ гръцкитѣ училища се състоеше само въ

изучаване стария гръцки езикъ, когото накрай пакъ не научаваха . . . На тоя изпитъ присъжтствувахе цвѣтътъ на пловдивскитѣ гърци на чело съ владиката. На всички се четѣше на лицето една гордостъ, една превзетостъ: само гръцкиятъ езикъ е приспособимъ за учение, напусто се мжчите съ вашия дебелъ български езикъ, вижте, каква дълбока наука се крие въ нашия езикъ! Следъ изпита азъ поканихъ владиката съ всичкитѣ при-

Гр. Пловдивъ

сжтствуващи първенци гърци да дойдатъ на моя изпитъ, на българския изпитъ въ българското училище. На 20-й юли, св. пророкъ Илия Гръмовникъ, следъ божествената служба, нашето училище бѣше препълнено съ народъ, когато гръцкиятъ владика ведно съ гръцки първенци дойдоха на изпита. Разнообразието на преподаванитѣ предмети, разбранитѣ отговори на ученицитѣ, решението на много математически и физически задачи, точното показване на географически мѣста слисаха присъжтстващитѣ гърци . . . Гръцкиятъ владика се навжси и подкачи да пита гръцкитѣ учители, защо тѣзи предмети не се учатъ въ тѣхното училище, . Следъ изпита гърцитѣ си оти-

доха като попарени, тѣ се изпокараха и промѣниха учителитѣ си, а моитѣ ученици и нашитѣ българе тържествуваха. Тоя день е най-радостниятъ въ живота ми . . .“ (Т. Панчовъ, Найденъ Геровъ, стр. 24—25). Въ това първо по рода си училище Геровъ самъ е преподавалъ: бълг. езикъ, църковна и обща история, математика, физика, естествена история и търговия. Ученицитѣ сж учили по записки, които самъ той е диктувалъ. Все за целитѣ на своето училище Геровъ стѣкмилъ единъ обстоенъ учебникъ по физика, който е и първиятъ трудъ по физика на български езикъ: Изводъ отъ физикж, написана отъ Найдена Герова. Чдсть прѣва. Въ Бѣлградъ. Печатано въ правителственж книгопечатниж. 1849 год., 208 стр. Въ тоя си трудъ Геровъ е извадилъ изъ различни чужди произведения основнитѣ познания по физиката, като за специалнитѣ понятия си служи или съ руски думи или пъкъ изковава нови. Дадени сж и чертежи, тъй че по външенъ видъ неговата физика много малко се отличава отъ тия, които сега се употребяватъ въ нашитѣ гимназии.

Скоро Геровъ, заедно съ д-ръ Чомаковъ, застава на чело на борбата срещу гръцкитѣ домсгвания. Въ училището, въ черквата, въ обществото — навсѣкжде той е прѣвъ, когато трѣбва да се отстрояватъ правата на българската народностъ и на българския езикъ. На 1852 година пише въ „Цариградски вестникъ“ дълга полемична статия, която издава и отдѣлно, срещу нападкитѣ на „Босфорски телеграфъ“ — органъ на гърцизма (Нѣколко мысли за Блѣгарскый языкъ и за образование-то у Блѣгары-ты. Написано по поводъ отъ укорителный членъ възъ Блѣгары-ты, напечатанный въ 108, 109, 110, и 111 броеве на дневникъ „Босфорскый телеграфъ“. Земено отъ Цареградскый Вѣстникъ. Печатня Ц. Вѣстника, 1852). Тукъ Геровъ правидългъ исторически прегледъ на Византийската империя, за да изтъкне вѣковната гръцка умраза къмъ българитѣ. — Въ сжщностъ източната империя нѣма нищо общо съ гръцкитѣ претенции — тя не е била освенъ сбирщина отъ разни племена и народи. Името „римляне (ромеоосъ)“ сж удържали отъ тщеславие или отъ неразборъ само Гръцы-ти и отъ други-ты народы онѣи, кои-то были заборавили свой народный языкъ, та говорили само

Гръцки. „Днешнитъ гърци нѣматъ нищо общо съ „чютовния“ въ старо време елински народъ.“

Следъ тия уводни думи, Геровъ се спира на статията въ „Босфорски телеграфъ“ и като отговаря на нея, иска да се счете, че тоя му отговоръ се отнася до всички хулители на българщината. Той се спира на сжщността и историята на българския езикъ, на наречията му, на черковнославянския езикъ и пр. Въ особени глави обяснява „зачто не ни износи да оставимъ свой Българскый языкъ, та да ся изучиме на Гръцкый“ и „какъ не е възможно да потъпчемъ народность-тж си, та да искаме да станемъ гърци“. Пжтемъ Геровъ повдига въпросъ за писменния езикъ. Той е противъ употребата на църковнославянския ез. като органъ на новата българска книжнина. Единъ народъ, бележи той, може да напредва само тогава, когато приеме за писменъ говоримия езикъ. Това направиха и гърцитъ, които сега се противопоставятъ на българскитъ книжовници. Писменниятъ езикъ трѣбва да почива на всички наречия. Тия ценни принципни мисли на Герова въ ново време се сподѣляха и осжществяваха отъ Вазовъ и Пенчо Славейковъ.

Намѣста Геровъ напуска спокойната аргументация и прибѣгва до хули. Той нарича гръцкия езикъ цигански, развѣнчава и Омира. Илиадата не е дѣло на никакъвъ Омиръ, а на народнитъ пѣвци. Тя е проста компилация на „слѣпецки пѣсни“ (отъ Омйросъ, което значи слѣпъ). А такива пѣсни иматъ всички народи. Но гърцитъ сж лицемѣрни, тѣ въ пѣснитъ си преиначаватъ нѣщата и случкитъ. Тѣ сж били просто разбойнически племена, които сж нападнали Троя за грабежъ. Никаква Елена не ги е вдъхновила за тоя подвигъ. Несговорчиви и страхливи, тѣ сж могли да се съюзатъ само за кражби..

Можемъ да си представимъ колко съкрушителна се е виждала тая критика въ очитъ на нашитъ дѣди и прадѣди, които всѣки день сж търсѣли по единъ аргументъ повече въ борбата си срещу гръцкото духовенство.

Откакъ отваря Геровъ своето училище въ Пловдивъ, постепенно българитъ започватъ да забравятъ старото гръцко название на града Филибе, Филипополисъ; на негово мѣсто добива гражданственостъ българското — Пловдивъ. Тукъ Геровъ въвежда празнуването на славянскитъ апостоли Кирилъ и Методий. Българитъ се събуждатъ и организиратъ. Училището и

кжщата на Герова сж главниятъ културенъ български центъръ. На него гърцитѣ гледатъ съсъ злоба и завистъ. Тѣ правятъ доноси следъ доноси въ Цариградъ срещу Герова, като изтъкватъ, че това е единъ опасенъ руски агентъ. И презъ Кримската война (1854—56) той, като руски поданикъ, е трѣбвало да напусне турската империя. Заминава за Русия, гдето печати и първитѣ три букви отъ речника си въ Известията на Императорската Академия на Наукитѣ, Петербургъ. Следъ свършването на войната, той пакъ се връща въ Пловдивъ, но гърцитѣ му прѣчатъ да може да продължи учителската си дейность.

Геровъ руски консулъ.—Отъ 1857 год. се открива нова ера въ живота на Герова: руското правителство го назначава за пръвъ вице-консулъ въ Пловдивъ. На тоя си постъ той стои до Априлското въстание, цѣли двадесетъ години, и играе изключителна роль въ процеса на нашето духовно събуждане и въ организирането на народнитѣ сили. Независимостта, съ която се ползува като руски поданикъ и консулъ, позволява на Герова свободно да насърдчава всѣки просвѣтителенъ и родолюбивъ начинъ. Особено въ Тракия, нѣма училище, читалище или какво и да е друго културно сдружение, което да не е организирано съ негова подкрепа. Освенъ това, той е въ връзка съ българскитѣ колонии въ Русия, както и съ руското правителство, отъ гдето измолва редица стипендии за български младежи. Косвено Геровъ взема участие и въ живота на българската революционна организация — като закриля и съветва водачитѣ. Но той въ тая си дейность съвпада съ групата на така нареченитѣ тогава „стари“, на чорбаджиитѣ, които се осланяха преди всичко на Русия. Геровъ постоянно осжда емигрантскитѣ водачи и вестници за тѣхнитѣ крайности. Той не одобрява не само дейността на Каравелова, Левски, Ботйова, но дори и тая на дѣдо Славейкова, който си позволява да бжде по-самостоятеленъ и буенъ агитаторъ. Геровъ е мечтаелъ постигането на българската свобода по пжтя на една мирна, просвѣтителна и дипломатична пропаганда, ржководена единствено по съветитѣ на руското посолство въ Цариградъ. И революцията, която той отъ време на време е насърдчавалъ, споредъ него, е имала една цель: да предизвика намѣсата на Европа, да възбуди нейното човѣколюбие и да оправдае една

война отъ страна на Русия. Турскитѣ власти, както и гърцитѣ, познавали много добре всички връзки и намѣрения на Герова, и ако все пакъ той е оставалъ въ Пловдивъ, то се дължи на упорството на руското правителство. Но презъ 1876 год. той е трѣбвало да напусне консулството и да дири убежище въ цариградската руска легация, понеже е билъ заподозрѣнъ като организаторъ на Априлското въстание. Пловдивъ тогава бѣ центъръ на турскитѣ жестокости и сжществуването на Герова тамъ било застрашено. . .

Следъ Освобождението. Граматика и речникъ.

— Презъ Освободителната война Найдень Геровъ служи при князь Черкаски и взема участие въ административното устройство на България. Известно време той е губернаторъ въ Свищовъ, а следъ Берлинския договоръ се оттегля пакъ въ Пловдивъ и се отдава изключително на филологични занимания. Тихъ и пасивенъ темпераментъ, склоненъ изключително къмъ уединенъ книжовенъ трудъ и съзерцания, Геровъ не взема никакво почти участие въ надбѣгването къмъ голѣмитѣ служби, политическитѣ и злободневни обществени въпроси не вълнуватъ неговата жадна за научни и филоложки открития любознателность. На 1891 година той издава частъ отъ своитѣ записки по българска граматика, които е обработвалъ още като студентъ въ Одеса: Буквы ъ и ѣ въ старомъ церковно-славянскомъ языкѣ. Съ прибавленіями: а) о буквѣ щ и б) о правописаніи народнаго имени Словѣнинъ. Изъ филологическихъ изследованій Найдена Герова. Пловдивъ, въ типографіи Д. В. Манчева, 1891. Тукъ, както и въ своитѣ по-раншни преподавания като учителъ, Геровъ се застъпва за строго етимологично писане. Главна цель на неговия трудъ е да докаже, че днешниятъ български езикъ по звукове и правописъ е най-близъкъ до църковно-славянския (т. е. старобългарския). Съ тия свои разбиранія Геровъ създаде цѣла правописна школа, принципитѣ на която изрази и неговиятъ ученикъ Йоакимъ Груевъ въ прочутата Основа за Българскъ Грамматикъ. Издали Х. Г. Дановъ и Ј. Г. Трувчевъ, Бѣлградъ. Въ правителственнъ-тъ Книгопечатниж, 1858 г.—претърпѣла нѣколко издания. Йоакимъ Груевъ е игралъ значи-

телна роль въ процеса на нашето възраждане като педагогъ и преводачъ. Роденъ е на 9.IX.1828 год. въ Копливщица. Училъ е при Герова преди той да замине за Одеса и въ пловдивското гръцко училище. Отъ 1848 до 56 год. той е билъ учителъ въ родния си градъ, отъ какъ Геровъ заминава за Пловдивъ. Следъ 1856 г. той замѣства Герова и въ пловдивското училище. Освенъ съ граматиката си, той е известенъ като ревностенъ преводачъ и авторъ на различни книги — педагогични, художествени и исторични. Школата, която създадоха Геровъ и Груевъ, известна като етимоложка или пловдивска, минаваше за най-авторитетна, научна — до историческата статия на Дринова — За новобългарското азбуке (Пер. спис., 1870 г. год. I. кн. 2), съ която се тури началото на модерния български правописъ, основанъ преди всичко на фонетиката на живия говоръ.

Най-важното дѣло на Герова, въ което е отразена неговата широка култура и неизчерпаема енергия, е прочутия Рѣчникъ на блъгарскый языкъ, съ тлѣкувание рѣчи-ты на блъгарскы и русскы. Събралъ, нарядилъ и на свѣтъ изважда Найденъ Геровъ, Пловдивъ, 1895 г. (часть II — 1897 г., часть III — 1899 г; часть IV, подъ редакцията на Т. Панчевъ, 1901 г.) сжщо часть V, 1904) На 1908 год. пакъ подъ редакцията на Геровия сродникъ и помощникъ, Т. Панчевъ, излѣзе и едно Дополнение на блъгарския рѣчнникъ отъ Н. Геровъ (Пловдивъ) Градивото на този речникъ е събирано цѣли петдесетъ години. Още на 1855-6 год. Геровъ напечата първитѣ три букви на речника си въ Известията на Императорската Академия на наукитѣ, което е било отбелязано отъ Цариградскитѣ „Български книжици“ като „най-голѣма, най-радостна новина“. Значението на този Геровъ трудъ и до день днешенъ е несравнимо; — другъ по-пълненъ и системенъ речникъ ние нѣмаме. Геровъ е събралъ отъ народни умотворения и непосредствено отъ живия народенъ говоръ около 70,000 заглавни думи, 26,400 изречения, 4936 откъслечи отъ народни пѣсни, 16 хиляди пословици и около 2,200 собствени имена. А въ приготвеното отъ Т. Панчевъ второ издание заглавнитѣ думи достигатъ 100.000. Нѣмаме другъ паметникъ до сега съ толкова широко, неизчерпаемо словно бога-

тство. Изключителността на Геровия речникъ може най-добре да се почувствува при едно сравнение съ речниците издадени по-рано — тоя на Дювернуа (1885—89), и на Богорова — Френско-български, 1869 год. и българо-френски 1871 год. Нито единъ не е отразилъ такава ерудиция, такава обичъ къмъ българската речъ и такава подготовка, като Герова. И днесъ ние отъ него учимъ значението и хубоститѣ на много български думи и изрази. Този речникъ е необходимо помагало на филолози, писатели, артисти — и ще остане като такава още десетки години. Предприетото издание отъ членове на Академията на наукитѣ, именно Аргировъ, Баланъ, Младеновъ, и пок. Цоневъ, което сигурно ще бжде много по-пълно и научно подредено, нѣма да направи излишенъ и Геровия речникъ, ако не за друго, поради факта, че въ него е отразена една велика, единна творческа воля...

Значението на Н. Герова. — Старинитѣ си Найдень Геровъ преживѣва въ Пловдивъ. Мечта на неговия животъ е да издаде, да види готовъ цѣлия си речникъ. За него той е работилъ неуморно, подпомаганъ въ последно време и отъ сродника си Т. Панчевъ. Но съдбата отсждила да види само първитѣ три части на речника. Презъ октомврий на 1898 год. следъ една обиколка, той пада тежко боленъ и следъ две години боледуване почива, на 9. X. 1900 год. Три години преди това пловдивскиятъ общински съветъ го провъзгласява за почетенъ гражданинъ.

Все пакъ, Геровъ е отъ малкото щастливци, деятели отъ времето на културното и политическото ни възраждане, които можаха да дочакатъ нашето освобождение и при една по-спокойна обстановка да довършатъ своето дѣло. Принуденъ, по силата на обстоятелствата до преди освобождението, да се мѣси въ толкова различни и чужди на склонноститѣ си предприятия, той веднага следъ подписване мирнитѣ договори се оттегля на уединена книжовна работа, въ която още отъ млади е намиралъ своето призвание. И въ това негово отказване отъ политическитѣ борби и отъ облагитѣ, на които е ималъ право, има нѣщо общо съ Каравеловата уединеностъ следъ освобождението. Дватама апостоли, които тъй много се различаватъ по темпераментъ и заслуги,

въ свободна България търсятъ преди всичко мирна, спокойна обстановка, за да се отдадатъ на книжовенъ, просвѣтителенъ трудъ, който е най-присъщъ на натуритѣ имъ, но на който по-рано не сж могли и не е трѣбвало да се отдаватъ изключително. Въ културното самосъзнание на Герова има нѣщо рѣдко. Той е единъ отъ малкото просвѣтени българи по онова време, които сж ценѣли всѣко свое действие отъ гледището на историята. Тѣ сж имали великата вѣра, че свободата ще настѣпи скоро, и че за народа ще се разкрийтъ изведнѣжъ широки възможности за културно строителство. За това време тѣ сж се стремѣли да подготвятъ народа. Всички сж чувствували преходността и величието на своето дѣло. Геровъ, който е ималъ щастливата участъ да бжде руски консулъ и като такъвъ да е въ връзка съ всички културни и политически инициативи на времето, е събиралъ всички документи и сведения — защото е билъ убеденъ, че тѣ ще иматъ нѣкога голѣма историческа цена. И, наистина, днесъ неговата подредена архива въ това отношение има несравнима цена. Двата тома, които излѣзоха подъ редакцията на Т. Панчевъ (Изъ архивата на Найденъ Геровъ т. I, 1911 год., т. II 1914 год. — Издание на Б. А. Н.), както и пригответия за печатъ трети томъ, съдържатъ документи и писма, които сж ценно градиво на всѣка история на нашето възраждане.

Вникнемъ ли въ раннитѣ поетични опити на Герова, проследимъ ли неговото научно и обществено дѣло, което отразява частъ отъ свещенитѣ подбуди въ нашия животъ презъ цѣлъ половинъ вѣкъ, прелистимъ ли нѣколкото хиляди страници на неговия речникъ, както и на архивата му — ние разкриваме една богато надарена, културна личностъ, единъ творецъ, дѣлото на когото има голѣмо исторично значение и непресекаемо нравствено величие. Геровъ е единъ отъ първитѣ български поети, той е и талантливъ белетристъ, макаръ и да не печати никога художествена проза, авторъ е и на първитѣ критични студии въ нашата литература, — освенъ студията за Богоровата география и полемика съ гърцитѣ, той печати статия за богомилството: „Попъ Богумиль, първыйтъ подвижникъ между Българыты“ (в. Македония, 1859 г.) Ала това, което ще запази името на Герова въ нашата ис-

тория, е неговият речникъ и архивата му. Въ тѣхъ е отразено велико трудолюбие и творческа воля. Чрезъ тия си качества тѣ ставатъ общонародна културна ценностъ и благодатно градиво за бждещи проучвания изъ областта на нашия езикъ, народоука, политическа и културна история.

Библиография

Тодоръ Панчевъ. *Найденъ Геровъ.* Сто години отъ рождението му. 1823—1923. Къси черти отъ живота и дейността му. София 1923 г.

Ив. Д. Шишмановъ. „Студии изъ обл. на бълг. възраждане. В. Григоровичъ“, СББАН. VI (1916), 134—136.

С. С. Бобчевъ. *Найденъ Геровъ.* Сп. Българска сбирка, год. VII, кн. IX, 1900.

М. Г. Попруженко. Изъ Архивата на Найденъ Геровъ. Журналъ М-ства Народнаго Просвѣщенія. Кн. 47, 1913 г. стр. 385. Сжщо: — Изъ замѣтокъ по исторіи болгарскаго възрожденія. Известия на Народния Етнограф. музей въ София, год. III, кн. 1 и 2, 1923 год.

М. Арnaudовъ. *Найденъ Геровъ и възраждането на българската поезия въ XIX вѣкъ;* Н. Геровъ и художествената ни проза. Изъ „Училищенъ прегледъ“, год. XXII. кн. 10, 1923 год.

В. Пундевъ. *Първи стихотворци.* Библиотека „Българска книжнина“, № 5. Издание на м вото на Нар. просвѣщение, 1925 год.

Б. Ангеловъ. *Българска литература.* Часть II, стр. 92. 1923 год.

Рада Кирковичъ. *Спомени.* София. 1927 год.

Юбилеенъ сборникъ по миналото на Копривщица. (20 априлъ 1876 — 20 априлъ 1926 год.). Събралъ и наредилъ проф. Архимандритъ Д-ръ Евтимий. 1926 год., стр. 322 нат.

Добри П. Чинтуловъ

отъ Н. Табаковъ

Уводъ. — Тежкитѣ и нерадостни дни на робството откърмиха една свѣтла редица отъ скромни труженици, които посветиха всичкитѣ си сили за политическото и духовно подбуждане на народа. Между тия дейци на мирната просвѣтна работа, поети и борци за свобода, високо се издига и държи палмата на първенство въ едва зараждащата се българска поезия преданиятъ и скромень Сливенски учителъ Добри Чинтуловъ.

Твърде рано, още презъ 40-тѣ години на миналия вѣкъ, Чинтуловъ прегърна поетическото призвание и написа тихи патриотични и пламенно-бунтовни пѣсни, които по своята сила, непосредственостъ и топлота и днесъ заематъ предно мѣсто въ новобългарската поезия.

Въ своитѣ пѣсни Чинтуловъ долови болкитѣ на изстрадалата Родина и отрази страстния и кипящъ поривъ на народната душа къмъ свобода. И пѣснитѣ му се подеха като откровение, като зовъ за борба отъ цѣлия български народъ и разпалиха съ патриотичния си патосъ бунтовнитѣ пориви на младитѣ, а съ художественитѣ си ценности откриха нови източници за вдъхновение и положиха началото на нашата нова поезия.

Д. Чинтуловъ (1822—1886)

Родно мѣсто и родители. — Добри Петровъ Чинтуловъ е роденъ презъ септемврий 1822 година въ Сливенъ. Родниятъ градъ на поета по онова време е билъ единъ отъ най-многолюднитѣ и живописни български градове. Той е разположенъ всрѣдъ чаровнитѣ пазви на южнитѣ, не много високи разклонения на источна Стара-планина, по които растѣли хубави лозя, а въ низ нигъ обширни овощни градини съ кичести гюлища. Отъ планинскитѣ пазви се стичали многобройни кристални потоци, които лжкатушно се извивали изъ тѣснитѣ и криви улици на града. А въ широкитѣ дворове, засѣнчени отъ вѣковни дървета и прелестни лози, бликали многобройни чешми и фонтани съ изобилна балканска вода.

Благодарение на своитѣ природни богатства — здравъ климатъ, богати гори, буйни рѣки и пѣнливи водопади; привилегиитѣ, които били давани презъ робството на сливенци като соколски, войнишки и дервентджийски центъръ; новитѣ занаяти, които го издигатъ до привилегировано заселище; отдалечеността му отъ мѣстнитѣ дерибей, султани и фенерски владици, и най-последно живиятъ духовенъ интересъ, който сливенци проявявали къмъ българската книга и народна просвѣта; Сливенъ се издига презъ първата половина на XIX вѣкъ като мощенъ икономически, политически и просвѣтенъ центъръ, който, съхранилъ връзката съ духовнитѣ ценности на миналото, даде единъ следъ други редица бележити просвѣтителни и революционери, като Хаджи Димитъръ, Панайотъ Хитовъ, Докторъ Селимински, Иванъ Добровски, Антонъ Ивановъ, Добровичъ и много други.

Сведенията за родителитѣ на поета сж много оскъдни. Тѣ били бедно и просто семейство, но като трудолюбиви, добродушни и честни хора се ползували съ добро име и били почитани отъ своитѣ съграждани. Бащата на Чинтулова, Петъръ Миндовъ Чинтула, билъ неученъ, ималъ бара вѣнъ отъ града и се занимавалъ съ кебеджилѣкъ, а когато нѣмалъ работа, за да не стои празенъ, обработвалъ своето лозе. Майка му, баба Стояна, весела и разговорлива, покрай обикновената си домашна работа тъкала, за да приготви дрехи на мъжа си и на четиритѣ си деца, второ по редъ отъ които е нашиятъ поетъ.

Детинство и ученичество. — Какъ е прекаралъ раннитѣ си детски години малкиятъ Добри и какви сж първитѣ му впечатления, не знаемъ. Спомени отъ това време нѣмаме упазени, пъкъ и поради материалното положение на родителитѣ за неговото възпитание едва ли ще сж полагани по-голѣми грижи. Невръстенъ той преживява неспокойнитѣ и тревожни дни на руско-турската война отъ 1828—29 год. Грубоститѣ, грабежитѣ и убийствата, на които сж били подложени българитѣ отъ турскитѣ власти, фанариотитѣ и чорбаджиитѣ грѣкомани презъ 20-тѣ години на миналия вѣкъ, сега се увеличили отъ многохиляднитѣ турски войски, които на пжтъ да срещнатъ рускитѣ войски, ношували въ града изъ българскитѣ семейства, на които женитѣ и децата сж търпѣли грубостъта на войскитѣ и срама на безчестията. Когато наскоро следъ това руситѣ разбили турскитѣ войски, преминали Балкана и на 11 августъ 1829 год. превзели Сливенъ, тѣ били посрещнати съ неописуемъ ентусиазмъ и всрѣдъ нечувани излияния на братски чувства и готовность за отмъщение. Сливенци си отдѣхватъ за малко, а събираната отъ вѣкове въ сърдцата имъ омраза и енергия се изливатъ въ опиянения отъ радость, възторгъ и нечувани подвизи. Наскоро, обаче, се сключва Одринския миръ — 2. IX. 1829 год., когато Чинтуловъ е на 7 години — и за Сливенци наставатъ горчиви разочарования. Опасността отъ турски звѣрства грозѣла наново беззащитното население, което не веднъжъ е изпитвало отмъстителността и кръвожадността на азиатскитѣ пълчища. Поради това много сливенски семейства решаватъ да емигриратъ и се заселятъ отвъдъ Дунава. И наистина на 13 априлъ 1830 год. повечето семейства отъ Сливенъ напушатъ своитѣ огнища, раздѣлятъ се най-трогательно съ своя роденъ кжтъ и отпжтуватъ за Бесарабия. Семейството на Петъръ Чинтула останало въ Сливенъ, може би, защото е било бедно, или пъкъ се е увлѣкло отъ партията на чорбаджиитѣ и грѣкоманитѣ, които искали населението да си остане въ Сливенъ. Какъ ли е чувствувалъ тия събития малкиятъ Добри? Каква ли мжка е обладала душата му, когато неговитѣ другари, увѣнчани съ цвѣтни вѣнци, на коне и пеша, съ свирки и пѣсни напускали града? Макарь 50 години по-късно и да не поставя себе си между ония старци, за които обета за освобождението на България на Дибича За-

балкански е неизгладимъ, но споменитѣ за тия събития, заседнали дълбоко въ душата на поета, изпъкватъ като скъпа преживелица и намиратъ трогателенъ изразъ: „Население нашего города почти полъ вѣка ждѣтъ сей радостный и торжественый для него день; живутъ еще старцы, изъ памяти которыхъ неизгладился обетъ, даннй имъ 1829 году предводителемъ россійскихъ арміи Дибичемъ Забалканскимъ, обетъ что православная Россія послѣ освобожденія Молдовіи и Сербии въ будущемъ считаетъ священнымъ своимъ долгомъ освобожденіе и остальныхъ христіанскихъ народовъ Балканскаго полуострова“.

Изгледъ на гр. Сливенъ.

Чинтуловъ е почналъ да се учи въ гръцкото училище на родния си градъ следъ 1830 год. и продължилъ учението си до 1836 год. Преди това въ 1826 год. въ Сливенъ отваря модерно и уредено училище учениятъ сливенецъ Д-ръ Иванъ Селимински. Чинтуловъ тогава билъ още невръстенъ, пъкъ и Селимински учителствувалъ само две години, затова не можалъ да се учи при него. По това време въ гръцкитѣ училища (въ Сливенъ имало четири основни и едно трикласно) младежъта не можа-

ла да научи нищо, защото учителитѣ били полуграмотни и имъ липсвалъ методъ на преподаване. Новото училище на Д-ръ Селимински поставя образованието и възпитанието на българската младежъ на по-широки, модерни и свободолюбиви начала. Той въвежда въ своето училище изучаването на свѣтски предмети, като математика, естествознание, география и народна история, като най-мощно сръдство за образованието и възпитанието на младежъта. Запознавалъ ги

съ социология, като имъ задавалъ разни обществени теми, които тѣ развивали и по такъвъ начинъ се причували на правилно, критично и самостоятелно мислене и изложение. Той посвещавалъ младежта и въ висшата спасителна за родината целъ — свободата и ги задължавалъ често да прочитатъ Евангелието, за да получатъ висша нравствена храна и станатъ носители на повече свѣтлина и мъдростъ.

Безспорно споменитѣ за високо просвѣтлениетѣ учителъ и преданъ родолюбецъ, който за кратко време раздвижва града и влива животворна струя въ неудържимия устремъ на своитѣ съграждани къмъ просвѣта и свобода ще сж се пазили дълго време и подхранвали любознателниятъ духъ на младия Добри.

Чинтуловъ следъ като преминалъ долниятъ курсъ на своето учение въ основното училище, кждето е получилъ предимно религиозно образование, продължилъ учението си при Георги Цукала. Последниятъ превеждалъ съ ученицитѣ си Илиада, което вече сочи за повисша наука, която сигурно е изучавана въ класното гръцко училище. Преподаванието въ това училище ставало по единъ своеобразенъ начинъ и дисциплината била твърде жестока. Тази жестока дисциплина и безплодна наука отвратили малкиятъ Добри отъ гръцизма и той потърсилъ българскиятъ учителъ Димитъръ Кешиша, при когото се научилъ на черковенъ редъ, та покрай училищната си работа, билъ пѣвецъ при Новоселската черква.

Нови стремежи. — Следъ като Добри завършилъ учението си при Д. Кешиша, баща му нѣмалъ срѣдства да го прати на учение другаде, затова прибралъ 14 годишниятъ синъ при себе си, за да му помага, кога отивалъ на барата или да копае лозя. Но тая работа не се харесала на любознателния младежъ и неговата жадна за образование душа му внушила мисълта да напусне Сливенъ и да отиде въ чужбина. По това време—1837 и 1838 година — забѣгналитъ следъ Одринскиятъ миръ съ Дибича Забалкански хиляди сливенски семейства започнали да се завръщатъ. Тия негови съграждани—емигранти поразили впечатлителната му душа. Той останалъ особено учуденъ отъ богатството на своитѣ съграждани, които само преди десетина години били бедни и прости,

а сега сжщински чокои, облѣчени въ черни дрехи и образовани. Отъ тѣхъ той научилъ, че тамъ въ Влашко и Русия нѣма турци, че се живѣе свободно, че има училища, дето дори се държи „смѣтка на звездитѣ“. По такъвъ начинъ силниятъ му ламтежъ за образование и увлѣкателнитѣ разкази на неговитѣ съграждани за свободния и охолень животъ на чужбина; покрай общиятъ духъ на раздвижване и подеъмъ, предизвиканъ отъ войнитѣ на Русия съ Турция и културно-стопански-кѣ връзки между Западна Европа и Турция, — разпалватъ въображението му, усилятъ картината на грозната робска действителность и той започва да обръща своитѣ мечти въ дълбока и спасителна вѣра, че само тамъ е щастието. И съ тази вѣра 16 годишниятъ Добри, въпрѣки крайната сиромашия, решава да излѣзе отъ Сливенъ на пжть къмъ тази обетована страна.

На пжть за Русия. — Презъ 1838 година Чинтуловъ съ петъ гроша, които бедниятъ му баща можаль да отдѣли съ последни усилия, тръгва за Търново, изпроводенъ отъ просълзената си майка до Джанъ-куртаранъ. Тжгата по майка и родина следъ тази трогателна раздѣла, засѣда дълбоко въ душата на поета и нѣколко години по-късно въ Одеса, свещениятъ образъ на майката се възправя, за да му нашепне примирена най-нѣжнитѣ трепети и повели на майчиното сърдце —

Прощавай, синко, много здраве,
Едничка рожба на свѣтътъ;
Така сждбата намъ направи —
Синъ съ майка да се раздѣлятъ.
.

Душата ти неше забрави
Това що ти хортувахъ азъ.
Върви носи си много здраве
И споменувай пакъ за насъ.

Следъ като продължилъ пжтя си покрай село Бинкосъ — Хаинъ-боазкия проходъ презъ Балкана, Чинтуловъ се спрѣлъ най-напредъ въ будното балканско градче Елена. Отъ тукъ сжщата година той отива въ Търново, кждето се училъ шесть месеца, като въ сжщото време слугуваль.

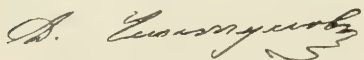
Въ Търново Чинтуловъ спестилъ нѣкоя пара и

къмъ края на 1838 година заминава за Букурещъ, където се училъ на гръцки при учителитѣ братя Христиди, които били по народностъ българи, но се гърчели. По това време на пътъ за Одеса презъ Букурещъ минава Захари Княжески, по после замѣстникъ на Неофитъ Рилски въ Габровското училище, единъ отъ буднитѣ български учители, изпратенъ отъ търновското училищно настоятелство да се учи въ Русия. Княжески се срѣща съ Чинтулова, съобщава му, че руското правителство отпуска стипендии за бедни и способни българчета и го съветва да отиде въ Русия. Подъ влияние на тия разговори Чинтуловъ се отправя за Одеса. На пътъ за Одеса Чинтуловъ спира въ Браила при своя богатъ съгражданинъ и благодетель Димитъръ Диамандиевъ, при когото намира покровителство и съ негова помощъ и препоръка въ 1839 година пристига въ Одеса.

Въ Одеса. Учение, срѣда и първи поетически опити. — Отначало Чинтуловъ се училъ въ Одеското околийско училище, подържанъ отъ тамошнитѣ богати българи. Курсътъ на това училище Чинтуловъ завършилъ следъ тригодишно учение презъ лѣтото на 1843 година. Сжщата година по ходатайството на новорусийския и бесарабски генералъ-губернаторъ графъ Михаилъ Семеновичъ Воронцовъ било издействувано отъ Императора позволение да се възпитава въ Одеската семинария четири българчета на държавни разноски. Обучаваниятъ въ Одеса Добри Чинтуловъ билъ избранъ между най-способнитѣ и веднага постѣпилъ въ семинарията. Така благодарение на едно високо покровителство и застъпничеството на неговия благодетель Н. М. Тошковъ и на първитѣ благодетели на Габровското училище В. Априловъ и Н. С. Палаузовъ, които го познавали като смиренъ, трудолюбивъ и способенъ младежъ, Чинтуловъ сполучилъ да постѣпи презъ септемврий 1843 год. въ Одеската Херсонска духовна семинария.

Изъ ученическиятъ животъ на Чинтулова въ Одеса знаемъ твърде малко. Той се отличавалъ съ добро сърдце, откровенъ характеръ и билъ винаги скромненъ и тихъ, поради което печелилъ симпатии всрѣдъ своитѣ другари и учители. Въ училищнитѣ занятия Чинтуловъ проявилъ прилежание, интересъ и самостоятелностъ, които въ

скоро време обърнали внимание на неговитѣ професори. За това красноречиво говори и домашното му съчинение „Справедливо ли е мнението за преселването на душата“; а така сжщо и Аtestата, който получава следъ завършването курса на семинарията, кждето оценкитѣ по всички учебни предмети сж много добри при обща характеристика — „способности много добри и прилежание усърдно“.

Автографъ на Д. Чинтуловъ

Презъ време на своето учение въ Одеса Чинтуловъ се ползувалъ съ благоволенieto на Н. М. Тошковъ, посещавалъ кжщата

му, управлявалъ библиотеката му и често обѣдвалъ при него, гдето ималъ възможность да се запознае съ много видни личности, между които и съ габровския родолюбецъ В. Априловъ.

По онова време, 40-тѣ години на миналия вѣкъ, Одеса е привличала трудолюбивата и будна българска емиграция и става за България най-важниятъ търговски и културенъ центъръ. Тука работятъ виднитѣ калоферски търговци Ст. Д. Тошковичъ, Н. и Д. Тошкови; габровскитѣ благодетели и книжовници В. Априловъ и Н. Палаузовъ и др., които се грижатъ за българската просвѣта и съ помощта на руското правителство, българското одеско настоятелство и славянофилскитѣ дружества помагатъ на мнозина бедни българчета да се учатъ въ рускитѣ учебни заведения. Тукъ се учатъ Ив. Богоровъ, Ив. Момчиловъ, Ботьо Петковъ, Найдень Геровъ, Добри Чинтуловъ, Елена Мутева и много други, които следватъ училищната политика на Априлова и подематъ благороднитѣ му усилия. Но тая будна младежъ се готви да пренесе въ отечеството си не само просвѣтнитѣ грижи на своитѣ попечители, но и патриотичнитѣ копнежи, които се зараждатъ всрѣдъ дружинкитѣ на младитѣ семинаристи.

За другарскитѣ връзки на Чинтулова презъ време на ученичеството му въ Одеската семинария, които разкриватъ началото на поетическата му дейность, сж ценни споменитѣ на митрополитъ Натанаилъ: „Добри Чинтуловъ имаше поетически даръ. Онъ съ Илия Грудовъ отъ Габрово живѣяха въ семинарския корпусъ, както и всички казенокошни (стипендианти) бурсаци. Подиръ премеме-

щението ми изъ Кишеневъ и азъ попаднахъ помежду имъ. Добри Чинтуловъ обичаше да пие чай въ близко находящия се трактиръ Маеровъ, но пустата бедностъ не му позволяваше да мечтае при звукътъ на музикалниятъ органъ. За да му угася жаждата за чай, азъ и на двамата предоставихъ моя чаенъ приборъ съ чай и захаръ, та тѣ да приготвяватъ самовара, а тримата да пиемъ. Така продължавахме нѣколко време, когато единъ день моя Чинтуловъ ми каза: „а бе, отче! Вашиятъ чай е хубавъ, но не ми е сладъкъ, както у Маера, при оная пуста музика!“ Отъ тогава почнахъ да му давамъ по 15 копейки сребърни за порция чай, но съ условие да ми донася отъ трактира всѣкога по една пѣсень. Чинтуловъ тогава най-напредъ съчини „Стани, стани, юнакъ балкански, отъ дълбокъ сънъ се пробуди“ и пр.

Много по-широко и важно за Чинтулова безспорно е влиянието, което изпитва отъ руската литература. Въ Одеса той намира въ богатитѣ библиотеки храна за своя любознателенъ умъ, следи съ младежки жаръ всички културни придобивки на времето и черпи съ жадностъ отъ богатата съкровищница на руската класическа литература. Въ резултатъ у него се създаватъ трайни литературни интереси и той получава първитѣ импулси за поетична дейностъ, та скоро и самъ почва да излива въ пѣсни трепетитѣ на своята поетична душа и написва: „Стани, стани, юнакъ балкански“, „Кжде си, вѣрна ти любовъ народна“, „Възпоменание“, „Стара майка се прощава съ сина си“, „Изпроводякъ на одного Българина изъ Одеса“ и „Китка отъ Балкана“.

Чинтуловъ и П. Р. Славейковъ. — Сатирата на Чинтулова „Китка отъ Балкана“, писана въ Одеса и печатана въ „Цариградски вестникъ“ 27. VIII. 1849 бр. 62, е интересна въ историко-литературно отношение, защото открива началото на първия литературенъ споръ у насъ; споръ, който говори за повишено самочувствие и развити литературни интереси. „Въ Одеса на 1849 год., пише първиятъ биографъ на поета, Чинтуловъ написалъ сатирата „Китка отъ Балкана“, въ която искалъ да подиграе Д. Мутева, който още преди години билъ известилъ, че ще издаде книга „Китка отъ Балкана“, а сетне нищо не издалъ“. Че сатирата първоначално е била отправена къмъ Д. Мутевъ, се вижда и отъ следния пасажъ на

едно Славейково писмо: „... речи че взехъ да сж страхувамъ и за мойж-тж смѣснж киткж да ѝж не изяде котката както одесскж-тж...“. Така наредъ съ Мутева хумористичнитѣ стрели на Чинтулова скоро засѣгатъ Славейкова и откриватъ началото на свадата между двамата поети. Около появата на Чинтуловата сатира или малко по-късно, Славейковъ обявилъ на българския читателъ, че ще излѣзе съ едно периодическо списание „Смѣсна китка“, защото още презъ ноемврий 1850 година, той пише отъ Тръвна на приятеля си Цвѣтко Недевъ: „сега по збора зехъ отъ две хиліяды повече грошове за платата си и защото сме на пазаръ съ Екзарха въ Цариградъ (чрезъ писма) за печатаніе-то на една книга подъ име Смѣсна китка като периодическо списаніе“. Но когато се минало доста време, безъ да се яви обещаната книга, съмненията на Чинтулова —

Че мышката я ушъ грабнала
А нея котката изяла.

засѣгатъ чувствително Славейкова и той счелъ за нужно въ писмото си отъ 31.V.1852 г. до Н. Х. Палаузовъ да се оплаче на своя приятелъ, защото тъкмо отъ Оде-са той се надѣва да получи най-значителна помощъ за издаването на периодическото си списание: „Но, Друже! ... речи, че взехъ да ся страхувамъ и за моята Смѣсна китка да я не изяде котката, както одескж-тж, не естественитѣ стихове на г. Чинтулова добиватъ естественостъ и мишкытѣ които никога не сж яли китки щжтъ прояджтъ ... тежко ми ако гласътъ ми не намѣри отзивъ въ чувствителнитѣ Българи, които сж удалечени отъ отечинж-тж си съ киткж-тж ще повѣнж и азъ за несполученото си прѣдприятие, но дано Господъ ги вразумы“. Но Петко Славейковъ успѣ да напечата стиховетѣ си презъ 1852 год. и отговори на Чинтуловата сатира въ началото на своята „Смѣсна китка“.

Връщане въ Сливенъ. Грижи за родна просвѣта и църква. — Презъ юлий 1849 г. Чинтуловъ завършва курса на Херсонската семинария, а на следующата година се завръща въ Сливенъ, кждето започналъ да учителствува. На пжтъ за Сливенъ той се отбилъ въ Браила, приетъ радушно отъ стария си приятелъ Диамандиевъ. Чинтуловъ тъкмилъ да се услови главенъ

учителъ въ Свищовъ, кждето много го канили, но благодетеля му Д. Диамандиевъ и сливенската колония въ Браила, за да отклонятъ подобни покани, настояли да остане въ родния си градъ учителъ, като обещали да му плащатъ всѣка година сто двадесетака (ермелика) около 400 лева или 2000 гроша. Въ Браила Чинтуловъ се срещналъ и съ Д-ръ Селимински, който побързалъ да го препоръча на своитѣ съграждани: „... Ето и другъ младъ нашъ съгражданинъ (Добри Чинтуловъ), който завърши сродно (славянско) учение въ високи учебни заведения и е най-подходящъ за сегашното образование на младежъта ни. Той отказвайки се отъ други по-големии облаги, посветява се въ служба на родината, затова използвайте знанията и ревността му...“ И тъй съ препоръката и материалната подкрепа на браилскитѣ сливенци колонисти и главно на Диамандиева, Чинтуловъ идва въ Сливенъ презъ май 1850 г. и се улавя учителъ за новата учебна година съ заплата 100 лири турски (= 10,000 гр.) годишно.

Наситени на раздори, поради влиянието на гръкоманитѣ, жадни за образованъ учителъ и почти безъ учители (Чинтуловъ заварва само единъ основенъ учителъ), просвѣтителѣ сливенци го приели най-радушно. По това време условията за просвѣтна работа сж били крайно неблагоприятни и трѣбвало да се води упорита борба съ равнодушието на проститѣ и увлѣчението на богатитѣ отъ гърцизма. Поелъ управлението на училището върху плешитѣ си, той разширява основното образование, като постепенно отваря нови класове и въ скоро време в здига едно добре уредено класно училище, въ което преподаването се води на български езикъ. Благодарение широката образованостъ и високитѣ дарби на уредника, подготвенъ за систематично и модерно преподаване, питомцитѣ отвратени отъ гърцизма излизали съ положителни знания и истинско родолюбие. Съ своята скромна, но широка и плодотворна педагогическа дейностъ, Чинтуловъ туря на здрави основи образованието въ родния си градъ, освобождава завинаги своитѣ съграждани отъ затъпнителната атмосфера на гръцкитѣ училища и разширява образователнитѣ интереси, съ което подпомага развоя на новобългарското училище и книга.

Наредъ съ грижитѣ за добрата уредба на учили-

щата въ родния си градъ, Чинтуловъ, още съ идването си се залавя да въведе български езикъ и въ църквитѣ. Училище и църква това сж два нераздѣлно свързани института презъ робството. Ревностнитѣ грижи и помощи за църквата, даватъ подкрепа на училището и обратно. Като отличенъ семинаристъ, добъръ познавачъ на библията и църковниятъ редъ, врагъ на всичко гръцко, Чинтуловъ вземалъ най-предно мѣсто въ борбитѣ за премахването на гръцки езикъ отъ църквитѣ; въ резултатъ отъ които още презъ първата половина на 50-тѣ години въ Сливенъ се е наложило да се чете и пѣе по славянски.

Презъ 1857 год. изтекълъ срокътъ на контракта съ общината и Чинтуловъ трѣбвало отново да бжде условенъ учителъ. Малко преди това негови врагове гръкомани, поради обаянието, което ималъ всрѣдъ народа тоя горещъ реформаторъ и възторженъ поетъ, го наклеветяватъ предъ турцитѣ, че ималъ „сношение съ московеца“ и той лежалъ десетъ дни въ затвора. Къмъ тия огорчения се прибавятъ и спрѣчкванията, които ималъ Чинтуловъ съ нѣкои отъ членоветѣ на училищното настоятелство, които възползувани отъ интригитѣ около голѣмата му заплата, сега го изваждатъ отъ училището.

Въ Ямболъ. — Следъ станалото Чинтуловъ напуска родниятъ си градъ и отива въ Ямболъ, кждето се уславя учителъ за три учебни години. Съ своята безшумна, но ползотворна дейность, Чинтуловъ уредилъ въ методично и образователно отношение основаното отъ него ямболско трикласно училище и скоро станалъ любимецъ на гражданството. За добритѣ спомени на ямболци свидетелствува следната дописка отъ Ямболъ: „... и като изпълняше длъжноститѣ на званіето си, умѣи въ малко врѣме, та показва добъръ успѣхъ и принеси драгоценнитѣ плодъ. И тъй гражданитѣ останжжж твърдѣ благодарни, и не ще можж да забравжтъ никога добритѣ му и похвалны заслуги“. За сжщото говори и малката пѣсень, озаглавена „Песень, съчинена презъ 1860 за Даскалъ Добри като учителствува въ Ямболъ“, която ямболци му съчинили, когато напушалъ града:

Ямболе граде, не тъжи милій!
Учител славни, господин Чинтол,
В науки мѣдър и с важен титол

С голяма скромност Бога погледна
 И от сѣ сърдце му се помоли:
 Богъ да поживи папа Филипа,
 А че залита денем и нощем,
 За да съгласи млади и стари
 За да повика калфи и майстори,
 За да съградят новичка школа —
 В нея да учатъ мжжкаго пола,
 Втори учител пак ет Одеса.
 Ямболе граде, не тъжи милий,
 Че ни остави учител славний Господин Чинтол.

Чинтуловъ наново учителъ въ Сливенъ. — Маркаръ да го канили съ по-голѣма заплата отъ Ямболъ и Стара-Загора, Чинтуловъ предпочелъ родниятъ си градъ. Съ писмо отъ 18 мартъ 1861 год. Клуцухорската община (Сливенъ) го моли да стане главенъ учителъ въ тѣхното училище. За сжщото го подканва и приятелътъ му Р. В. Мирковичъ. Той приелъ поканата и подкача наново да учителствува, първата година е главенъ учителъ въ Клуцухорското училище, а на следната година, следъ като сключва съгласително на 22. VIII. 1862 г. за три учебни години, Чинтуловъ се прехвърля и поема управлението на всички Сливенски училища. Но, за да не бжде обезпокояванъ и спъванъ въ училищната си работа, както по-рано, поискалъ изрично да се отбележи въ съгласителното: „... безъ да иматъ право настоятелитѣ или други нѣкой да се меси въ управлението, освенъ когато учителятъ поиска тѣхното съдействие“. Следъ завършването на тритѣ учебни години, Чинтуловъ продължилъ непрекъснато ръководенето на училищата въ Сливенъ почти до освобождението, съ малко прекъсване по време на участието му въ народния църковенъ съборъ. Увлѣченъ въ своята любима училищна работа, Чинтуловъ продължава педагогичната си дейность, която, както преди, давала добри резултати. Училището цвѣтѣло, обръщало вниманието на всѣки просвѣтенъ българинъ и съ своя напредѣкъ привличало все по-голѣмъ брой ученици.

Чинтуловъ въ Цариградъ. — Следъ обнародването на фермана, който дава право да се учреди независима българска екзархия, Чинтуловъ билъ избранъ за представителъ на Сливенската, Ямболска, Карнобатска и Айтоска околии въ народния църковенъ съборъ въ Ца-

риградъ. Този изборъ билъ посрещнатъ отъ всички съ особена радостъ, защото Чинтуловъ „билъ снабденъ съ черковно и гражданско образование и се отличавалъ съ истинско християнско и народно чувство“. Благодарение на довѣрието съ което се е ползувалъ между представителитѣ и популярността му като народенъ поетъ и учителъ, Чинтуловъ билъ избранъ въ комисията за изработване правилникъ, по който да се водятъ разискванията на събора, заедно съ Иларионъ Макариополски, Марко Балабановъ, Панаретъ Пловдивски и Сава Доброплодни. Безспорно, участието му въ великия народенъ съборъ не е едно отъ първитѣ, но той взема живо участие въ него и проявява голѣми грижи за опазване интереситѣ на своята епархия, за което получава похвално изпроводително писмо отъ Синода: „... Чинтуловъ зе дѣятелно участие въ сичкиты по важны въпросы и винагы показа най-топлата рѣвность за народното въобще добро, съ една рѣчь той показа и словомъ и дѣломъ, че е заслужвалъ не само повѣрението на богоспасаемата ваша Епархия, но и почетъта и любовта, която той привлѣче отъ страна на всинца“.

Следъ събора въ Сливенъ. — Следъ завръщането си отъ Цариградъ, Чинтуловъ следи по-нататъшното развитие на църковния въпросъ и подкрепя всѣки актъ, който води до пълното отдѣляне и независимостъ на българската църква. За известно време Чинтуловъ билъ избранъ членъ на училищното настоятелство; а отъ началото на учебната 1872/73 година отново става главноучителъ и надзирателъ на всички сливенски училища за три учебни години. Съ изтичането на третѣ учебни години презъ 1875 год., следъ 25 годишна предана и ползотворна дейность въ служба на родната просвѣта, Чинтуловъ, уморенъ и съ разстроено здраве, но доволенъ отъ изминатия пжтъ, напуска завинаги училището.

Презъ 70-тѣ години Чинтуловъ допѣва своята пѣсенъ, като се опитва въ стихотворния епосъ. Тогава той написва дветѣ епически пѣсни: „Двама приятели“ и „Патриотъ“, а сжщо и два лирични кжса: „За срамъ на чуждитѣ езици“ и „Ти, вѣчно пжтнице“..., които понетѣй както сж стигнали до насъ нѣматъ поетичната сила и правилность на първитѣ му пѣсни.

Чинтуловъ като учителъ има високо съзнание за своя общественъ и граждански дългъ. Той знае, че напредъка на единъ народъ се дължи на усилията на редица личности и поколѣния, че за извеждането на едно народно дѣло на добъръ край трѣбва любовь, съгласие, и за тѣхъ говори той на годишния актъ на Сливенскитѣ училища, Петровдень, 29 юний 1873 год., въ една блѣскава и съдържателна речъ: „ . . . всичко, щото чловѣчеството е извършило за своето благоденствие, си има основаніето въ любовта и съгласіето“ . . . Дѣлото на България не е завършено съ разрешението на църковния въпросъ; любовта и съгласіето сега сж още по-необходими вече за друго дѣло, безспорно—дѣлото на свободата. И Чинтуловъ продължава: „ . . . Да! само една народна любовь, само едно твърдо и постоянно съгласіе и единомушіе има тѣзи могуществена сила, щото народътъ ни да си остане непокътнатъ и неповрѣденъ въ цѣлостта си“ . . . „нека тѣзи думы ся запечататъ съ неизгладими букви въ сърдцата на всѣкиго Българина и Българка; нека отъ тѣхъ, като отъ единъ вѣренъ пѣстунъ (ръководителъ) и наставникъ водимъ всичкитѣ прѣдпріятія и ный ще видимъ, както ся увѣрихме и отъ вървежътъ на църковныйтъ въпросъ, че и самытъ врата адови нѣма да ни прѣдолѣятъ“.

Краятъ на робството, посрѣщане на руситѣ и смъртъ. — Къмъ края на робството наставатъ размирни и тревожни дни. Презъ 1876—1877 год., поради Априлското въстание и руско-турската война, турскитѣ жестокости се увеличаватъ. Озвѣрени, турцитѣ подлагатъ на изтрѣбление будното българско население и върху издигнатитѣ бесилки издѣхвватъ маса интелигентни младежи-революционери. „До триста души е имало избесени само въ Сливенъ, отъ които 36 били обесени въ единъ день, покачени по портитѣ и по дѣсветата изъ една улица, презъ която трѣбвало да мине Фазлъ паша тържествено“. Покрай преживѣнитѣ ужаси, идва бѣгството на сливенци въ Балкана, посрѣдъ люта зима, кждето се крили три дни и три нощи гладни, голи и боси. „Нъ когато започна да се гонятъ учителитѣ отъ миналото правителство, и когато станахж всѣмъ извѣснитѣ приключенія, когато сж принудихмы да бѣгамъ

по снѣговетѣ и да се кріемъ изъ пещеритѣ, — и тъй вече естествено слабо то ми зрѣніе до толкова ся повреди, что то мя докара въ положеніе да не мож да прѣдприема никаква работж“.

Изпиталъ ужаситѣ на последнитѣ робски години, Чинтуловъ посрѣща освобождението съ неописуемъ възторгъ. И, въпрѣки разклатеното си здраве, слѣпиятъ старецъ излиза съ многохиляденъ народъ да посрещне ядрото на рускитѣ войски отъ 26 дивизия начело съ генералъ Делингсхаузенъ, които презъ Твърдишкия проходъ стигнали въ Сливенъ на 8 януарий 1873 година, недѣля. Чинтуловъ ги приветствувалъ сърдечно съ една трогателна и прочувствена речъ, която просълзила рускитѣ офицери и всички присѣтствуващи: „ . . . Наконецъ Господъ Богъ услышалъ молитвы рабовъ своихъ; надѣжди и ожиданія Болгарского народа осуществляются! Нѣтъ уже неслыханныхъ и раздирающихъ сердце свирепствъ, нѣтъ ужаснѣйшихъ угнетеній, видимъ прѣдъ собою христілюбивое и побѣдоносное воинствъ нашихъ единокровныхъ братьевъ Россіянъ . . . Грядите, грядите убо давножданная дорогія гости, приступите смѣлоу стопоу къ нашему городу, его населеніе, изнуренное тяжкими страданіями, съ слѣзами на глазахъ ждетъ Васъ съ распростертыи объятіями. Утѣшите его своимъ присутвіемъ. Велечите его свѣжія и дымящійся еще раны цѣлительнымъ бальзамомъ разумной свободы и правосудія“ . . .

Преживѣлъ възторжитѣ и опиянението на първитѣ дни отъ свободния животъ, Чинтуловъ скоро пада духомъ подъ ударитѣ на тежки нещастия, загубилъ едно следъ друго жена и единственъ синъ. Така се изминаватъ нѣколко мѣчителни години, за да угасне на 27 мартъ 1886 година въ родния си градъ, доволенъ, че видѣ България свободна, за което мечтаеше и страда цѣлъ животъ. Погребението му се извършило най-тържествено, почетенъ отъ многобройно гражданство, учителитѣ и ученицитѣ отъ всички училища въ града. И родната земя, въ политѣ на приказнитѣ Сини Камъни, пригърнала завинаги любимиятъ поетъ и учителъ.

Пѣснитѣ на Чинтулова. — Когато трѣбва да се установи сигурното литературно наследство на Чинтулова, ние се намираме предъ особени затруднения, по-

ради факта, че той, като авторъ на пламенни бунтовни пѣсни, живѣлъ въ робска България, трѣбваше да отказва авторството на своитѣ собствени рожби и да изплаква надъ горещия огънь сълзитѣ на своята чиста поезия, която потайно бѣше овладѣла вече душата на българина и кръстосваше като „народна пѣсенъ“ нашата земя надлъжъ и наширь.

Въ Одеса и отпосле въ България, Чинтуловъ пѣе за себе си и предъ другари, изливайки въ пѣсни душевнитѣ трепети на своята поетическа душа. А пѣснитѣ, като допадатъ на народнитѣ чувства и възжелания, се подемаатъ и разнасятъ отъ уста въ уста или въ ръкописъ, за да претърпятъ дълга еволюция и чувствителна промѣна.

Така повечето пѣсни, съ изключение само на три, напечатани преживе, покварени отъ „народнитѣ пѣвци“, станаха бездомни близо столѣтие, за да стигнатъ за наша радостъ все тъй бодрѣ и свежи.

За сега като положително Чинтулови ще посочимъ следнитѣ десетъ пѣсни: „Стани, стани, юнакъ балкански“, „Къде си, вѣрна ти любовъ народна?“ „Възпоминание“, „Стара майка се прощава съ сина си“, „Изпроводякъ на едномо Българина изъ Одеса“, „Китка отъ Балкана“, „Двама приятели“, „Патриотъ“, „За срамъ на чуждитѣ езици“ и „Ти, вѣчно пѣтниче“.¹ Затова

¹ Не сж Чинтулови пѣснитѣ: „Лѣтна нощъ се превалѣва“ и „Отъ сънь сладъкъ, кой ме буди“ по съображения изтъкнати въ статията „Пѣснитѣ на Чинтулова“ отъ Н. Табаковъ сп. „Училищенъ Прегледъ“ год. XXV (1926) кн. 7 и 8. Сжщо пѣснитѣ: „Вѣтъръ ечи, балканъ стене“ и „Що заскрипѣхте, тронове митрополитски“ („Къмъ българскитѣ клеветници“). За първата Т. Н. Шишковъ, известенъ учитель, добъръ приятель и колега на Чинтулова въ Сливенъ, пише въ статията си „Докторъ Христо Даскаловъ“ М. Сб. кн. VIII (1892) стр. 358—359 „... Но то (габровското възстание) въ едно баримъ го надминава (търновското съ капитанъ Никола), че за него била стѣкмена по хубава пѣсенъ отъ Николовата... И този пѣснопоецъ е покойниятъ К. Ив. Поповъ отъ В. Търново, тогазъ български учитель въ Браила, който приготвилъ рѣчената пѣсенъ, толкозъ обична на нашитѣ подирѣшни възстаници... И когато пакъ дошло рѣчь за стихотворението на Попова „Вѣтъръ ечи, Балканъ стене, самъ юнакъ на коня“ той си припомнилъ съ въздишка староврѣмненната онази пѣсенъ за Стояна и патрика...“ Пакъ въ сжщата статия, Шишковъ пише за втората пѣсенъ — „... Сега започевамъ тази частъ съ друго стихотворение („Къмъ българскитѣ клеветници“), което държж отъ покойния за споменъ на неговитѣ ученически години въ

оценка на творчеството му ще трѣбва да правимъ само възъ основа на тѣхъ, макаръ че можемъ съ сигурность да кажемъ, че той е авторъ на много по-голѣмъ брой пѣсни. Но и това малко поетично наследство е достатъчно да твърдимъ, че Чинтуловъ е самобитенъ талантъ, първи истински поетъ и най-ранниятъ пѣвецъ на бунта и свободата.

Малкото поетично наследство на Чинтулова можемъ да подѣлимъ на три групи: революционни, патриотични и исторически пѣсни. Като обединително звено и основенъ мотивъ въ всички пѣсни се налага чистиятъ патриотизъмъ на поета, даденъ като — тѣга по родината, майчина обичъ, позивъ къмъ юнака балкански, стремежъ къмъ просвѣта, възторгъ отъ бащината земя и милитѣ планини, възпоменания за нашето славно историческо минало и любовта народна, като първоизточникъ на напредъкъ и свобода.

Къмъ първата група революционни пѣсни спадатъ: „Стани, стани юнакъ балкански“... „Кжде си вѣрнати любовъ народна“ и „Патриотъ“. Тия пѣсни не сж запазили своята първична художествена чистота, защото не сж печатани приживе отъ поета, но въпрѣки това тѣ сж пропити съ вдъхновенъ патриотиченъ патосъ, който дава блѣсъкъ и сила на образитѣ, а настроението достига размахъ на истинско поетично въодушевление. Въ тѣхъ трепти живата, палеща болка на поробения и възторжениятъ зовъ на родината, която подканя юнака балкански къмъ бунтъ, къмъ революция —

Стани, стани юнакъ балкански,
Отъ сънь дълбокъ се събуди,
Срещу народа отомански
Ти българитѣ поведи!

.

Да стане лева нашъ балкански
Отъ него вѣтъръ да повѣй,
Та полумесець отомански
Подъ тъменъ облакъ затъмнѣй!

Одеса и на нашето добро познанство. За него той самъ ме увѣрявалъ, като ми го даде, че то е било първиятъ и последниятъ му опитъ да пише стихове, като се мжчелъ да подражае на Пушкиновото безсмъртно стихотворение „Клеветникамъ Россіи“... За другитѣ пѣсни, приписвани до сега на Чинтулова, трѣбватъ още данни, за да ги приемемъ за негови съ положителность.

Да си развиемъ знамената,
 Да свѣтне нашата земя;
 Да си прославимъ имената,
 Да гинатъ турски племена.

Въ „Кжде си вѣрна, ти любовъ народна?“ Чинтуловъ подкрепя зова на юнака балкански съ химна на народната любовъ, която ще разгори искрата любовородна въ сърдцата на младитѣ, за да пролѣятъ кръвта си за бащината земя и я освободятъ —

Кжде си, вѣрна ти любовъ народна?
 Кжде блестишъ ти искра любовородна?
 Я силенъ пламъкъ ти пламни,
 Та буенъ огънь разпали
 На младитѣ въ сърдцата,
 Да тръгнатъ по гората.

.

За нашето отечество и слава,
 За нашата свобода и държава,
 Да си пролѣемъ вси кръвта,
 Да си добиемъ волността
 Отъ нашитѣ тирани
 Безвѣрни мюсулмани!

Но има една висша сила, която ръководи свѣтовнитѣ съдбини и надеждата му е въ нея, въ Бога, който вижда нашето страдание и въ името на правдата ще благослови подвига на свободата.

Тѣзи позиви за борба, за бунтъ, въ „Патриотъ“ добиватъ по-реаленъ изразъ въ подвизитѣ на юнака, който събира дружина и тръгва да се бори за свободата на родното си племе —

Да обикаля планинитѣ,
 Мжчителитѣ си да трий,
 Що теглилъ той злочестинитѣ
 Колко годе да измий.

Или пъкъ родното му племе
 Ако се нѣкакъ съживи
 И скочи, за да се отнеме
 На помощъ да му се яви.

Отъ втората група чисто патриотични пѣсни ще отбележимъ най-добритѣ — „Стара майка се прощава съ сина си“ и „Изпроводякъ на одного Българина изъ Оде-

са“. Тия стихотворения сж два истински бисера на поетическо творчество, единственитѣ най-добри художествени постижения отъ това време. Въ тѣхъ се лѣе тиха и съкровена тѣга, която носи благословениятъ образъ на майката и мистичниятъ копнежъ по родината.

Въ първата пѣсенъ „Стара майка се прощава съ сина си“ младиятъ синъ напуска родна стрѣха и отива въ чужбина съ майчина благословия —

Свѣтътъ и хората да видишъ
И да си търсишъ тамъ честта

Тѣгата, породена външно, отъ раздѣлата съ майка, се засия отъ контраста на „щастieto“ въ чужбина и „нешастieto“ дома, ксето достига своя финалъ при скръбното предчувствие за вѣчна раздѣла съ майката — свещениятъ и вѣченъ изгортъ на животъ и щастие —

Кога се вече ти находишъ
По чуждостранни градове
И въ тази кѣща пакъ си додешъ
Кой ще ти помощъ подаде?

Кѣде е мойта майка мила
Роднитѣ ще питашъ ти,
Но само нейната могила
Тогазъ ще ти покажатъ тѣ.

Образътъ на майката-родина въ „Изпроводякъ на едногo Българина изъ Одеса“ става още по-милъ, когато поетътъ изпраща своя другаръ за България —

Фърчи, фърчи, о друже съ радость,
Фърчи къмъ роднитѣ страни;
Развесели ти твойта младость
Подъ милитѣ намъ планини.

Небесна радость тамъ живѣе
Покрай студената вода;
Тамъ вѣгърътъ кога повѣе
Въ сърдца разлива веселба.

Но тая хувава земя е въ тежко робство и нейнитѣ чада —

Въ мракъ живѣятъ и мъгли. . .

Затова поетътъ чертае бѣднитѣ грижи, които трѣбва беззаветно да прегърнатъ нейнитѣ будни синове, за да просвѣтятъ своя народъ —

И чакатъ тѣ съ нетърпене
 Небесний свѣтъ да ги огрѣй,
 И въ тѣхъ да свѣтне просвѣщене
 И мракътъ тъменъ да развѣй.

Къмъ третата група исторически пѣсни ще отнесемъ: „Възпоменание“ и „Двама приятели“. Идеализацията на историческото минало, възкръсване образитѣ на прославени български царе, юнаци и мѣстности, е любимо срѣдство за патриотично въздействие въ поезията. И въ това отношение първенството на тия поетични концепции, разбира се художествено поставени, се пада пакъ на Чинтулова.

Въ „Възпоменание“ хубоститѣ на природата не развеселяватъ поета, а увеличаватъ неговото страдание, защото е робъ. Но дългътъ къмъ родината, повеленията на момента, който иска жертви отъ роднитѣ синове, възвръщатъ неговитѣ надежди, потискатъ скръбта на роба и предъ него оживяватъ споменитѣ на нашето хе-роично минало —

Смисли за тази Трапезица,
 За този старий, нашый градъ,
 Той българска е билъ столица,
 Измива праждния грѣхъ!

Съсъ върната си тукъ дружина
 Асѣнъ е нѣкога живѣлъ
 Но много оттогазъ се мина
 Откакъ съсъ слава той гърмѣлъ.

Оттука български юнаци
 Далече тичали на смъртъ
 Високо вдигали байраци,
 Врази кога имъ се явятъ.

Подвигътъ на миналото Чинтуловъ изобразява и въ епичната си пѣсенъ „Двама приятели“. Поетътъ минава край Преславъ, споменитѣ на миналата слава оживяватъ, раздвижватъ силно кръвта му и предъ него възкръсватъ „свещенитѣ старини“. Тогава той се освобождава отъ мжчителната робска самота, заживява съ миналото и разказва подвизитѣ на Крума въ войната му съ Никифора

Война, война непримирима
 За бащината ни любима. . .

Безспорно при Чинтулова ние се намираме предъ единъ вдъхновенъ пѣвецъ на робскитѣ неволи, който е носилъ въ душата си голѣми творчески сили. Пѣснитѣ му, издържани по форма и съдържание, и написани на чиста и звучна българска речъ, отлжчватъ и днесъ такава сила, заразяватъ ни тъй непосредствено, щото съ право сж подхранвали копнежитѣ на цѣлъ народъ за човѣшко право и свобода. Съ тѣхъ Чинтуловъ завеща на нашата лирика първитѣ художествени образци и ще има винаги голѣмо значение за историка на нашата литература.

Библиография

Д. Стойновъ. *Нѣколко думи за живота на Добри П. Чинтуловъ*, за литературната му и учителската му дѣйность. Сливенъ, 16 май 1886 г. Списание „Янтра“, год. I (1886—87), № 13—14. Търново.

Ст. Чахъровъ (М. Г. Грековъ). *Добри Петровъ Чинтуловъ* — народенъ поетъ (материали за биографията му). Илюстрация Свѣтлина, год. IX (1899) кн. 2 и 3.

В. Пундевъ. *Добри Чинтуловъ* (1822—1922). Издание на Българската академия на наукитѣ. Българска библиотека бр. 17. София 1922.

Сборникъ *Добри П. Чинтуловъ* по случай стогодишнината отъ рождението му (1822—1922) подъ редакцията на Н. Табаковъ. Сливенъ 1922.

Б. Йоцовъ. *Добри Чинтуловъ*. Сп. Съвременникъ, г. II. 1922, кн. 2.

Избрани пѣсни отъ Добри П. Чинтуловъ. Издава юбилейния комитетъ. Сливенъ 1922.

М. Ярнаудовъ. *Добри Чинтуловъ*. Сборникъ Медведевъ, София 1923.

К. Константиновъ, *Добри П. Чинтуловъ*. Учителска мисль. год. VII (май и юний 1926 г.), кн. 9 и 10.

Н. Табаковъ. *Пѣснитѣ на Чинтулова*. Училищенъ прегледъ, год. XXV (септемврий и октомврий 1926 г.) кн. 7 и 8

Н. Табаковъ. *Нѣколко писма отъ Д. П. Чинтуловъ*, неиздадени до сега. Училищенъ Прегледъ год. XXVII (ноемврий и декемврий 1928 г.), кн. 9 и 10.

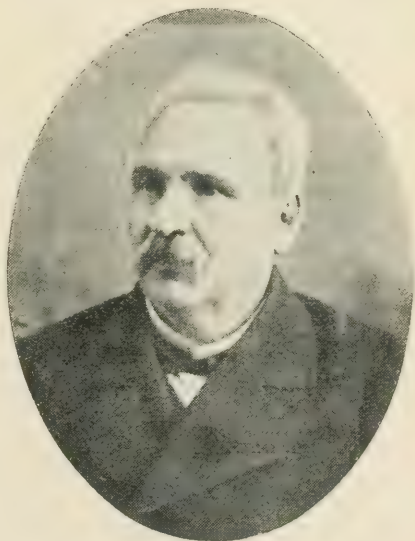
Б. Йоцовъ. *Българска революционна романтика* (Д. П. Чинтуловъ и Г. С. Раковски). Българска историческа библиотека, год. II (1929), т. I.

Петко Рачевъ Славейковъ

отъ Борисъ Йоцовъ

I

Време и срѣда. — Първитѣ зари на XIX вѣкъ въ Европа, следъ великата френска революция въ 1789 г., се свързватъ съ обща духовна вълна на демократизъмъ, национализъмъ и идеализъмъ, която не може да възпре нито Виенския конгресъ презъ 1815 г., макаръ и тогава още слаба, нито орждието на Метерниха — Свещениятъ съюзъ, защото отъ началото на второто десетилѣтие, когато тя се вече засилия, безспокойствата почватъ да разстройватъ политическитѣ планове на реакцията. Отъ 1820 година пламватъ революциитѣ въ италианскитѣ кралства, въ 1825 г. избухва бунта на декабриститѣ въ Русия, въ 1830 юлската революция въ Франция, въ 1830—31 г. възстанието въ Полша. Тия събития не оставатъ свършено чужди за Балканитѣ. Презъ 1821 г. се начева борбата въ Молдова и Морея за гръцката свобода. Въ 1828—829 Русия, която отъ 1699 г. се живо интересува отъ въпроса за проливитѣ

П. Р. Славейковъ (1827—1895)

и Цариградъ, води война съ Турция, на която налага, между другото, да признае независимостта на Гърция. Следъ размирията въ 1804—1815 г. въ Сърбия, въ западнитѣ български краища, въ Пиротъ, Нишъ, Берковица, Видинъ избухватъ въстания — въ 1841, 1842 г., 1851 г. Но не успокоила се отъ първитѣ трусове, Европа бива изненадана отъ кървавата 1848 г., отъ такова голѣмо значение за държавния и политически животъ на Франция, Германия, Австрия и Италия. Бихме казали, политически романтизмъ, който се съпровожда отъ фолклоренъ, литературенъ, философски. Време, което издига на политическия небосклонъ имена като Шатобрианъ, Ламартинъ и Юго, Байронъ, Шелли, Дикенсъ и Валтеръ Скотъ, Хьолдерлинъ, Новалисъ, Фр. Шлегелъ и Клайстъ, Леопарди, Манцони, Фосколо и Силвио Пелико, имена, които изразяватъ най-добре новия духъ на Европа. Тоя романтизмъ е отъ особено значение за страни подъ чуждъ политически гнетъ — като Италия, Полша, Чехия, Хърватско и пр. Той добива при това особенъ смисълъ, защото се свързва съ сждбата на народа, става двигателъ на неговата пробуда и възмога, живо огнище на неговото национално самосъзнание. Въ славянскитѣ страни той се свързва съ особени движения — коларизмъ въ Чехия и Словашко, месианизмъ въ Полша, илиризмъ въ Словения и Хърватско. Адамъ Мицкевичъ, Юл. Словаки и З. Красински, Янъ Коларъ и Фр. Палацки, Л. Гай и П. Прерадовичъ и пр. говорятъ ясно за романтиката на славянската душа. Славянскиятъ романтизмъ, романтизмътъ на поробенитѣ славяни, покрай строго художественитѣ проблеми, има и чисто практически, свързани съ участието на народа, като разработва съ значителна дълбочина ония моменти отъ западния, които сж по-плодоносни за идеята на възкръсващата родина, най-вече култа на народа и на народното творчество, култа на историческото минало, раздухва стремежа къмъ национална индивидуализация, вѣрата въ предопредѣлената историческа мисия на племето.

Петко Рачевъ Славейковъ, вториятъ синъ на Рачо Казанджията, се ражда въ надвечерието на националенъ подъемъ, на 17 ноемврий 1827 г., въ Търново, при управата на Абдулъ Меджидъ (1823—1861), сиречь, когато умира Бетховенъ, три години следъ смъртта на Байрона, петъ години преди да умре Гьоте. И живѣе въ време, когато

има за връстници почти или за съвременници люде като Ернестъ Ренанъ, Спенсеръ, Вагнеръ, Верди, Юго, Дикенсъ, Толстой, Достоевски и пр. А това е време, отъ 1829 г. насамъ, въ която Юрий Ивановичъ Венелинъ обнародва въ Москва книгата си „Древніе и нынѣшніе Болгаре“, когато нашата литература бавно, но неотвратно се разраства подъ знака на романтизма. До срѣдата на вѣка, тя, която е отъ извънредно значение за формирането миросгледа на Славейкова, може да се гордѣе, като се почне дори съ „Рибния букваръ“ отъ 1824 г. на Берона, съ трудоветѣ на Неофита Рилски, Христати Павловича, Райно Поповича, Н. Бозвели, на Априлова, К. Фотинова и Богорова — било отъ учебно-педагогиченъ характеръ, било отъ историченъ или филоложки, всичи и обаче въ служба на националното съзнание. Издаденитѣ въ 1835 г. въ Крагуевацъ книги „Болгарска граматика“ и „Славено-болгарское дѣтководство“, и създаденитѣ презъ 40-тѣ години „Просвѣщенный Европейецъ“ и „Мати Болгарія“, както и „Еългарскитѣ книжицы“, „Денница ново-болгарского образованія“, „Дополненіе къ книгѣ Денница“, „Мысли за сегашното болгарско ученіе“, дори и „Землеописаніе“ и „Любословіе“ на К. Фотинова, като не броимъ „Христоитія“ на Райно Поповича отъ 1837 г., както и другитѣ трудове на Венелина, това сж изворитѣ, домашни, на българската мдростъ тогава. Трѣбва да добавимъ само, че традицията на просвѣщенството, на Паисия и Софрония, които съ дѣлата си живѣятъ още въ сърдцата на поколѣнието тогава, е жива.

Търново и Трѣвна. — Съ тия два града П. Р. Славейковъ се свързва неразлъчно и то така, че и днесъ дори скжпо пазятъ спомена за него. Тукъ крепнатъ първитѣ сили на поета. Преди всичко тѣ действуватъ върху младия юноша съ своята хубава природа, съ гордия Балканъ. А общоприето е вече мнението, че Стара-планина, крепостъ на българския националенъ духъ, е дала изъ своитѣ пазви много борци, съ перо и съ мечъ, за свободата на родината. Затова както търновци, така и трѣвненци, сж се отличавали съ буденъ и независимъ духъ, съ предприемчивостъ и решителностъ, съ смисълъ за национални традиции и съ чувство за народни правдини. Още повече, че Търново, като стара столица, е имало обаяниетъ съ миналата си слава върху цѣлия тоя край отъ северо-

източна България, въ който бихме могли да включимъ Горна-Орѣховица, Дръново, Габрово, Елена, Севлиево дори — все будни селища тогава. Колкото и да е лишено отъ стари паметници, Търново все говори на душитѣ съ споменитѣ, преданията и легендитѣ, които възкреси по-късно Иванъ Вазовъ съ „Легенди при Царевецъ“, за черквата „Св. Четиридесетъ мъченици“, за Хисаря и Трапезица, и пр. Тая историческа слава може би не е безъ значение, че отъ XV вѣкъ на Търново се гледа като на символъ на българската независимостъ. Въ края на XVI в. Сорочевичевци, дубровнишка фамилия, подтиква населението въ тоя край къмъ възстание. Въ 1598 г., когато Сигизмундъ Батори, по молбата на Павелъ Джорджичъ, отъ Дубровникъ, съ търговска кжша въ Провадия, нахлува въ Турция и стига до Разградъ, българитѣ подигатъ възстание въ Търново, като провъзгласяватъ Шишманъ III, мнимъ потомъкъ на Шишмановци, за царъ на България. По-късно, въ 1829 г., капитанъ Георги Мамарчовъ, е въ заговоръ за възстание въ Търново, което се осуетява отъ рускитѣ войски, които обграждатъ заговорника въ Сливенъ, като оставатъ населението отъ търновския край да бжде избивано, мъчено и изтезавано отъ изгоненитѣ изъ Кримъ татари и черкези. Но въ 1834 г. търновския търговецъ Велчо Атанасовъ, въ споразумение съ Георги Мамарчовъ, подбужда духоветѣ въ Елена, Габрово, Горна Орѣховица, Лѣсковецъ, като възнамѣрява да прогласи възстание въ Търново. Но завѣрката на Велча бива разкрита, Мамарчовъ бива заловенъ въ Плаковския манастиръ 1835 г., намиращъ се между Търново и Елена, за да бжде заточенъ на островъ Самосъ, дето въ 1846 г. намира покой немирния му духъ. Около двадесетъ години следъ Велчовата завѣра, въ 1856 г., Никола Филиповски, шивачъ на модерни облѣкла въ Търново, раздвижва пакъ сжщия край, събира около 300 души дружина и дига бунтъ, за да се дадатъ религиозни права на българитѣ, да се създаде българска църква и войска, да се намали данъчното бреме и пр. По-късно Търново знае доста добре печалната сждба на Хаджи Димитра и Стефанъ Караджа презъ 1868 г., и на Бачо Кира презъ 1876 г. Тоя буденъ край, който отваря въ Габрово презъ 1835 г. първата българска гимназия, съ любовородна и здрава интелигенция, повежда доста рано борба, следъ поведената въ 1833 г. въ Скопие,

за духовна независимостъ. Търново, митрополитско седалище, недоволно отъ Илариона и Панарета, твърдо преследва отъ 1839 г. своята целъ — да има български владика и то Неофита Бозвели. Когато му пращатъ отъ Цариградъ Неофита Византийски, гръкъ, а Н. Хилендарецъ назначаватъ за протосингелъ при него, то негодува. Тоя протосингелъ, както е знайно, брани

Общъ изгледъ на гр. Търново

епархията срещу произволитѣ на владиката, докато въ 1841 г., наклеветенъ отъ него че е размирникъ и престѣпникъ, бива изпратенъ на заточение въ Атонъ, отъ дето въ 1844 г. избѣгва, за да поведе борбата за независима българска черква. Търновци не смущава дори злата съдба на Неофита Бозвели, заточенъ на ново, въ 1845 г. въ Света гора, и намѣрилъ тамъ, въ 1848 г. своята смъртъ. Борческиятъ духъ на тоя българинъ свързва по такъвъ начинъ първитѣ си дѣла съ стария престолень градъ.

Отхрана. — Бащата на П. Р. Славейкова, участникъ въ Велчевата завѣра, макаръ и съ голѣма челядь,

остава сина си, виждайки неговата любознателност, свободенъ отъ занаятъ, за да се предаде на наука. Тоя здравъ българинъ, чието потекло произхожда отъ Якоруда, Разложко, съ весело сърдце, пѣснопоецъ и гуляйджия, учи сина си още въ Тръвна навѣрно, а после въ Търново, въ келийно училище, 5 години, до 1837 г. Тукъ Славейковъ пише думитѣ на пинакида, учи черковно-славянски букваръ, часословъ, псалтиръ, апостолъ, евангелие, обаче не е могълъ да усвои това образование, налагано съ бой, защото самитѣ учители не били подготвени добре. После като става ученикъ въ гръцкото училище на Панайота Йоаниди, по късно български владика въ Букурещъ, Панаретъ Рашеевъ, дето се увлича отъ гръцката образованостъ, но другаритѣ му го заставили да го изостави, за да не се погърчи, той постъпва въ турско училище, но и него напуска, отъ страхъ пъкъ да не го потурчатъ. Това трае до 1841 г. Отъ Търново 1842 г., есенъта, той отива съ Хр. Драгановъ въ Свищовъ, да следва въ училището на Емануила Васкидовича и Неофита Бозвели, отдето излиза презъ 1843 г. новобранецъ на Неофита. Тукъ е ученикъ и Драганъ Цанковъ. Ем. Васкидовичъ го кара да се залови отново съ славянска граматика, но той, познавайки я добре, предпочита да се ползува отъ библиотеката на учителя си съ гръцки книги и да изучава гръцки езикъ. Завръща се въ Търново въ 1843 г., но по-късно, въ 1448 г., отива въ Видинъ, за да се прехвърли въ Сърбия или Австрия, жадувайки за по-високо образование. Не успѣлъ да постигне своята задача, той идва въ Елена презъ 1849 г., въ „даскалоливницата“, училището за учители, на Никола Михайловски, бащата на Стояна Михайловски, завършилъ историко-филологическия факултетъ въ Москва. Тамъ, дето билъ и Драганъ Цанковъ, той се увлича и отъ преподаванията на Ив. Н. Момчиловъ, по-сетне авторъ на българска граматика. Но скоро напуска това училище—и така се завършва изобщо образованието на П. Р. Славейкова. Безъ съмнение, това учение и възпитание на любознателния юноша, почиващо изключително почти върху богослужебни книги и жития на светци, създава у него приемникъ на черковнославянския мирогледъ. У него се изработва чувство на богобоязливостъ, внушавано и отъ втората му майка, набожна и суетвърна, която много го обичала и го гледала като своя

рожда. Така можемъ да си обяснимъ, защо той, познавайки „Недѣльника“ на Софрония, произнася хубаво слово въ Вратца, въ черквата „Св. Възнесение“, и защо изобщо взема участие, като учителъ, въ черковната служба въ различни селища. Отъ детинство обича да ходи въ манастиритѣ, особено въ Присовския, между Търново и Килифарезо, дето въ 1848 г. бива погребанъ баща му, поминзлъ се отъ холера. Тукъ той се рови по тава на на черквата Св. Архангелъ Михаилъ, разрушена отъ невежи калугери въ 1858 г. Никакъ не е чудно, че при тая най-висока у насъ за времето си черковнославянска култура, и при особеното положение, което заема духовенството тогава, той иска да стане монахъ. Дори въ 1842 г. избѣгва въ тоя манастиръ, отдето го извежда баща му. А по-късно, въ 1848 г., той пребивава по дълго въ Троянския манастиръ, съ желание да се покалугери, но видѣлъ несгодитѣ и страданията на единъ старъ монахъ, бива спасенъ отъ расото. Може би и подъ власеницата би забило сърдце, което би копнѣло да служи на своя народъ. Трѣбва обаче да се отбележи и другъ моментъ въ неговото образование, свѣтски, макаръ и незначителенъ, макаръ тогава и присжщъ на килийния мирогледъ. Това е историческата традиция. Още въ 1842 г. бащата на поета, като вижда неговата наклонностъ да стане монахъ, му дава да прочете въ ржкописъ Паисиевата история. Споредъ признанията на Славейкова, тая история го захранява отъ монашество. Освенъ това въ 1842 или 1843 г. Славейковъ преписва една история, по-кратка отъ Паисиевата, съ която той се сдобилъ по-рано, въ 1842 г., отъ Еленския ѝ преписъ, история, съ „нѣкои работи повече“, донесена отъ Константина Фотинова, който това време навѣстява Търново, за да събира спомощници за своето „Общо землеописаніе (Смирна, 1843 г.)“. Отъ историята на Фотинова и на Паисия, Еленския преписъ, заедно съ Хр. Драганова, той съставя една, въ два екземпляра. Единия праща на одного да се печата въ Влашко (навѣрно той попада въ ржцетѣ на Априлова, който не остава доволенъ отъ него), а другия, като отива да се учи въ Свищовъ, на учителя Христати Павловичъ Дупничанинъ, съ молба да го прегледа и да го напечата. И наистина, тая история преработена, излиза отъ печатъ презъ 1844 г. въ Будимъ, подъ име „Царственикъ или Исторія славяно-болгарская“ — Исто-

ричното съзнание у Славейкова буди другъ деятелъ — Ив. А. Богоровъ. Кога се срѣща Славейковъ съ него, не може да се установи точно, но оправдано е да се предполага, че ще е било къмъ 1848 или 1849 година. Богоровъ събужда у него интересъ, или по-право, разкрива му значението на ръкописитѣ и старопечатнитѣ книги. Когато той го запитва, дали знае нѣкъде стари кожени книги, Славейковъ си спомня Присовския манастиръ, дето като 10-12 годишно дете е кжсалъ листове отъ ръкописи, за да ги дава на монаситѣ да овиватъ сланина на ратаитѣ, или пъкъ за своя радостъ — заради образитѣ и краскитѣ. Намира само два листа пергаментни, които предава на Богорова, два-три ръкописа, една печатна книга отъ Венеция. Тогава билъ учителъ и мислѣлъ, че само на кожа писанитѣ книги сж потрѣбни. Това е, казва за грубото си невежество Славейковъ, „простота хуже юродства“. Въ 1850 г. отново отива въ манастира, но не намира вече нищо. — За нарастването на неговото културно съзнание не малко допринасятъ и други. Той си доставя книги за прочитъ отъ библиотеката на Габровското училище. Така, още презъ 1846 г. по нѣкоя свещена история, историята на Йована Раича, на Юрий Ив. Венелина, нѣкои трудове на Априлова. Какво е било отношението на Славейкова къмъ двамата български будители, личи отъ елегитѣ, писани по поводъ смъртта имъ, печатани по-късно въ „Смѣсна китка“. Презъ 1847 г., като учителъ въ Севлиево, той се запознава съ „Бисграфии на знаменити люде“ на Плутарха, съ съчиненията на Доситея Обрадовичъ, съ „Илиада“ на Омира. — Нѣма съмнение, че срещата на Славейкова съ първитѣ тогава деятели на българската пробуда, както и запознаването му съ съчиненията имъ, както и съ трудоветѣ на тия, които знае по име, указва най-благоотворно влияние за закрепването и разрастването на неговото национално съзнание.

Сѣятелъ на просвѣта. Херой на деня. Скитничество. — Съ това свое образование П. Р. Славейковъ става единъ отъ най-буднитѣ хора на своето време, макаръ че отъ тогава, когато се подготвя въ чужбина по-издигнатъ интеллигентски кадъръ, който се представя отъ люде като К. Геровъ, Захари Княжески, Н. Катрановъ, С. Филаретовъ, Д. Чинтуловъ, отецъ Натанаилъ и

др., почватъ да се явяватъ въ страната българи съ висока култура. Едва излѣзълъ презъ 1843 г. отъ училището на Васкидовича, П. Р. Славейковъ тръгва да търси учителско мѣсто, понасяйки жребия на просвѣтенъ труженикъ. Но поради ненавистята на търновския владика Неофитъ, задето му извадилъ подигравна пѣсень, който има за свои сподвижници секретаря си Ко-

Кжщата на П. Р. Славейковъ въ Трѣвна.

стаки Мегавули, Агапия, Врачански митрополитъ, попъ Танасъ, владишки намѣстникъ въ Плѣвень, и Паисия Софийски, както и поради невежеството на нѣкои селски чорбаджии, той бива преследванъ, до края почти на 1849 г., отъ нѣкаква зла сждба. Естествено, при такива условия и при липса на материални сръдства, той нѣма възможность да работи надъ себе си и да възмогва духовно. Така, стоялъ два меседа, презъ 1843 г., учителъ въ Търново, Долна Махала, и позналъ щастието да спи една нощъ въ митрополитския курникъ, той бѣга въ Килифарево, въ началото на 1844 г., за да бжде заставенъ презъ пролѣтътъ на 1845 г. да се раздѣли съ него. Сжщата година отива въ село Дебелецъ, дето учителствува около единъ месецъ, после за две седмици въ с. Кованлъкъ, въ Цѣрова-Кория за три-четири месеца, въ Лѣсковецъ за недѣля, най-после въ Бѣла, дето престоява около три месеца, мислейки че не ще го стигне злобата на Неофита. Но отъ тамъ бѣга, спира въ село Пиперково, безъ да се

застоява, защото не се спазарява, стига въ Свищовъ, съ надежда да се заседи, обаче скоро се връща въ Търново презъ Михалци, дето има случай да чуе отъ селски първенецъ, че не бива да иска по-голъма плата отъ общинския говедаръ. Следъ шесть месеца скитнически животъ той вижда едничкъ за него отворенъ пжтъ — казанджийската работилница на баща си. И наистина, презъ 1845—46 г., той престоива една зима въ Търново, 18—19 годишенъ вече, изпича занаята на казанджийския чукъ, но поради свада съ едного отъ работниците, избѣгва отъ родния си градъ, съ надежда пакъ да търси прехрана съ учителско слово. И ето, презъ 1846 г. става учителъ въ Севлиево, дето десетъ спокойни месеца благоприятствуватъ за неговото самообразование, въ 1847—1848 г. е въ Ловечъ, като се предава -- година и половина — на усиленa книжовна дейность. Но отъ тукъ почватъ пакъ нови безспокойства: въ 1848 г. се главява за учителъ въ Плѣвенъ, после, само за три месеца, въ Вратца и въ Берковица, дето получава треста гроша отъ Паисия само да се махне отъ града. Отишелъ въ Видинъ въ 1848 г. съ намѣрение да продължи образованието си въ чужда страна, той се връща, по молбата на майка си, която дохажда да го търси чакъ въ Плѣвенъ, въ Търново, за да се прибере въ 1849 г. въ Тръвна, съ която не се раздѣля, макаръ че отъ Вратца, както му обещали преди първенците, идватъ пратеници да го канятъ за учителъ, тъй като Агапий билъ вече мъртъвъ.

Това скитничество на младия Славейковъ, колкото и неблагоприятно за неговата културна възмога, се оказва доста благотворно за него. Преди всичко той разширява своя кръгзоръ, срѣщайки се съ разни хора, дори и съ маджарски емигранти въ Видинъ следъ революцията въ 1848 г. Той има възможность да изучи географията на своята страна, да се запознае съ нейния битъ и фолклоръ, съ езика и психологията на своя народъ. Не е безъ значение, че въ време на своите даскалски приключения, той получава отъ срѣдата на простия народъ първите подтици за книжовна дейность. Когато дѣдо Колю, прислужникъ въ Неофитовата митрополия, му казва, като затворникъ въ курника, „Да би мирно седѣло, не би чудо видѣло“, хрумва му да събира поговорки и пословици. А когато дѣдо Драганъ, кръчмарътъ въ Пиперково, му разказва въ късна нощъ на цвѣтистъ и

живъ езикъ за изгоренитѣ отъ гърцитѣ български книги, за изтрѣбването на всички книжовни българи, за гоненията на българскитѣ монаси въ мѣнастиритѣ, у него се поражда мисълъ да се посвети на писателска дейностъ. Тия скитания ставатъ причина да се усложни неговия душевенъ животъ, като преживява разнообразни състояния, да се засили у него чувството на реакция не само срещу Неофита, но и срещу гърцизма изобщо, да се изработи враждебно настроение срещу самонадѣяното и невежествено чорбаджийство, да се породи у него воля да работи за простия народъ, за срѣдата отъ която той излиза: Така полека се освобождава и отъ черковно-славянския мирогледъ, доближава се къмъ начина на мислене и разбиране на масата, земеделска и занаятчийска, домогва се до народната мъдростъ. Тукъ трѣбва да търсимъ коренитѣ на неговия естественъ демократизъмъ. Най-после, трѣбва да признаемъ, че въ гоненията и страданията той свиква отъ малкъ да не се отчайва, да преодолява спънки отъ разнообразенъ характеръ, да наблюдава умно и да съобразява бърже, да свиква на търпение и постоянство, на лишение и умора, за да се кали твърдата воля на единъ честенъ и доблестенъ воинъ, отъ който страната тогава има най-голъма нужда.

Първи опити. Черковнославянски, сръбски и гръцки образци.—Нѣма никакво съмнение, че ранното творчество на П. Р. Славейковъ, което продължава до 1849 год., собствено до 1850 година, е било доста обилно, ако се сжди по това, че негови ръкописи биватъ погълнати отъ Цибра, когато той пжтува отъ Плѣвенъ за Видинъ, и отъ Дунава, когато се завръща при Никополъ, презъ 1848 год. Наистина, скрива се така образа на поета. Но все пакъ, отъ тия работи, които знаемъ, или за които имаме сведения отъ самия него, можемъ да очертаемъ профила на младия поетъ. Макарь П. Р. Славейковъ да мисли, че разказитѣ на дѣда Драгана предизвикватъ у него омисълъ да се посвети на писателско звание, всжщностъ той опредѣля своя пжтъ, макаръ и несъзнато, още като ученикъ, когато по подражание на нѣкои свои учители, като Петъръ Давидовъ, стихоплетствува. Тѣзи опити — безъ изразъ и мисълъ — сж само илюстрация за поетическата безпомощностъ на бълга-

рина тогава. Първитѣ му работи, когато става вече учителъ, сж отъ разнообразенъ характеръ, ала все пакъ тѣ могатъ да се сведатъ, съ огледъ къмъ настроенията на времето, къмъ нѣколко посоки.

Преди всичко — най-силно трѣбва да избие неговата черковнославянска образованостъ. За това най-хубаво говори печатаното следъ смъртъта на поета (сп. Библиотека, Пловдивъ, г. III, кн. 15) „Житие светаго Теодора“, писано около 1844—45 г., по образецъ на „Житие светаго Алексія челоуѣка Божія“ (Будимъ, 1833) на Константинъ Огняновича. Това е единъ срѣдновѣковенъ епосъ, добре разработенъ въ европейскитѣ литератури, който лесно е могълъ да увлѣче въображението на черковнонабожния поетъ, — дето целъта е да се посочи преди всичко благочестивия животъ на светеца, отреклъ се отъ сладостъта на тоя миръ зарадъ животъ блаженъ, а не да се разкрие една поетическа прелестъ. Подчертава се християнски мотивъ, въ духа на агиографската литература, за да се изтъкне божията милостъ. — Когато е дори казан-дзия, Славейковъ все работи — прѣписва дамаскини, сказания, завършва въ 1845 г. почнатия още въ Килифарево „Акатисъ на св. Иоана Златоустъ“. Това време, може би и по-късно, създава нестигналото до насъ дѣло, имайки за образецъ Йеремиевия плачъ въ библията, „Плачъ на Търново и на Търновската патриаршия“, дори и „Страшното сждовище“, печатано въ 1852 г., но писано навѣрно преди да се установи въ Трѣвна, дето се разкрива — съ краскитѣ на едно смѣло въображение, сжда надъ мъртвитѣ при второто пришествие. Пакъ срѣдновѣковенъ мотивъ, който една черковна традиция може да поддържа, завещанъ може би и отъ апокрифната или дамаскинска литература. Тоя момъкъ живѣе съ представата за личния Богъ, за неговата вѣчностъ, съ образитѣ и виденията на онова религиозно съзнание, което е проникнато отъ божията неконечностъ, любовъ и мъдростъ съ деянията и дѣлата на християнскитѣ мъченици, апостоли, отци и светци, отричащи земния свѣтъ за вѣченъ животъ. Тия редове показватъ, че П. Р. Славейковъ ще е билъ въ общение съ рационализма на сръбската книжнина, дето стихоплетството — сухо, тремо и безлично, трѣбва да разкрие или да обработи една християнска нравствено-религиозна тема.

Въ тоя духъ се движи П. Р. Славейковъ и въ ония

съчинения, които иматъ исторически характеръ. Тѣ сж първото начало на освобождение отъ школската мжд-ростъ на времето. За това му помага доста библиотеката на Ем. Васкидовичъ, човѣкъ съ елинско образование. Паисий и Венелинъ даватъ крила на неговото въображение. А когато се запознава около 1846 г. съ Омировата Илиада, обикналъ я, и челъ я навѣрно на сръбски или руски, отъ която дори печата презъ 1881 г. въ „Наука“ преводъ на частъ отъ първа пѣсень, култътъ къмъ силната, хероична личностъ у него е подготвенъ. И става смѣсица, поврѣхностна, между класицизъмъ и романтизъмъ. Въ Севлиево той започва и довършва въ Ловечъ, 1847 г., поемитѣ „Крумиада“, надъ която се връща и презъ 1853 г., ако се сжди по негово писмо до Н. С. Палау-

гр. Търново.

зова, и „Самуилка“, и дветѣ погълнати отъ водитѣ на Дунава. Въ тия поеми, споредъ думитѣ на Славейкова, се възпѣватъ подвизитѣ на Крума и Самуила, по всѣка вѣроятностъ съ протигръцка замисълъ на исторична основа, може би въ духа и стила на нашитѣ първи стихотворци, макаръ и съ по-богато съдържание. Важното е, че историческата традиция въ нашата поезия,

подхваната отъ Д. Попски отъ 1813 г., намира у Славейкова веднага вѣренъ последователъ. Навѣрно нему не сж били чужди нѣкои отъ опититѣ преди него въ тая посока. Въ тоя духъ е и стихотворението „Първа здравица“, печатано по-късно и сигурно поправено, преведено презъ 1848 г. изъ Андрей Качичъ-Миошичъ, отъ сбирката му „Razgovor ugodni naroda slovinskoga (1756), ако не го е срещналъ въ Еленския преписъ (1784) на Паисиевата история, подъ заглавие „Пѣсня о царя Оруна и царя греческаго Никифора“. И това стихотворение има тенденция протигръцка: възпѣва се подвита на Карана, който пие вино съ черепа на Никифора.

Сжщата тенденция лежи и въ ония творения, които иматъ по-опредѣленъ, не книжовенъ, а реаленъ поводъ, свързани прѣко съ настроенията на българската действителностъ презъ 40-тѣ години. Още въ 1843 г., като учителъ въ Долна Махала, Славейковъ написва „Прославило се Търново“, стихотворна сатира противъ мѣстнитѣ владици Панаретъ и Неофитъ, която стига по преписъ до последния. Тя е отъ значение, не само защото се свързва съ опредѣленъ моментъ отъ нашия духовенъ животъ, когато отъ низшето съсловие се подхваща настроение противъ гръцкото духовенство, за да се разрастне после въ упорита борба между два народа, не само защото разкрива едно качество на духа у автора, но и защото въ нея за пръвъ пжтъ се изпълзува размѣра, ритма и похватитѣ за изображение на народната пѣсенъ, когато до това време само Венелинъ презъ 1835 г. и Ив. А. Богоровъ презъ 1842 г. сж ѝ отдали необходимото внимание, безъ да е създаденъ още култа къмъ нея. Умразата срещу гърцизма, всадена у Славейкова още отъ баща му, отъ Паисия, отъ търновското гражданство, и отъ учението му въ Свищовъ, намира и по-късно, въ Ловечъ 1847 г., изразъ въ довършеното тамъ „Огледало“, въ което осмива гръцкитѣ владици въ България, най-вече тия въ Търново, Ловечъ, Вратца, София и Видинъ, Тая поема, която занася Славейковъ въ Елена, когато отива да се учи при Михайловски, преписвана и разнасяна изъ Търновско, става причина, за да не се попрѣчи на замисленото завладичване на Илариона Михайловски отъ страна на Неофита, да напусне даскалоливницата. Тя всжщностъ разширява, усложнява темата.

на „Прославило се Търново“. Славейковъ особено добре познава интимния животъ на ловчанския владика Мелетий, отношенията му съ нѣкоя си хубава гъркоманка Мариола. Тоя мотивъ по-късно, презъ 1863 г. подхваща Теодосий Икономовъ въ комедията си „Ловчанския владика или бела на ловчанския сахатчия“. По инстинктъ подѣетото наподобяване на народната пѣсенъ отъ Славейкова спира. Затова пъкъ любовта му къмъ народното творчество се изразява, още отъ 1844 г., въ грижливо събиране на поговорки и пословици, и така става единъ отъ първитѣ у насъ поклонници на народното творчество.

Най-после П. Р. Славейковъ говори за първия трепетъ на своята младостъ, колкото наивенъ и незначителенъ, за който можемъ да сждимъ отъ нѣкои по-късни негови творби. Това сж стихотворения, писани навѣрно още въ Севлиево, но събрани въ Ловечъ, именно около сто „любовни и други отъ общъ характеръ стихотворения“, както самъ казва, „нагодени къмъ познати грѣцки и турски мелодии, подъ общо заглавие „Цвѣтособраніе“, които били пратени за издание въ Влашко, но се изгубили. Още въ Севлиево, въ началото на 1847 г., както може да се сжди отъ негово писмо, съчинилъ тия леки пѣсни, като при това превежда 54 стихотворения отъ сръбски езикъ, 21½ отъ грѣцки и отъ А. Хриstopолу, навѣрно изъ неговата стихотворна сбирка, която К. Фогиновъ въ 1846 г. му подарява, 150 отъ турски—, и изглежда, че сж събирани, още отъ 1843 г., когато го изгонва Неофитъ отъ Долна Махала. Сигурно това сж били пѣсни, още безъ поетически изразъ и безъ опредѣлена художествена обработка, съ наивно смѣлъ еротизъмъ и сладникавъ сантиментализъмъ, наложилъ се изобщо като една необходимостъ на възраждащето се у насъ трето съсловие, което, сѣщало тежестта на спяхийството, паричната аристокрация, чорбаджийството, а отъ друга страна — на грѣцкото духовенство — иска да се освободи, почувствувало се малко по-облекчено, и да се порадва на живота, тъй както времето съ своитѣ вѣшения налага, особено — на оная градска, лека младежъ, която въ пѣсенята намира срѣдство да изрази своята радостъ отъ свѣта. Трѣбва сжщо да се прибави, че Славейковъ е давалъ изрази и на своитѣ лични копнежи и желания.

Общъ погледъ. — П. Р. Славейковъ се формира като личност, нравствена, идейна и поетическа, още презъ 30 и 40-тѣ, главно 40-тѣ години на вѣка — най-надежднитѣ, най-плодоносни години за нашето възраждане, когато се подчертава културната воля на нашето племе за духовна пробуда чрезъ просвѣтна организация. Още тукъ той става вѣренъ отразителъ на своето време, долавя неговитѣ основни тенденции, дори съдействува за кристализация на негови културни идеали: интересъ къмъ българското минало, къмъ фолклора, къмъ народната речъ. Но, отъ друга страна, тия първи опити ни даватъ възможностъ да догаждаме неговата личностъ, да схванемъ, ако не неговата поетическа природа, то основнитѣ посоки на културно-обществената му и политическа дейностъ, нѣкои отъ главнитѣ мотиви на неговата поезия. Тогава П. Р. Славейковъ все не може да се освободи отъ формалното влияние на сръбския рационализъмъ, но общо взето, по характера на своето творчество, той е наивенъ романтикъ. Презъ тия първи периодъ на своята дейностъ той свиква да понася и общи страдания, да вижда, че чрезъ мирна просвѣтна дейностъ, при съдействие съ турци, ще може да се развива народа. Неговиятъ патриотизъмъ тукъ се изразява въ слаба форма, и то косвено — въ любовта къмъ българското народно творчество, и въ отрицанието на гръцкото духовенство. Но все пакъ хоризонта му остава доста ограниченъ, а дейността му, нѣма общественъ характеръ, но личенъ. Той още работи изключително за себе си, не го вълнуватъ по-високи национални идеали, макаръ да ги чувствува смѣтно въ душата си. А П. Р. Славейковъ има това ценно качество, че умѣе да долавя пулса на своето време, има вѣренъ практически усѣтъ, а отъ друга страна, има жажда за самообразование, ревни да не остане назадъ отъ устрема на своя день. Затова той винаги се развива — съ работа надъ себе си. За насъ е отъ особено значение тая негова дейностъ и тя непосредно, органически е свързана съ по-нататъшното развитие на неговата личностъ.

II

Подйемъ презъ 50-тѣ и 60-тѣ години. — Докато на западъ, следъ 1848 г., се издига вълната на млада Европа, съ силна реакция противъ романтизма, съ реализъмъ въ литературата, позитивизъмъ въ филозо-

фията, радикализъмъ и социализъмъ въ обществения животъ, а въ Русия се подготвятъ духовно 60-тѣ години, дето се обучаватъ и пионери за България, у насъ развитието не отива така бърже, литературата, която иска да догони западната, остава назадъ, дори до края на 60-тѣ години, тя е все въ духа на романтизма, както и въ Сърбия, дори и въ Полша, изобщо въ угнетенитѣ страни, дето е повече необходимъ. Трѣбва обаче да се отбележи, че едно събитие отъ голѣма важность — Кримската война отъ 1853 до 1856 г. — избистря политическото съзнание у насъ, буди надежди, но извиква и страдания, ала все пакъ издадения отъ Абдулъ Меджида въ 1856 г. хатихумаюнъ отваря новъ проломъ на българскитѣ народностни възжеления, които завършватъ въ 1860 г. Открито съ непокорство предъ грѣцката патриаршия. Заражда се движение за политическа свобода, антитурско, заедно съ антигрѣцкото — за национално обособяване въ отдѣлна черква. Така че 50-тѣ и 60-тѣ години отбелязватъ едно усложняване на българския животъ — стопански, политически и културенъ. Отъ 1844 г., когато се основава „Любословіе“, се поддържа българския печатъ. Появяватъ се вестници като „Български извѣстникъ“, после „Български Орелъ“ на Ив. А. Богоровъ въ Липиска 1846 г., „Цариградскій вѣстникъ“, отъ 1848 до 1861 г. на Ив. А. Богоровъ и Ал. Екзархъ въ Цариградъ, „Мірозрѣніе“ въ Виена, 1850, на Ивана Добровичъ, „Българска Дневница“ въ Нови Садъ, 1857, и „Дунавски Лебедъ“ въ Бѣлградъ, 1850, на Г. С. Раковски, „Български книжици“ въ Болградъ, 1858, на Д. Мутевъ, „България“ 1859—1863, на Др. Цанкова, и „Турція“, въ Цариградъ, 1862—1875, на Н. Геновича, и пр. Тоя периодиченъ печатъ, който изразява различни възгледи и схващания, поддържа будно националното съзнание, съдействува да се изрази живо общественото мнение, изнася предъ свѣта, мимо неговата програма дори, българския националенъ въпросъ. Освенъ това, сега се изработватъ идейни движения, разгарятъ се обществени и народностни борби, поддържатъ се училищата и читалищата, които ставатъ огнища на българския духъ, създава се по-многобройна и по-добре подготвена интелигенция у насъ и въ чужбина, която радѣе за свой родъ. Най-после създаватъ се културни центрове: на домашната интелигенция — Цариградъ, а тая, която е

въ чужбина — Българдъ, Букурещъ, Браила, Болградъ, Одеса, Москва и др. Българската книжнина, която се твори и отъ емиграцията вече, все още остава безъ поетически одарени личности. Първитѣ опити въ тая посока, като почнемъ отъ Д. Попски, съ неговата ода на Софрония отъ 1813 г., и свършимъ съ стихотворствата на Богорова или Сичанъ Николова, нѣматъ художествена стойностъ. Само творбитѣ на Найдень Героза, главно неговата поема отъ 1845 г. „Стоянъ и Рада“, дето за пръвъ пѣтъ, следъ „О, тамбуро, мусо сладкопойна“ на Ат. Ст. Кипиловски, се употрѣбя тониченъ, сносенъ, дори на мѣста благозвученъ стихъ, могатъ да се схванатъ като начало на нашата поезия. Начало, което подхваща, непреднамѣрено, Д. П. Чинтуловъ, съ печатанитѣ презъ 1849 г. въ „Цариградски вѣстникъ“ на Ив. А. Богорова стихотворения „Изпроводякъ на едного българина изъ Одеса“ и „Стара майка се прощава съ синътъ си“, дето вече се долавя жива поетическа струя, несъмнена дарба, вѣренъ музикаленъ усѣтъ, творчески нагонъ. А едновременно съ Д. Чинтулова, който дава изразъ първоначално на индивидуални преживявания, прави несполучени опити Г. С. Раковски, едва по-късно вече презъ 1856 и 1857 г., съ „Предъ-вѣстникъ Горскаго пѣтника“ и съ „Горски пѣтникъ“, губи своята историческа, патриотическа и фолклорна романтика въ патоса на единъ революционенъ идеалъ. Всички тия поети, кой по-даровитъ, кой по-слабо, заглѣхватъ следъ Кримската война, за да може да се издигне надъ тѣхъ, посоченъ отъ 50-тѣ и 60-тѣ години, П. Р. Славейковъ.

Въ Трѣвна и Търново. Заседяване и безспокойства. — Къмъ края на 1849 г. П. Р. Славейковъ става учителъ въ Трѣвна, взелъ съ себе си майка си и дветѣ си сестри, покровителствуванъ отъ тамошнитѣ първенци. Никифоръ Даскаловъ и попъ Йовчо, известниятъ лѣтописецъ, като се застоява три години. Преживѣлъ нѣкаква любовъ къмъ поповата тамъ щерка, мечталъ да свие съ нея, може би, семейно гнѣздо, ако се сѣди по нѣкои негови писма, въ първия месецъ на 1853 г. се вѣнчава за имотна и хубава трѣвненка, дъщерята на тамошния първенецъ Иванчо Райковъ, Иринка, като затвърдява така своето обществено положение. Ненарадвалъ се още на новия животъ, навѣрно поради съображения

отъ материаленъ характеръ, въ края на 1853 г. отива въ Плѣвень, дето става секретарь на владиката Доротея, съ надежда, че намира сигуренъ закрильникъ срещу Неофита. Но напраздно. Тамъ стои нѣколко месеца. Презъ 1854 г., месецъ августъ, той е пакъ учителъ въ Тръвна, за да почнатъ нови безпокойства. Презъ 1855 или 56 година става учителъ въ Търново, въ класното мжжко училище, дето престоява, може би, не безъ прекъсвания до 1862 г.; като другарува съ Никола Михайловски, директорътъ на училището, Кънчо Кесаровъ, възпитаникъ на Бѣлградската духовна семинария, Н. Златарски и др. Но и въ Търново не се засядява. Въ 1863 г. се връща въ Тръвна, после, същата година, става учителъ въ Ески-Джумая, като дава на завършеното тогава ново училище име „Св. Седмочисленици“,

Handwritten text and signatures on a rectangular stamp or document fragment. The text includes '1849' and 'Славейковъ'.

Подписъ на Славейкова отъ 1849 г.

безъ обаче да се задържи много тукъ, предполагайки, че може да бжде убитъ отъ страна на нѣкои гъркомани. Затова, въ 1864 г., следъ като прави опитъ да намѣри преподавателско мѣсто въ Шуменъ, той отива въ Варна. Престоялъ тамъ нѣколко дена като учителъ, той се убеждава, че въ тоя градъ, гдето гърцизмътъ не е билъ още добре изкорененъ, не може да намѣри условия за дейность, и се връща въ Тръвна, като става учителъ, а после — въ Търново, дето решава да замине за Цариградъ. Както виждаме, Славейковъ, макаръ и непреследванъ вече, не е могълъ да се задоволи съ заседналъ спокоенъ животъ. Но тия безпокойства му даватъ възможность, покрай другото, да се запознае съ просвѣтнитѣ деятели на оня буденъ на времето си край, между които сж, освенъ поменатитѣ по-горе, и нѣкои учители въ Габровското училище, като Теодоръ С. Бурмовъ, Цвѣтко Недевъ, Христодулъ Костовичъ. Така той може да има не само образци за подражание въ педагогическата си практика, но и да поддържа своитѣ книжовни

интереси. Учителствувалъ около 13 години, ако не се взематъ въ съображение прекъсванията, той подготвя просвѣтенъ кадъръ, толкова необходимъ за българския народъ тогава, на когото по-нататкъ разчита.

Басненикъ и Смѣсна китка. — До колко Славейковъ е предаденъ на службата си да обучава и възпитава, до колко той е увлѣченъ отъ просвѣтния устремъ на времето и до колко му влияе примѣрътъ на неговитѣ предходници, личи отъ тогавашнитѣ му книжовни занятия. Въ Тръвна той приготвя три книги, които издава въ Букурещъ презъ 1852 г., а именно „Басненикъ“ или „Езопови басни“, „Смѣсна китка“ (свѣтъкъ I) и „Пѣсно-пойка или различни пѣсни, сатири и гатанки на Българскій езикъ за увеселение на младытъ“. Вътрешниятъ подтикъ да създаде първитѣ две книги, желанието да помогне и той, като синъ, на „злочестата България“, се долавя отъ посвещенията както къмъ „Басненикъ“, така и къмъ „Смѣсна китка“. Първата посвещава на Маринчо Петровъ отъ Плѣвень, радетель за българска просвѣта, който съ своитѣ разговори вдъхновява не малко Славейкова за културенъ подвигъ. „Смѣсна китка“ посвещава пъкъ на Стояна Чомакова, известния по-сетне борецъ въ Цариградъ, при когото младиятъ учителъ ходи въ Пловдивъ да се лѣкува, — „за паметното му родолюбие и ревностъ къмъ народното образование“. Баснитѣ на Езопа, нагодени по-рано отъ Софроний на български, наложили се въ гръцки и сръбски училища като необходими при обучението, младиятъ педагогъ превежда на чиста и хубава българска речъ навѣрно отъ черковнославянски или руски (въ края на книгата сж обяснени много „руски“ думи съ турски, като способъ, наблюдателъ, излишно, извинение, нарочно, изобличавамъ, срѣдство, подражавамъ) и така дава полезно четиво на ученолюбивата младежъ. Макаръ и да нѣма много спомощници, все пакъ тя достатъчно се чете. Следъ Езоповитѣ басни срѣщаме въ стихове добре известнитѣ вече „Пѣтель и елмазъ“, „Щурецъ и мравки“, „Баба“, „Воденичаръ“, „Свѣтливото чървие“, оригинални и преводни басни отъ Крилова и Лафонтена. Служейки съ тия творби на училището, Славейковъ неволно услужва и на себе си. Миналъ презъ школата на една източна мждрость,

той усвоява или по-право затвърдява въ себе си навика къмъ образно и алегорично мислене, отъ което не се освобождава до края на живота си. — „Смѣсна китка“, която почва съ стихотворения, съ обръщения къмъ децата да се учатъ, цѣлата почти, като изключимъ нѣкои нейни „цвѣтове“ (раздѣлена е на „цвѣтове“ — дѣлове), е посветена за школска употреба. Наивенъ, но искренъ е Славейковъ въ тая стихова творба, въ която сякашъ се долавятъ ноти отъ посвещението на Найдень Герова къмъ „Стоянъ и Рада“ —

На ти, дете,
Китка цвѣте,
Отъ ученье
Что невѣне.

Затова и „Духовно прочитаніе“, „Примѣри добродетелни“, и „Науки и художества“, „Описанія“, „Здравословія“, полезни, интересни, забавни и поучителни четива, сж нагодени само за децата, пъкъ и за възрастни, на които културата не е била Богъ знае каква, събирани отъ руски, гръцки и сръбски, а може би и турски извори, освенъ българи. Това е малка христоматия на тогавашното школско знание. Плодъ на Славейковата учителска енергия е и книгата му „Скратеніе на турската история споредъ Н. Малуфа“, издадена въ Цариградъ презъ 1857 г. Нагодена за българскитѣ училища, тя не е безъ патриотична тенденция, защото не веднажъ се загатва въ нея за българското славно минало. Но най-добре изразява поетътъ културния идеалъ на своето време съ стихотворенията „Нова година“, „Вѣкъ и гласъ“, „За София“, „За Враца“ — всичкитѣ въ „Смѣсна китка“. Младиятъ учител, който тукъ се съпричастнява съ даскалската поезия тогава, порицава тия, що не радѣятъ за образованието на децата си, не се грижатъ за отваряне на училища, изтъква, че просвѣтата е единчѣкъ залогъ за по-честитъ животъ, призовава народа да се пробуди, за да покаже на свѣта, че живѣе, че е време вече да се тури край на мрака, като поучава въ „Вѣкъ и гласъ“:

О български заспали синове,
дечица, момци, вси млади и стари !
Отъ сънь станете, мъдрость ва зове —
вѣнчанъ ще бжде, който че предвари.

Обществена дейност. — Това време Славейковъ не може да се освободи отъ своята лична вражда къмъ митрополита Неофита, а и отъ нарастващото въ околността настроение противъ гръцкитѣ владици. Най-после, него го блазни и Цариградъ. Освободенъ отъ Доротей, въ 1854 г., по свой починъ, но не безъ знанието на владиката, презъ Тръвна и Одринъ той отива въ Цариградъ съ цель да работи за отзоваването на Неофита отъ Търново, но се връща презъ августъ с. г., безъ да успѣе да осъществи своята замисль. Ала не се сломява неговата воля. Въ 1856 г. той отива отново въ Цариградъ, заедно съ други граждани, като представител на търновската епархия, пакъ да преследва Неофита. Макаръ владиката да праща едновременно свои хора, български първенци, да отбиятъ готвения му ударъ, Славейковъ успѣва да упражни съ своето слово известно влияние, както предъ Никоимидийския гръцки митрополитъ, така и въ Ахкями Адлие, влияние, което му дава възможность скоро следъ това да изчака Неофита въ Цариградъ, отзованъ вече, и да му каже, незабравилъ неговата подсмивна закачка: „Хе, даскале, урала“, когато излизалъ отъ митрополитския курникъ, своя ирониченъ приветъ на победителъ: „Хошъ гелдинъ, деспотъ ефенди“! Но участието му въ разгарящата се черковна борба става все по-дейно и живо. Запозналъ се въ 1854 съ Александъръ Екзарха, уредникъ тогава на „Цареградскій вѣстникъ“, влѣзълъ въ сношения по-късно съ Найдень Герова, чиновникъ въ руското посолство, съ Д-ръ Ст. Чомакова и др., П. Р. Славейковъ разширява връзкитѣ си съ Цариградъ. Чрезъ него цариградскитѣ българи провѣряватъ и настроението на народнитѣ маси. Затова го виждаме да ходи, следъ 1856 г., още нѣколко пжти въ Цариградъ, освенъ по свои, така и по „народни работи“, както казва самъ. Така, презъ 1861 г., когато презъ май има съборъ, съ 20 души представители, за да се разгледа въпросътъ за независима българска черковна йерархия, той се явява тамъ като пълномощникъ на Врачанския и Севлиевския окръгъ. Пакъ това време, 1861 г., бидейки въ близки връзки съ Йосифа Соколски, когото познавалъ още като игуменъ въ Габровския манастиръ „Св. Богородица“, и не безъ съдействието на Найдень Герова, той придумва униятския епископъ да отпътува една нощъ отъ Цариградъ

за Одеса, дето престоюва кратко време, спомагайки така да се нанесе решителенъ ударъ на католическата пропаганда въ България. Още повече, че откъсва и Драганъ Цанкова, глава на униятитѣ, отъ Цариградъ, взема го при себе си за помощникъ въ Тръвна, като му осигурява значителна за времето си руска парична поддръжка, съ участието пакъ на Н. Герова. Разбира се, Д. Цанковъ недостоява учителъ, защото въ Цариградъ все е трѣбвало да има още вождъ. Виждаме, че Славейковъ, макаръ и далечъ отъ срѣдището на културно-общественитѣ борби, не се задоволява да бжде само учителъ, да бжде само единъ отъ първитѣ хора на своя край. Бавно, но твърдо, той се подготвя за по-широка дейность, която би имала значение за цѣлия народъ. Важното е, че още тукъ той има вече опредѣлено отношение къмъ черковния въпросъ, което би могло да се изясни така: противъ елинизма, както и противъ католицизма и протестанството, — за православие, за свѣтлата традиция на св. Климента, за духовното единство на българския народъ. Разбира се, тая ориентация е руска, — но не по-малко и българска. Славейковъ не е могълъ още добре да схване погледа на руската политика къмъ нашата културна революция.

Приноси за българската народоука. — И сега Славейковъ, запознатъ добре съ своя край, както и съ ония селища, презъ които минава за Цариградъ, има възможность да разшири и обогати своитѣ познания върху народното творчество. Той живѣе съ любовъ твърде присъщна на времето си, но характерна и за него поради това, че тя не е плодъ на книжно увлѣчение, а на единъ здравъ инстинктъ, — да се търси въ народа изворъ на свежа мъдрость. Своитѣ изучавания, наблюдения, грижливи събирания той иска да сподѣли съ други: и тукъ срѣщаме познатата вече воля, която изявява опредѣлена личность. Така, още въ 1855 г. въ „Цареградскіи вѣстникъ“, дето сътрудничи и отъ по-рано, (бр. 255 и 922) той обнародва „Български народни пословици“, „Български народни повѣрїя и стари обичаи“, а въ 1859 г., въ „Български книжици“, въ течение на цѣлата почти годишнина, „Български народни притчи“. Освенъ това, чрезъ

Цвѣтко Недева, учителъ въ Габровското училище отъ 1839 до 1862 г., който ималъ връзки съ нѣкои одески българи, праща въ Одеса 600 пословици и 100 пѣсни, часть отъ които императорската академия на наукитѣ въ Петербургъ издава презъ 1855 г. въ своитѣ „Извѣстія II-го Отдѣленія“ подъ насловъ: „Болгарскія пѣсни. Сборникъ Петра Рачова Славейкова“. И пословицитѣ ситой вижда напечатани едва въ края на живота си. Доколко Славейковъ ревниво събира плодетѣ на българския народенъ умъ, може да се сжди отъ това, че сжщата година, 1852, отъ 1851 до 1866 год. самъ въ преписка съ българската колония въ Одеса, праща на Никслая Палаузовъ и Васи́ла Рашеевъ хиляда пословици и сто пѣсни, като къмъ тѣхъ добавя после дванадесетъ пѣсни отъ цикъла на Крали Марка. Изглежда, че отъ тѣхъ, както и отъ първитѣ творения, сж се ползували И. И. Срезневски, Г. С. Раковски, Огюстъ Дозонъ и Л. Каравеловъ, било направо, било отъ руски издания. Смыслътъ на тази събирателска дейность се крие въ схващането, което принадлежи на фолклориста романтикъ, че въ нравитѣ и обичаитѣ, въ преданията и легендитѣ, въ пѣснитѣ и приказкитѣ е затворена народността. Гинатъ ли тѣ, заедно съ тѣхъ гине и българската народность. Още въ 1858 г., въ писмо до Раковски, той подхвърля идеята да се обходи, изучи и опише България отъ подготвенъ и даровитъ неговъ съотечественикъ. Отъ друга страна, забелязваме още отъ 1852 г. стремежъ у него да се използва народното творчество за лично поетично дѣло. Той замисля нѣкаква поема съ главенъ херой Крали Марко. Тая негова страсть не е случайна — тя съвпада по време съ начевѣщия се разцвѣтъ на българския фолклоръ, който и днесъ се гордѣе съ издадения презъ 1861 г. съ срѣдствата на Ю. Щросмайера сборникъ „Български народни пѣсни“ на братя Миладинови.

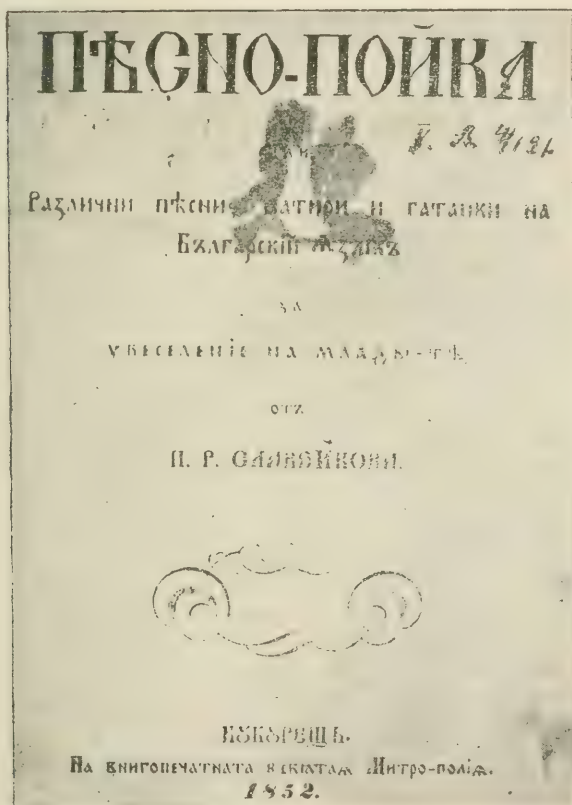
Поетически откровения. Руско влияние. — Въ Елена, въ 1849 г., П. Р. Славейковъ получава цененъ даръ отъ Никола Михайловски — „Русская хрестоматія“ отъ Галахова, третото ѝ издание отъ 1846 г. Съ руски автори той се запознава навѣрно и по-рано, чрезъ книги отъ библиотеката на Габровското училище. Въ всѣки случай тѣ не сж могли да го завладѣятъ. Но още въ

1845 г. той има на ржка, ако се довъряваме на негово писмо, Кургановия писмовникъ, който той превежда и приготвя за печатъ, безъ намиращитѣ се въ него стихотворения, на следната година. Може би и първиятъ му преводъ отъ руски езикъ, стихотворението „Гробъ“, което той обнародва презъ 1849 г. въ „Цариградскій вѣстникъ“ на Ив. А. Богорова, да е плодъ на неговото увлѣчение отъ тоя писмовникъ. Изглежда, че и да е знаелъ руски образци и преди 1849 г., Никола Михайловски е, който му обръща вниманието върху руската поезия, а може би му дава и полезни за него напѣтствия. Защото, трѣбва да се предполага, че Михайловски е ималъ повече отъ желание да му направи подаръкъ. Тая христоматия му открива другъ поетически миръ. Отъ сега нататкъ, до края на живота му, не сръбската, а руската поезия го приобщава съ тайната на художественото творчество. Затова и интересътъ у него къмъ руската литература все повече и повече се засилва. Въ Тръвна, следъ женитбата си въ 1853 г., той закупва руски книги и списания, като нѣкои отъ съчиненията на Н. А. Добролюбова, нѣкои броеве отъ „Современникъ“, „Библиотека для чтенія“. „Вѣстникъ Европы“ и пр. А може би неговата жажда за руска култура е била задоволявана и отъ пѣтни книжари, било въ Търново, било въ Цариградъ и др. Свикналъ да наподобява като юноша турски и гръцки пѣсни, той сега се заема да превежда. Така той предава, разбира се, свободно на български И. А. Крилова — въ 1852 г. „Парнасъ“ подъ насловъ „Басня“, „Прохожіе и собаки“ — „Пѣтници и псета“ а по-късно малко, въ 1866 г. „Оселъ и Соловей“ — „Оселъ и славей“, и „Лебедъ, щука и ракъ“ — „Орелъ, ракъ и щука“. Сътия преводи Славейковъ дава изразъ на една придобита своя склонност — да мисли алегорично, да назидава чрезъ примѣри и анекдоти, да свежда отвлѣчени положения къмъ жива и конкретна реалностъ. Въ тѣхъ се отразява мъдростта на практическия деятелъ, на дѣлничния животъ, на всѣкидневната действителностъ. Неговитѣ по-чисти, по-възвишени трепети, неговата воля да се пренесе въ свѣта на мечтата и блѣна се долавятъ въ преводитѣ му отъ рускитѣ романтици. Това е стихотворението „Споменъ“ отъ 1852 г., което предава свободно началото на елегията „На развалинахъ

замка въ Швеции“ отъ К. Батюшкова, това сж, пакъ отъ 1852 г., „Стара-планина“ и „Канарче“ на А. С. Пушкина. Първото е отгласъ, волень, отъ началото на „Погаслодневное свѣтило“, а второто свободенъ преводъ на „Не пой, красавица, при мнѣ...“ Дори тукъ можемъ да посочимъ и „Пророкъ“ на М. Ю. Лермонтова, преведено отъ Славейкова презъ 1859 г. подъ заглавие „Проповѣдникъ“, макаръ и библейския му тонъ да е замѣненъ съ граждански. Тия поети П. Р. Славейковъ увежда пръвъ въ България. Не безъ значение е, че чрезъ руско посрѣдство той се запознава и съ нѣкои западни поети като Гьоте, отъ когото превежда 1864 г. стихотворението „An die Entfernte“ (Lieder an Frau von Stein) — „Отивашъ си ти вечъ отъ мене“, втори преводъ на български изъ автора на „Фаустъ“ следъ „Kennst du das Land“ на Н. Катранова отъ 1853 г. Подъ влиянието на „Ти знаешъ ли тоя край“ П. Р. Славейковъ написва и обнародва въ 1852 г. стихотворението си „Тамо“. Най-после, не случайно, разбира се, Славейковъ се приобщава, макаръ и не изцѣло и дълбоко, къмъ поезията на Осiana, странната мистификация на Макферсона, толкова обикната отъ всички романтици на Европа, а сжщо така — и къмъ поезията на Байрона. За пръвъ пжтъ у насъ той помѣства въ отдѣла „Разноцвѣтіе“ (Poëzia) на „Смѣсна китка“ откъси въ намѣрена речъ „Изъ Оссана“ (Кой е Осianъ, бардъ, смъртъ Даурина, Осianъ говори за себе си), и „Завращаніе на отечина“. — насловъ, който ясно подсказва характера на Славейковото увлѣчение. За нѣкакво особено влияние на тия голѣми поети върху младия авторъ не може да се говори. Но все пакъ отъ тѣхъ той усвоява преди всичко началата на тоническото стихосложение, щастливо подхванати отъ Н. Герова и Добри Чинтулова — да не говоримъ за А. Ст. Кипиловски, долавя композиционната разработка на мотива, заразява се отъ лирическия тонъ на творенията, навиква да пѣе за своя лична, интимна скръбъ.

Поетически романтизмъ. Пѣвецъ на мечта и прилома. Смѣсна китка. — Отъ 1849 г., по-право отъ 1850 до 1852 г., Славейковъ, когото сж виждали въ Тръвна да твори подъ старата липа на храма „Св. Никола“ или въ трѣвата на уединеното гробище, написва покрай другото и 37 стихотворения, въ 20 отъ които

разкрива своя наивенъ още поетически свѣтъ. Още тукъ, макаръ да нѣма гордото съзнание на поетъ, той проявява значителна творческа дарба, вътрешно съзряване и развитие, което не обещаваха първитѣ му опити. Тукъ той е само поетъ, има задачи художествени, които се

Пѣснопойка отъ 1852 г.

стреми да постигне споредъ своитѣ вътрешни заложби, изявява се дори като опредѣлена личностъ. Пѣвецътъ зависи изключително отъ своитѣ чувства и настроения, както и отъ болезненото си въображение. Въ основата на тая лирика се крие нерадостна, романтична всъщностъ, представа

за свѣта. Меланхолия, далеченъ отгласъ на нѣкаква скръбъ, владѣе душата, безъ да може сама да си изясни нейния изворъ. Сякашъ въ бѣгството отъ действителността, която не утолява вътрешни жажди, поетътъ може да намѣри смисълъ въ живота. Споменътъ и мечтата сж новъ свѣтъ, дете човѣкъ се освобождава отъ суетата на деня и намира убѣжище, за да се предаде изцѣло на своята духовна природа. Отъ особено значение е, че и сега още Славейковъ не е освободенъ отъ християнския мирогледъ, за което свидетелствува Цвѣтъ I на „Смѣсна китка“ — съ статии за праздната слава и покаянието, за милостинята, за християнството и за благоговейното въ църква стояние; или съ притчи за човѣшкото тѣло, за душата и за възкресението на мъртвитѣ, за богатия и за сиромахъ Лазара; или пъкъ съ животописи на знаменити светци. А християнскиятъ мирогледъ лесно води къмъ романтизмъ. Още младъ, той се открива измаменъ илюзионистъ, за когото и свѣтътъ едва ли не е една измамна мечта, у когото чувството за преходността на човѣшкото битие е доста силно. Въ нѣколко рефлексивни стихотворения, той се опитва да мине, последователно, отъ лична къмъ метафизична мжка. Въ „Споменъ на миналата година“, стихотворение съ което открива всжщностъ предверието на своята поезия въ „Смѣсна китка“, следъ като загатва за ония „златни мечти“, които сж го възвисявали въ облацитѣ, Славейковъ се съмнява, че той или нѣкой отъ неговитѣ другари, може да помисли, че е билъ „щастливъ и блаженъ“, защото

Отъ край до днесъ тукъ на свѣта
Едни мечтания лъжливи,
Нечайни сетнини горчиви
Живота пълнятъ съ тегота.

Въ съня и забравата измаменото отъ живота и свѣта сърдце може да намѣри поксй и утѣха. Въ пѣсенята „На сърдцето“, дете стремежътъ къмъ забрава се съпровожда отъ желание „надежди да не развалятъ покоя“ и „мечтания да не поплашватъ съня“ на душата, както и въ „Славей“, дете мжката буди образа на „гробъ отворенъ“, все пакъ има наивна и сладникава меланхолия, обаче, не може да се отрече, че криятъ една жизнена правда. Въ това ни убеждава стихотворението „Гори“, както и „Есень и старецъ“, дете

мотива за вѣчния отходъ намира, чрезъ противопоставяне човѣка на природата, ясна разработка. Есень природата е повѣхнала, ще я лѣхне пролѣтъ, тя ще се съживи, но на стареца кръвта зефира нѣма да подмлади, а „покоенъ брѣгъ“ ще му бжде последната надежда. Тая жалба на българина, така хубаво изпакана въ народната пѣсенъ „Черней, горо, черней, сестро“, а покъсно, презъ 70-тѣ години — така просто отъ Любенъ Каравелова въ „Хубава си моя горо“, добива у Славейкова въ „Гори“, въ едно прочувствувано обръщение, своя най-раненъ, затова и най-несвършенъ изразъ:

Но ви не тжжете, у васъ надежда.
 Студенитѣ вихрушки есенни
 Събарятъ жълтитѣ ви листове,
 Но пролѣтъ прозябателка, съ зелени
 И прѣсни, пакъ облича вашѣ върхове.
 А чловѣкъ катъ побѣлѣй въ гробъ слиза.

Склонността на Славейкова да обобщава, размисленъ надъ вѣчни въпроси, личи най-добре въ елегията, писана по поводъ смъртта на В. Е. Априлова, „На Никифоровата смъртъ“, може би навѣяна отъ прочитъ на Державина. И тукъ преминава къмъ печална размисль, че смъртта „не гледа редъ и време“, не щади богатъ и сиромасъ, робъ и царъ, като възкликва: „Ахъ, кратко-временность свѣтовна!“

Тая преходность той може да почувствува по-дълбоко край развалинитѣ въ Търново, както тричетири години по-късно Г. С. Раковски. Историчниятъ романтизмъ, загатнатъ доста слабо преди отъ стихотворци като Д. Попски, Иванъ Стояновичъ, Найдень Йоановичъ, и хубаво изразенъ отъ Добри Чинтулова, бидейки единъ отъ силнитѣ посоки на времето, се долавя въ „Смѣсна китка“ както въ статиитѣ изъ българското минало, взети отъ Венелина, дето чуваме възклика: „Ахъ, тѣзи сж били златни български години“, така и въ „Надпись на портрета Венелина“, дето струи скръбъ по ранната смъртъ на нашия историографъ, така и въ ония легенди и предания, които е слушалъ въ Вратца, Габрово или Севлиево—„Раданъ войвода“ и „Моминската стѣна“. Но поетически той се изяснява, съ помощта на К. Батюшкова, въ две елегии: въ „Споменъ“, въ „И този вечеръ, о светликава луна“. Пурпурниятъ заникъ или златната нощъ, които примамватъ поета

съ своя чаръ да броди изъ развалини, край гробници на пра-
дѣди, потънали въ бурени на забрава, сж вѣрни спят-
ници на неговия блѣнъ по миналото. Освободенъ отъ
властѣта на действителността, той може да бжде робъ
на своя духовенъ взоръ: унася се въ споменъ и разми-
сль, въставатъ сѣнки и видения, ражда се сладостна
скръбъ. И преданията ставатъ истина, която оживява:
жадно устремено въображение; ето тамъ старъ воинъ,
уморенъ отъ битва, предава своя мечъ на сина си, из-
пращайки го на подвигъ или смъртъ, ето тукъ, на висо-
кия тронъ седи юнакъ, внукъ на Карана, вихрогонилъ
съ крилатъ конъ изъ Балкана! Повратътъ къмъ мина-
лото е особено благодатенъ за роба, когото гнети една
печална сждба. Тъй че тоя елегизъмъ — въздишка по
нѣкогашната българска слава — е вътрешно сроденъ
съ патриотичната романтика на времето, което има за-
писано на своето знаме, нека да си послужимъ съ ду-
митъ на Славейкова: „Обичай отечеството, обществото
и живѣй съ всѣкиго съ любовъ и съгласие!“ А тъкмо
родината, за която не е могълъ да пѣе реторични оди,
трѣбва да черпи отъ миналото надеждата за утрешния
день. Отъ тукъ и обичѣта къмъ родната земя, къмъ ба-
щиното огнище, въздишката при споменитъ за родния край,
гледанъ въ свѣтлината на поетична идеализация. Макаръ и
подъ чужди внушения написани, стихотворения като
„Та мо“ и „Стара-планина“, или като „За Трѣвна“,
сж все пакъ лична изповѣдь, която заразява съ
дълбокото чувство за таинственитъ връзки между синъ
и родна грѣдь, намѣрила своя образъ, следъ Добри Чин-
тулова, въ побацима Балканъ.

И никакъ не е странно, че както въ тия, така и
въ доста свои творби, П. Р. Славейковъ проявява
развито чувство за природата. И може да се каже, че
за пръвъ пѣтъ българската природа намира своя пѣ-
вецъ. Използува ли я като изворъ за изказни или из-
образителни сръдства, подзема ли отъ нея образъ или
картина, които влага като пейзажъ или декорация въ
нѣкоя своя пѣсень, той все успѣва понѣкога неволно да
я направи изразъ на свои душевни състояния. Затова
не обича да я описва подробно, или ако описва — до-
могва се до лирично движение на образитъ, за да може
по-добре да разкрие своето настроение. За него тя е
винаги одухотворена. Отъ тамъ честитъ обръщения къмъ

нея, къмъ луната, звездитѣ и пр., или пъкъ хубавитѣ и изненадващи за времето емоционални епитети, като „гори меланхолни, блѣдни като болни“, „посърнали трѣви“, „блѣдна, меланхолна, скръбна свѣтлина“ Наистина, макаръ и съ свежи слухови и зрителни възприятия, той не познава богатство на багритѣ. Краскитѣ го увличатъ дотолкова, доколкото може да ги приведе въ хармония съ своето настроение. Обикновено обича тъмния, синия и

Славейковъ (въ дѣсно), съ Лонгъ, Ригсъ и Хр. Костовичъ

жълтъ тонъ. Бѣлиятъ му служи само да контрастира. Затова обича заника, ношъта, луната, пѣсенъта и славея. Само стихотворението „Утро“, въ което се въздава благодарностъ къмъ лжчезарната звезда, задето весели „тжжовни сърдца“, е свѣтълъ въззивъ къмъ природата. Напълно романтично е отношението му къмъ нея, когато я представя, макаръ и доста неопредѣлено, като равнодушна зрителка на човѣшката сждба, колчемъ се размисли надъ преходността на нашия земенъ животъ, или пъкъ, когато я разкрива, и то доста често, като своя близка спсдѣлница и утешителка. Така, въ „Вѣкъ и

гласъ“ той иска да направи българската природа участница въ общата радост: отива си мрака, идва свѣтлината на просвѣтата! Той е доволенъ въ „Нощъ“, че луната не само сребри гори и поляни, но че и страднитѣ сърдца „сладостно тѣши“. Утехата на опечаления въ лунния блѣсъкъ! Все затова въ „Звезда“, въ заключителния апострофъ, моли небесното свѣтило да не го забравя. На славея дори може да изкаже завистъта си — въ „Слевей“, че пѣсенъта му трепти въ майската нощъ, когато за него, бидейки боленъ, зѣе гробъ. Въ „Любовъ“ и въ „И този вечеръ. . .“ дори открито изповѣдва, че едничката му утеха въ живота сж ясниѣ звезди, на които довѣрва своята скръбъ, и свѣтлата луна, предъ която изплаква „тѣжнитѣ си млади-ни“. А въ „Отчаяние“, на мжката му, която се претваря въ плачъ, „гори съ плачевенъ гласъ отговарятъ“. Въ всички тия стихотворения се долавя плачътъ на боленъ синъ къмъ състрадателна майка. Той сякашъ забравя да се радва на хубостъта на природата, да я съзерцава, да се възхищава отъ нея. Това чисто човѣшко отношение едва ли не го заставя да чувствува известна зависимостъ отъ външния свѣтъ, нѣкаква приниженостъ и безпомощностъ. Въ тая посока, ако имаше по-висока култура и философски погледъ за нѣщата, като Карелъ Маха, М. Ю. Лермонтовъ или Ф. Тютчевъ, той би могълъ да нападне на теми, които засягатъ коренитѣ на битието, би доловилъ въ своя копнежъ по звездитѣ устремъ къмъ другъ свѣтъ, къмъ превъзмога на своето земно несъвършенство и би почувствувалъ лѣхъ отъ серафичнитѣ крила на вѣчната хубостъ.

Като толкова романтици, и Славейковъ е еротично неутолена душа. Затова чувствата си за природата изживява съ чувство на неприласкана любовъ, на отчужденостъ, на самосностъ. Нѣколко лирични кжса, издържани по тонъ, смислени, макаръ съ наивния изразъ на младостъта, говорятъ не само за книжно влияние, но и за жизнена правда. Чувството за лишностъ, за ненуждностъ на свѣта води къмъ желание за сънъ, за вѣчна заборава, намѣрило топълъ лириченъ изказъ въ „На сърдцето“. Горестъта на спомени отъ злочеста любовъ, когато вижда любимата си, какъ „безъ насита своя новъ другаръ цѣлува“, както казва въ „Споменъ“, става вѣрна сплътница на живота му. Затова въ „Защо“ веселието

въ външния свѣтъ, на природата, се противопоставя на сърдечната скръбъ. Но въ „Промѣна“ той търси хармония между външенъ и вътрешенъ миръ: „ясно небе ми ужасно, драги нощни тъмнини“. Дори по-мила е бурята, защото тя напълно би отговаряла на бурната му мъка. И сякашъ е готовъ, както загатва въ „Любовъ“, да схване любовта като огънь, жажда и страдание, което мори, както суша и задуха нежния цвѣтъ. Но тая младежка жалба по милата, тоя стонъ за хубави минали дни, тоя трепетъ по щастие въ единение съ друга душа, не му позволяватъ да превърне любовта си въ измама, въ игра, или въ трагична стихия. Още повече, можемъ да си обяснимъ миньорния тонъ на неговото лирично настроение, като знаемъ, че той е обичалъ наистина своя сънародница тогава и че действително е боледувалъ, чувствувайки се изправенъ предъ гробъ. Не намѣрилъ въ свѣта по-реална опора, размислилъ се рано надъ човѣшкия жребий, несближилъ се чрезъ природата и жената съ живота, въ своя пасивенъ романтизъмъ той стига до болезненъ индивидуализъмъ, който се изразява въ дълбокото му чувство за самотност. „Сълза“, едно отъ най-характернитѣ за времето и за поета стихотворения, което открива отчужденостъ отъ свѣта на беденъ и презренъ синъ на клета и злощастна страна, обреченъ затова на нерадостна орисъ, крие и начало на прераждане — освобождение отъ песимизма на младостта, таи зародиши на свѣтълъ мирогледъ, изкупенъ съ страдания и сълзи. Животътъ, въпрѣки всичко, все пакъ е милъ. За него трѣба да се работи и живѣе.

Пѣснопойки. Гръцки и турски образци. Пѣвецъ на еротиченъ витализъмъ. — Следъ издадената въ 1852 г., за пръвъ пжтъ у насъ, „Пѣснопѣйка“, П. Р. Славейковъ издава и други. Така, въ Цариградъ издава въ 1854 г. „Веселушка за развеселяване на младытъ“, въ 1864 г. „Славейче или събрание на различни пѣсни българскы и турскы за растуха на млады-тъ“. И по-късно, въ 1868 и 1870, дори и въ 1874 г., издава „Пѣснопѣйка или събрание на разны пѣсни българскы и турскы.“ Съдържанието на една пѣснопойка се прелива отчасть въ друга, обаче всѣка една има и нови работи, често печатани по-рано дру-

гаде. Освенъ това, въ тѣхъ има и пѣсни, които не сж на Славейкова, а чужди, чиито автори се откриватъ въ други издания. Но много отъ чуждитѣ, както и много отъ оригиналнитѣ стихотворения, сж подложени на малка или по-голѣма преработка. Най-после, въ тия сбирки има много пѣсни, преведени отъ грѣцки или турски (дори и турски, печатани съ кирилица) и нагодени споредъ позната на времето си мелодия, която се посочва винаги. Много отъ тия пѣсни, леки, дори нѣкъде прекалено, се пѣятъ охотно отъ младежъта. Тукъ значи Славейковъ продължава това, което въ ранния периодъ на своето творчество извършва съ нестигналото до насъ „Цвѣтособраніе“. Въ тая посока му въздействува и грѣцкиятъ поетъ Атанасій Христопуло, чиято сбирка стихове му подарява К. Фотиновъ още въ 1846 г. Само че Славейковъ, не разбралъ по-дълбокитѣ вътрешни извори на Христопуловата еротика, нито главнитѣ особености на неговата лирика, трѣгва въ посоката на леката източна сласть. И наистина, у него срѣщаме здрава и жизнена еротика, която въ „Пѣснопойка“ отъ 1852 г. е дадена въ окраска на наивенъ и сълзливъ, при това понѣкога и досаденъ, романтизмъ, а въ другитѣ — въ тона на откровенъ материализмъ и лекъ анакреонизмъ. За забелязване е, че въ пѣснитѣ, които сж нагодени споредъ чужди мелодии или сж преведени отъ грѣцки и турски езикъ, най-силно изпква грубата еротика. Въ първата „Пѣснопойка“ има около шестнадесетъ пѣсни, които по духъ стоятъ близко до стихотворенията въ „Смѣсна китка“. Само че тукъ е пониженъ гордия тонъ на страданието, чувството е лишено отъ дълбочина и искреностъ, изживяванията сж много по-прости, формитѣ за изразъ се свеждатъ къмъ нѣколко безжизнени схеми. Личното се губи, общитѣ мѣста говорятъ за бедна инвенция, еднообразието на повтарящи се клишета сочи принизенъ вкусъ. Множество пѣсни, съ мотиви на внезапна, но мжчителна любовъ, на раздѣла, копнежъ и ревностъ, на излама и мжка до гробъ, могатъ само да ни увѣрятъ, че Славейковъ всжщностъ надживява първоначалната еротична скръбъ, че твори, за да изрази не толкова свои, колкото чужди или общи душевни състояния. Обикновено пѣвецътъ, запаленъ отъ външната хубость на девойката, се раздѣля съ нея, все за нея мисли, все за нея пита, въ спо-

менъ за щастливо изживѣни дни, и чезне въ копнежъ за нейната физическа близостъ. Стихотворения като „Гиздаво момиче, бѣло Иваниче“, „Катъ видѣхъ твойта красота“, „Отъ какъ нѣжно ме погледна“, „Ясни мѣсяцъ пакъ изгрѣя“, „Нанощта си ясенъ мѣсяцъ“ — сж все отъ тоя характеръ. Понѣкога подлавя познатия у него мотивъ да противопоставя своята скръбъ съ радостта на природата, както въ „Помня, помня, мило либе“: „На, весела е пролѣтъта | приятно е времето; | но тъменъ е за менъ свѣта | и тжжно ми сърдцето“. Другъ пжтъ го трови ревностъ, не намира смисълъ въ живота, ако не е ѝ милъ въ раздѣла. Дори и когато знае, че тя е невѣрна, той пакъ ще я обича, ще бжде неинъ до гробъ, макаръ и да бжде погубенъ отъ любовь. Но нито „Съ каква мжчителна тжга“ и „Отиде ми душницата“, нито съ „Видѣхъ и познавамъ, първо либе“ и „Познахъ, че си невѣрна“, както и съ „Писмо“, писано навѣрно по чуждъ образецъ, руски, той не предава сладостта на любовната горестъ и поезията на спомена, както въ „Смѣсна китка“. Българскиятъ любовникъ отъ началото на 50-тѣ години, колкото и да не е разнообразенъ, и колкото и да земенъ въ своитѣ желанія, все пакъ е по-примамливъ отъ неговата любима. Тя, която пленява съ чернитѣ си очи, съ руменитѣ си страни, съ буйната си грѣдь, не е ангелъ. Ако не е практична — взема друго зарадъ имотъ, като въ „Видѣхъ и познавамъ“ — или ако не е отмъстителна — измѣня, защото се научава, че той е невѣренъ, като въ „Ответъ“. тя не знае като него страданията на любовта. Той се съмнява въ нея дори и тогава, като въ „Ответъ, на вѣтре буйний“, когато тя може да бжде вѣрна и преданна. Ето образътъ на българската Татяна, както се рисува на поета:

На прозореца поглежда
отъ зори до тъмнини,
все за тебе е въ надежда
тамъ въ далечнитѣ страни

До колко П. Р. Славейковъ, не вече младежъ на 22—25 г., а зрѣлъ мжжъ, който завива отъ 27 къмъ 37-мата си година, не се освобождава отъ набеязаното съдържание на своя вжтрешенъ животъ, безъ да проявява тукъ нѣкак-

во развитие дори, може да се сжди не само отъ „Веселушка“ и „Славейче“, но и отъ издадената презъ 1870 г. „Пѣснопѣйка“. Важното е, че това съдържание добива нозъ изразъ поетиченъ, художественъ вече, въ нѣколко стихотворения, които трогватъ и завладяватъ, както съ непосредността на своята искреностъ, така и съ чистотата на своя задълбоченъ лириченъ тонъ. Това сж, покрай превода на Гетевата пѣсенъ „An die Entfernte“ — „Отивашъ си ти отъ мене“, стихотворенията „Ето мръкна се и днесъ“, „Плачи, въздишай и тжжи“, „Буйни вѣтрове“, „До край лиме остави“, „Ружа въ мѣсяць май“, „По моря се скитамъ ази“, „Не растятъ саминки“, „Тогазъ поне“, дори „На Нова година“ отъ 1876 г., стихотворения, които посвоитѣ мотиви се коренятъ дълбокъ въ първитѣ пѣсни отъ любовенъ характеръ на „Смѣсна китка“. Годиניתѣ минаватъ, смѣнятъ се една следъ друга, но Славейковъ все запазва въ сърдцето си чара на своя раненъ романтизмъ, все успѣва да копнѣе и да чезне за другарка, да се унася въ спомени по нея, да чувствува нейната близостъ въ своята самотностъ, особено силна тогава, когато е склоненъ да вѣрва, че въ свѣта всичко е любовъ, всѣка тваръ се стреми къмъ друга. Ако има нови трепети тукъ, тѣ сж вече въ проявеното жизнено чувство, въ усѣта, че въ любовта, въ жената човѣкъ може да намѣри мостъ къмъ живота, може да осмисли земното си битие. Плачътъ по жената тукъ е всжщностъ плачъ за живота.

Не растатъ саминки въ поле цвѣтоветѣ,
нито птички пѣятъ сами въ пролѣтѣта,
безъ сърдце другарско тежки сж денетѣ,
тежкѣ безъ надежди животъ на свѣта.

Че наистина Славейковъ тукъ проявява жажда за животъ, това се вижда отъ ония негови стихотворения, чийто първи искри трѣбва да се търсятъ въ ранната и сладна еротика на пѣснопѣйкитѣ, особено въ „Здравица“ и „Лозанови“ (пѣсни) на „Веселушка“ — „Борба за цѣлувка“, „Напомняне“ и „Пианска молитва“. Макаръ въ последнитѣ три стихотворения да говори Атанасий Христопуло, все пакъ, като се знаятъ други работи на Славейкова отъ сжщия характеръ, тѣ не бива да се отминатъ, защото могатъ да

хвърлятъ свѣтлина върху неговия творчески даръ. Възхваляйки виното, веселието и любовта, оправдавайки косвено анакреонтичния погледъ къмъ свѣта, поетътъ изпада въ хумористиченъ тонъ, домогва се къмъ игривата и добродушна насмѣшка, и сякашъ нарочно, за да обезсили всѣка строга етична преценка, за да изкаже една истина за живота. Тукъ е човѣкътъ на най-обикновени житейски желанія, на максимата за него — „яжъ и пий, туй ще ти остане отъ живота“, на единъ епикуреизъмъ, чийто корени не могатъ да се търсятъ въ преживянъ нѣкакъвъ философски песимизъмъ. Мисли ли Славейковъ като грѣцкия поетъ, че и да пада слана върху главата му, буйниятъ жаръ на ероса нѣма да угасне въ сърдцето му; избѣгва ли да мисли за смъртъ и моли ли Бакхуса да го низподоби съ гроздовия си сокъ; иска ли въ „Здравѣца“ да пѣе чашата на руйното вино, той все пакъ успѣва да се избави отъ оная размисълъ, отъ която се ражда елегизма на Каравелолоа въ „Хубава си моя горо“. Въ тоя духъ той лесно може да даде реалистична картина на моментъ отъ отношенията на любимъ и любима: „Борба за цѣлувка“. За другъ моментъ загатва Димчо Дебеляновъ въ „Жертвоприношение“. Сравнятъ ли се дветѣ стихотворения, подобре може да се схване вътрешната правда на „Борба за цѣлувка“. Д. Дебеляновъ превръща действителността въ сънъ, възвежда любовта въ нѣкакво таинство. Обратно, Славейковъ дава блѣна въ жива реалност, свежда таинството въ обикновена история. Така той се освобождава въ своята еротика отъ мжката на мечтата, връща се въ реалния миръ, за да го разбули въ нѣкой неговъ мигъ и за да избѣга пакъ отъ него. Но и когато изображава тоя мигъ, той го подлага на известна преценка, която трѣба да търсимъ въ живия и свежъ хуморъ. Славейковъ може да се надсмѣе леко надъ нѣкои свои чувства, но къмъ своята мечта обикновено запазва отношение на благоговейнссть. „Борба за цѣлувка“ е неговиятъ смѣхъ надъ действителността. Обстоятелството, че следъ това стихотворение, печатано въ „Славейче“, поетътъ се връща често и често къмъ сладостния копнежъ и тихия споменъ, говори не само за чуждо въздействие върху него, чийто размѣри и дълбочина не сж отъ особено значение, но и за раздвое-

нието му между действителност и мечта, което намира такава жива изява и въ поезията му.

Тия стихотворения ни показват ясно, че въ своитѣ пѣснопойки Славейковъ изразява, колкото и неопредѣлено, своята еротично буйна природа, за която би могла да ни говори не една итимна страница отъ неговия животъ. Здравъ и силенъ, въ най-хубавитѣ години на своята младостъ, въ пазвитѣ на Балкана, той подхваща заглѣхналата пѣсень на Найдена Геровъ, вдъхновявайки се отъ сладостната лира на нѣкои руски романтици, и запѣва волно, макаръ не веднажъ леко и повърхностно, пѣсеньта на тържествуващата любовъ, както никой до тогава. И на тая пѣсень се отеква времето, съвсемъ неочаквано за него. Промѣната въ стопанственитѣ форми на живота у насъ, съпроводена съ появата на новъ граждански, свѣтски мирогледъ, мирогледъ на съсловие съ непожтната още мощъ, съдействува да се засили и отпора срещу елинизма, който е и икономическо бреме върху плещитѣ на нашия народъ. Ето защо Славейковъ отговаря съ стихотворенията въ своитѣ пѣснопойки преди всичко на единъ социаленъ искъ — да изрази настроенията на българската въгражданена младежъ, а въ сжщото време да ѝ даде пѣсень на роденъ езикъ, като измѣсти отъ сърдцето ѝ силно разпространенитѣ тогава грѣцки и турски пѣсни. Така може да се обясни и голѣмиятъ успѣхъ на неговитѣ пѣснопойки, и широката известностъ, която придобива съ тѣхъ. Обвиненията на Т. С. Бурмова, презъ 1863 г. въ „Свѣтникъ“, че Славейковъ съ своитѣ „сладострастни и безнравствени пѣсни“ е „спомогналъ да се развратятъ не малко невинни български душици“, не сж оправдани: едно, защото безнравственостъта тукъ се крие само въ нѣкои изрази и загатвания, които се изкупватъ отъ словата на романтичния копнежъ, и второ, защото българската младежъ е била вече достатъчно „развратена“ отъ влиянието на грѣцкия граждански животъ. Напротивъ, биха могли тогава да обвинятъ Славейкова за друго, че не пѣе за робската участъ на народа, а за свои лични болки и страдания, че привлича погледа на своитѣ съотечественици не върху въпроси отъ общественъ характеръ, а върху хубостъта на жената, и така смѣло, и за пръвъ пжтъ въ нашата поезия. Нека си спомнимъ, че сега Добри Чинтуловъ, като него учи-

тель въ затворенъ градъ, съ пѣсни като „Стани, стани, монакъ балкански“ и „Кжде си вѣрна, ти любовъ народна“, и Георги С. Раковски съ „Прѣдъ-вѣстникъ Горскаго пѣтника“ и „Горскій пѣтникъ“ възпламеняватъ сърдцата за по-висшъ идеалъ — освобождението на родината. Наистина, и Славейковъ е писалъ такива пѣсни, нѣкои отъ които като „Врѣбница“ и „Спомняне“, печата по-късно, а други въ време на възстанието презъ 1856 г. заравя въ земята, за да бждатъ скрити отъ окото на будната властъ, но тамъ и оставатъ. Освенъ това, той открива своята „Пѣснопойка“ отъ 1852 г. съ „Българіе, Българіе“, ода на султана Абдулъ Меджида, втора за него следъ одата на Неофита Рилски отъ 1839 г., презъ чието властвуване се издава въ 1839, 1852 и 1859 г. хатихумаюна, танзимата и хатишерифа. И по-късно, въ 1864 г., „Славейче“ се открива съ химнъ „На възцаряването на Н. Величество султанъ Абдулъ Азиса“, като не се забравя да се издигне гласъ за българскитѣ права. Всичко това обаче може може само да ни обясни по-добре дѣлото на Славейкова за българската поезия — като следва началата на поетическия индивидуализмъ, а отъ друга страна, да подчертае подвигътъ му за българската родина, като поема оня пѣтъ на дейность, който го отдѣля отъ пѣтя на нашитѣ злочести емигранти.

Сатира и хуморъ. Ироникъ на дѣлнична действителность. — Затова, видѣлъ самъ резултатитѣ на кървавия бунтъ, той не се увлича отъ революционната стихия на времето, въпрѣки че дѣдо Никола го насилва да се присъедини къмъ неговата завера. Но все пакъ не мисли да занимава своитѣ съотечественици само съ мжката и възторга на любовта. До колко той не може да се задържи, да се затвори въ своя поетически свѣтъ, това се вижда отъ вслѣненията на дѣлничната действителность. Въ края на всички свои пѣснопойки той помѣства сатирични и хумористични стихотворения, които сж имали не по-малкъ успѣхъ отъ другитѣ, още повече, когато въ тѣхъ засяга теми, макаръ и не разнообразни, които запълнятъ живота на дребния свѣтъ въ глухата провинция, и се свеждатъ къмъ кржга на нашето семейство — жалби и въздишки на моми и ергени преди женитба, тихи крамоли между съпруги и съпрузи, вълне-

нения и горести около съблазняващата мода. Само въ „Гърчоля“, неотказвайки се отъ своята ненависть къмъ гърцизма, той осмива гъркоманията на нѣкои българи, които пѣстрятъ езика си, за да бждатъ по-благородни, съ гръцки и турски думи и изрази, както въ Русия презъ времето на фонъ Визина голоманията заставя тамошнитѣ благородници да говорятъ на руско-френски езикъ. Но всички тия теми не свеждатъ Славейкова къмъ дидактизмъ, нито къмъ лютъ и горчивъ сарказмъ. Говори ли въ „Безъ пари ергенъ“ за злочестника, който при подканитѣ на любето за женитба сѣ замисля надъ своя празенъ джобъ, като се утешава, че ако се ожени, ще може да пропиет нейното вѣно; разкрива ли въ „Безъ пари“ съзнанието, че парата е всесилна царица въ свѣта; излага ли наивността въ „Синъ и майка“ на момъка, който иска да си има булка, но бива възпиранъ отъ майка си, че когато му дойде време, тя ще му намѣри такава; изнася ли „трагедията“ въ „Ергенъ и сватовница“ на страдалецъ, очарованъ отъ стара баба да се ожени, норазочарованъ отъ своята съпруга; развива ли изкусно построени диалози като „Иванъ и Стоянъ“ или „Сийка и Еленка“, за да изрази страхъ предъ женитба или мжчителенъ копнежъ по нея; посочва ли неджитѣ въ българския домъ, страданието отъ безпаричие въ него, отъ гонитба по мода, заради която би се жертвувалъ неговата честъ, леностъта, измѣнчивостъта и лукавството на съпругата, немарливостъта или злочестината на съпруга — въ „Мариола и Колю“, „Жена и мжжъ си приказватъ“, „Пенчо“, „Коконитѣ зимѣ“, „Честитий мжжъ“, „Стоянъ вдовецъ за мома ожененъ“, „Оженена мома“, „Въ планината духна буря“ — Славейковъ все успѣва да предизвика любопитство, все намира поводъ да изрече нѣкоя житейска мждростъ, да подхвърли нѣкаква шега, нейде духовита подигравка, нѣкога дори хаплива, лека и безсвѣнна, все долавя сгода да вметне умѣстна народна поговорка. Но изобщо сатирата му е безобидна и не само въ тона, а и въ съдържанието си. Тонътъ обикновено е насмѣшливъ, дори и тамъ, дето другъ би видѣлъ особенъ нѣкакъвъ трагизмъ. Важното е, че Славейковъ тукъ се открива съ житейския опитъ на своята срѣда, че изнася типични комични фи-

гури, че се домогва до хумористиченъ стилъ, въпрѣки че кръгътъ на неговото наблюдение е доста ограниченъ.

Календари. — Тоя погледъ той разширява по-късно, когато не стои само подъ небосклона на Тръвна, когато има за прицелъ на наблюдение българското общество, и то въ свѣтлината на опредѣлени национални идеали. Виждаме, че поетътъ почва да се проявява повече и въ книжовната си дейность като общественикъ. Тукъ подхваща отново своя хуморъ. Въ отношението му къмъ неговата срѣда се долавя тонъ на нравствена, обличителна критика. Но той не взема позата на пророкъ, който бичува въ името на Бога, нито иска да се представи като проповѣдникъ, който съ поучения и наставления сочи пътя къмъ истина и правда, нито се стреми да бжде ироникъ, който въ своя скептицизмъ се подсмива и гаври жестоко и надъ най-скъпи светини. Напротивъ, той се открива като народенъ будителъ, който вѣрно схваща и преценява, съ чувство за лично превъзходство, който, колкото и благосклоненъ, все пакъ, за да обърне погледъ къмъ известни идеали, умѣе навреме да се присмѣе и да се подиграе. И тукъ тежестта на неговия хуморъ не е въ етичната преценка, която има по-голѣмо обществено значение, а въ тона на нейния изразъ. Тоя хуморъ сега се изразява въ кжси и бѣгли бележки, находчиви хрумвания, които печата въ своитѣ календари, и то така, че ги нагажда за всѣки месецъ и за всѣки день отъ месеца, като ги подслажда съ нѣкоя кратка разprávка или лирично стихотворение. Идеята за тия календари, както бележи П. Кисимовъ, които сж могли да го избавятъ до нѣкжде отъ застрашителната материална нищета на народния труженикъ тогава, е подказана по всѣка вѣроятност отъ нѣкой сръбски календаръ, попадналъ може би въ библиотеката на Габровското училище. Въ своята книга „Габровското училище и неговитѣ първи попечители“ той посочва такъвъ единъ „календаръ сръбски“. Тия календари сж първитѣ послания — отъ обществено и национално значение — които осамотения планинецъ праща отъ Тръвна, макаръ и да сж печатани въ Цариградъ, до своя народъ. За пръвъ пътъ той обнародва въ 1857 г. „астрономисанъ и написанъ“ „Нова мода календаръ за 1857 г.“ съ подглавка

(мото): „Смѣй се дѣдо да се смѣемъ, че дано се проумѣемъ“. Презъ 1861 г. излиза пакъ „астрономисанъ и написанъ“ „Смѣшный календаръ за Нова година“. Такива календари — подъ заглавие „календарче“, „мѣсецословъ“ — Славейковъ издава и по-късно — 1871, 1876, 1877, 1879, 1883, но тѣ нѣматъ значението на първитѣ два, макаръ че и тѣ, често безъ богато съдържание, сж списани въ сжция духъ — на злободневенъ, не винаги сполученъ, хуморъ.

Съдържанието на тия календари съ своитѣ основни моменти ясно опредѣля по-далечнитѣ цели на Славейкова. Първиятъ неговъ ударъ е насоченъ срещу най-опасния врагъ на българския народъ — стопанския и духовенъ гнетъ на елинизма. Затова на всѣка страница се намира нѣкоя подигравка, задѣвка или обида срещу неговитѣ агенти — покрай гръцкитѣ търговци, владици и свещеници, и български чорбаджии. Не щади и лица, напр. Ив Цукала, упорития въ Пловдивъ ненавистникъ на всичко българско. Ето какви прокоби дава Славейковъ за събитията презъ годината: „Градъ може да падне, но сега той вече нѣма да чука толкозъ даскалитѣ и писателитѣ, колкото ще очука гръцкитѣ владици и гъркоманитѣ чорбаджии“. — „Общо едно землетресение ще стане по сичка България, та ще да паднатъ сичкитѣ гърци владици отъ престолитѣ си. Частно пъкъ землетресение ще стане на Фенеръ, и то ще бжде тѣй силно, щото ще да отцѣпи българската каса отъ гръцката“. — „Гръцката холера много върлува изъ Македония и мори немилостиво българскитѣ рожби. Горкитѣ македонци! Надеждата имъ е за български доктори!“ Другъ пътъ Славейковъ хитро предупреждава: „Който българинъ ище да стане кожата му за царвули, нека се ожени въ Цариградъ за гъркиня“. Не е равнодушенъ той и къмъ цинцарщината въ Македония, особено къмъ сърбизма, който се домогва къмъ Нишъ и Скопие. Но Славейковъ се обръща и къмъ своя народъ. Подиграва българската културна изостаналостъ въ лицето на чорбаджии, просвѣтници, читатели и писатели. Не сж изключени и лични закачки: смѣе се на Г. С. Раковски, задето съживява мъртви падежи. Той не може да прости на българитѣ, че се хвалятъ съ своята просвѣта, но „ни едно училище не е наредено, ни една учебна книга още не се е издала“, че чакатъ само подаяния, а сами

не проявяватъ по-голѣма пожертвувателностъ. Той е немилостивъ и къмъ своитѣ близки съседи: „Габровченитѣ си вържатъ кеситѣ и молятъ Бога да умре пакъ нѣкой тѣхенъ съотечественикъ на чужбина и да остави въ за-вещанието си нѣщо за училището“. Особено е недоволенъ отъ самодоволната простотия, отъ грубия реализъмъ на най-заможното тогава съсловие, изразена въ следната мждростъ: „Книгата чиякъ не храни, киръ даскале!“ И за българската книжнина и за нейнитѣ творци изрича строга преценка. Като казва, че патронъ на българската книжнина е ракъ, като споменава на друго мѣсто, че българскитѣ писатели се канятъ да изхвърлятъ членоветѣ, „едни каже защото меришатъ, а други, защото не знаятъ какъ да ги пишатъ“, най-последъ повишава тона: „Великомученикъ български языкъ! Какво го не мжчатъ, какво му не вадятъ душата невеждитѣ писатели!“ Не по-малко негодува Славейковъ срещу европеизма. Него чувствава преди всичко въ чуждитѣ пропаганди — протестантска и католическа, затсва и подиграва Д-ръ Г. Мирковича, Хр. Д. Ваклидова и Д. Цанкова. По-нататъкъ — въ модата, чийто носителъ е жената. Той вижда въ европейската цивилизация опасностъ, която застрашава българскитѣ нрави и обичаи, формитѣ на социалнитѣ отношения, духа на народа. Българката, която се освобождава тогава отъ гнета на патриархалния битъ, която се стреми да се нрави съ своята външностъ, безъ да иска подражава въ облѣклото на гъркинята и европейката. И затова, както въ своитѣ пѣснопойки, Славейковъ кори увлѣченията на женитѣ, подиграва се съ желанята имъ да следватъ последнитѣ завоевания на модата, и самъ не забелязва, че като бди надъ старитѣ форми на семеенъ и общественъ животъ, той се явява защитникъ на единъ ревнивъ консерватизъмъ, който обаче отъ гледището на по-висши национални интереси е напълно оправданъ. Разбира се, не бива да се мисли, че Славейковъ е противъ европейската култура. Той е по-скоро враждебникъ на оная „криворазбрана цивилизация“, която въ 1871 г. Добри Войниковъ осмива на сцената. — Изобщо и тукъ Славейковъ се явява не само добъръ познавачъ на нашия битъ, на християнската църковна обредностъ, но и на българската действителностъ, съ склонностъ да вижда въ нея предимно отрицателни особености. Има вече мждростъ, която му дава възмож-

ност да гледа не така наивно на живота, широко сърдце, което е готово да прощава, воля, която иска да служи на общо благо. Затова той все намира случай да засегне националното честолюбие, за да го предизвика, да му постави цели и задачи, да му даде полетъ. Защото неговата духовитост не озлобява, а разсмива и разведрява. И не е ли наистина странно, че въ време на робска участъ, която поражда бурна закана и протестъ у Раковски, малко по-късно — саркастичната горестъ на Каравелова и злобната сатира на Ботева, П. Р. Славейковъ може да се смѣе и шегува. Итукъ той стои на страна отъ своитѣ другари по съдба. Учи роба не само да пѣе за любовъ, но и да се смѣе въ своитѣ страдания, надъ човѣшкитѣ неволи и несгоди, да гледа на въпроси отъ жизнено значение за него не мрачно, а съ оптимизмъ, да има сила най-после да се присмива и надъ своитѣ собствени недостатъци. Такова отношение къмъ нашата действителностъ може да има само Алеко Константиновъ, който умѣе да се смѣе и тогава, непринудено и естествено, когато трѣбва да плаче. Общиятъ изворъ е блага и жива хуманностъ.

Поетическо изкуство. — Колкото и да въздействува Славейковъ върху своитѣ съотечественици съ съдържанието на творенията си, все пакъ, за да завладѣе тѣхнитѣ сърдца, не малко дължи на умѣнието си да се домогва до съответна форма. Той става господаръ на българската речъ. Докато наши езиковедци, ревнители на българското слово, още отъ 40-тѣ години разискватъ въ каква посока трѣбва да се развива българскиятъ езикъ — отъ тамъ и тритѣ школи: черковнославянска, славянобългарска и българска — Славейковъ, вслушвайки се въ гласа на П. Берона и В. Е. Априловъ и осланяйки се на своя усѣтъ, изоставя още отъ 1846 г. черковнославянската речъ и пише съ езика на своята срѣда. Тоя езиковъ демократизмъ налага въ поезията му източното наречие. Още тукъ разрешава практически единъ въпросъ, следъ Найдена Геровъ и Добри Чинтулова, който вълнува Ю. Ив. Венелина и Хр. Павловича, дали на български езикъ могатъ да се пишатъ стихове, когато е покваренъ отъ члена, тая „гнусота и квасъ фарисейска“. Обилната продукция на Славейкова затвърдява поетичната речъ, създава форми за художественъ

изказъ, налага тонически отмѣрения стихъ. Доловилъ духа на българската речъ, той може да работи съ нея свободно, да я употреби като градиво за художествена творба. Затуй доста рано той чувствува смѣтно формата като проблемъ на своето изкуство. Обстоятелството, че жадува за книги, изповѣдвайки се открито въ писмо до Н. С. Палаузова, за да може да черпи, покрай друго, и образци за творчество, показва неговото желание да овладѣе по-изискана стихова техника, по-свършенъ изразъ, по-сигурна разработка на мотива. И наистина, той веднага проявява чувство за форма, която може да се долови преди всичко въ способността му да постига изненадваща за времето лирическа композиция. Още тукъ добива сигуренъ художественъ тактъ: обработката на поетическата тема е подчинена винаги на опредѣленъ планъ. Не бива да се забравя, че Славейковъ поправя свои, а по-късно и чужди работи. Едно

сравнение на препечатанитѣ въ „Славейче“ работи отъ „Пѣснопойка“ и „Веселушка“, ни убеждава, че той се стреми къмъ по-голяма изисканостъ. Обикновено той разчленява строфи отъ четири стиха своята творба. Макаръ и не винаги здраво съчетани помежду си, тия строфи сж добре стегнати синтактично и музикално. Образното съдържание въ тѣхъ, не доста богато, се налага отъ ограниченъ кръгъ на наблюдение. Метафората и сравнението, като форми на неговия стиль, доста обикнати отъ него, издаватъ хубаво непосредната

СЛАВЕЙЧЕ

или

СЪБРАНИЕ на РАЗЛИЧНИ ПѢСНИ
БЪЛГАРСКИ И ТУРСКИ

за

Растѣха на млади-тѣ.

ЦАРИГРАДЪ, — ВЕЗИРЪ-ХАНЪ

Въ Типограф. на Ю. Дивитчѣвъ.

1864.

му поетическа мисъл. Успѣва да използва ритмичната речъ за изразъ на по-разнообразни душевни състояния, макаръ и да си служи съ по-прости размѣри. Неговиятъ ямбъ и хорей, не винаги издържанъ, затова пъкъ отсѣненъ съ пеони, пирихии и спондеи, дава често изненадваща музикална изразителностъ. Дължината на стиха му, отъ 4 до 8, 12 и 18 срички, съ цезура — не всѣкога спазена — 3+4, 4+4, 4+4+5 и пр., зависи доста отъ движението на лирическото чувство. Стихътъ не е развлѣченъ, нито е запълванъ, за да се спази размѣра, съ ненуждни слова, наречия и епитети, които у него иматъ повече емоционаленъ характеръ, често има елиптична стегнатостъ, напомняща сега най-добри майстори на стиха. (Въ „Ружа въ месецъ май“: Мойтъ сълзи — на цвѣтецъ роса; Мойтъ тжги — молба въ небеса). Той изкусно употребя звуковия синтактиченъ паралелизъмъ, ритмичнитѣ периоди, анжамбмана, лирическата поантировка. Колкото и да нѣма око за багритѣ, той се явява все пакъ първиятъ у насъ колористъ на стиха. По-нататкъ, той владѣе добре римата, която обикновено е кръстосана, женска и мъжка, и обратно, понѣкога и дактилна. Срѣщатъ се и вътрешни рими. Въ началнитѣ работи, пъкъ и по-късно, има и много глаголни. Но не веднажъ римитѣ у него изненадватъ, звучатъ по-скоро като асонанси, така хубаво употребяни отъ наши символисти за засиляне на музикалната преливностъ (красно—тѣсно, гушка—дружка, пазва — заприказвай, строго — съ Богомъ, покрива — изтриватъ, мряморъ — яворъ, мене — научени, дървета — доловетѣ). Музикалността се засиля не само отъ повторения, отъ ритмично повторени фрази, но и отъ инструментовка на стиха — по отношение на гласни и съгласни. Трѣбва да се знае обаче, че Славейковъ постига лирична мелодия, музикаленъ стихъ, значителни за тогавашното време, не толкова съ нарочна подготовка въ техниката на своето творчество, колкото на своя непосреденъ и живъ усѣтъ за хубава и звучна българска речъ.

Победа на поета. — Така П. Р. Славейковъ въ кржга на своята дейностъ въ Трѣвна и Търново се налага на общественото съзнание като поетъ, макаръ и самъ да не държи на своята дарба, да нѣма гордото самочувствие на избраникъ. Въмѣсто да задълбочи ранния романтизъмъ въ „Смѣсна китка“, той го поха-

быва — съ вниманието което дава на гръцки образци, дори и турски, и стига до тамъ, че става „пѣснопоецъ“, като принизява своето изкуство. Само общението съ руската художествена литература, по която постоянно жадува, както жадува изобщо за книги, така трогателно изповѣдалъ се въ писмо до Н. С. Палаузова, е могло да го захрани за чистата поезия. А като се знае, че времето тогава търси свои глашатаи, лесно ще си обяснимъ, че той не може да се задържи като поклонникъ на своята муза. Раздвоението, въ което зачева своето поетическо дѣло, тукъ се засилва. Но и тукъ раздвоението между поетъ и гражданинъ не е напрегнато. Поетътъ винаги е съ развито обществено чувство, а гражданинътъ не забравя, че е поетъ. Само че поетътъ, който поставя въ сѣнка гражданина, не дава поетически изразъ на ония настроения и идеали, които вълнуватъ бореца на обществената арена. Гражданинътъ се проявява въ стихотворения, които не стигатъ до насъ. Малки само отломки отъ тѣхъ могатъ да ни загатнатъ, че Славейковъ не е билъ равнодушенъ къмъ скръбта и радостта на своята срѣда. Затова не може да не се забележи, че отъ „Смѣсна китка“ до „Славейче“, като не се забравятъ календаритѣ, има последователно, органично, макаръ и бавно, развитие, което подсказва съзрѣване изобщо на една личностъ. Линията на това развитие бихме означили грубо: отъ индивидуализмъ, колкото и бледо проявенъ, къмъ колективизмъ, все въ романтиченъ духъ. Остава непромѣненъ въ тая личностъ нейниятъ културенъ идеализмъ.

III

Въ Цариградъ. — Творческата и жизнена енергия на Славейковъ е трѣбвало да бжде използвана. Цариградъ, изглежда, постоянно го е мамилъ съ изгледитѣ, които му е давалъ той за бждеща дейностъ. И наистина, откакъ Ив. Андреевъ Богоровъ има щастливата мисълъ да пренесе своята работа отъ Липиска тукъ, като начева въ 1848 г. да издава, по-късно при своя печатница, „Цариградски вѣстникъ“, тоя градъ се издига като важно срѣдище на българския духовенъ животъ. Особено следъ кримската война, когато въ Цариградъ има напливъ на българи — работници, занаятчий, търговци, просвѣтни деятели и народни будители. И то толкова, че се създава

тамъ българска колония, която наброява повече отъ тридесетъ хиляди души, а къмъ края на 70-тѣ години не по-малко отъ петдесетъ хиляди. Главно сръдище на колонията, която има свои абаджийски, готварски, хлѣбарски и пр. еснафи и търговски кѣщи, като на Н. и Хр. П. Тъпчилещови и братя Ив. Гешеви, е Балкапанъ-ханъ, близо при Златния рогъ, макаръ въ отдалечена и неустроена частъ на града, доста оживенъ и шуменъ. Тия българии иматъ до освободителната война свои дружества отъ професионаленъ, финансовъ и търговски характеръ, като „Провидѣние“ (1862—1864) г., „Братско дружество“ (1867—1874), „Напрѣдъкъ“ (1871—1872), „Блага честь“ (1871), „Надежда“ (1872—1878), „Промиишление“ (1870—1876). Недоволни отъ своята черква, построена въ 1819 г. въ Фенеръ, дето е седалището на гръцкия патриархъ, тѣ замислятъ по-голѣма черква, като полагатъ и основитѣ ѝ въ 1858 г., но поради недостатъчно сръдства и прѣчки отъ страна на гръцитѣ следъ 1860 г. не увѣнчаватъ дѣлото си съ успѣхъ. Но въ това време, когато въ 1858 г. бива посветенъ за владика Иларионъ Стояновъ Михайловски, тѣ вече си иматъ и смѣлъ духовенъ вождъ. Черквата св. Стефанъ обаче не е достатъчна за българскитѣ преселници. Жадни за просвѣта, вземайки примѣръ отъ гръци и арменци, тѣ отварятъ въ 1857 г. при нея основно уще „Св. Кирилъ и Методи“, а по-късно и други такива въ Пера, Вланга, Ортакой и др., както и въ нѣкои селища близо до Цариградъ. Освенъ това, гръцкото училище въ Куручешме, френското католическо въ Бебекъ, Робертъ колежъ, царското военно-медицинско, султанския лицей и др. привличатъ множество българи, жадни за по-високо образование. Между тия българи сж Г. С. Раковски, Добри Войниковъ, А. Д. Пюскилиевъ, Хараланъ Ангеловъ, К. Величковъ, Д. К. Поповъ и др. А въ тия училища преподаватъ и българи, като Драганъ Цанковъ, Хр. Д. Ваклидовъ, Д-ръ Хр. Стамболски, Д-ръ Г. Вълковичъ, Н. Михайловски, Петко Горбановъ и др. Въ тия заведения се създаватъ и ученически български дружества съ патриотични и просвѣтни задачи. А за българската култура радѣятъ просвѣтни дружества. Въ 1857 г. се основава българско книжовно дружество, което на другата година почва да издава сп. „Български книжици“. Българската община по-късно, подържайки свое читалище, издава сп. „Читалище“ (1870—1875). Благодетелното дружество „Про-

свѣщение“, основано въ 1868 г., се грижи за отваряне на български училища, като прави презъ 1873 г. изложба. „Македонска дружина“ (1871—1874) има за задача да брани Македония отъ гръцката и сръбска пропаганда, чийто пионеръ се явява Милошъ Милоевичъ, а „Женско благотворително дружество“ (1876—1877) въ Ортакойо има грижи за духовната възмога на тамошната българка. По-късно, въ началото на 70-тѣ години, българитѣ въ Цариградъ възмечаватъ за българска гимназия, българ-

Подписъ на П. Р. Славейковъ
 1847 г.
 Цариградъ.

Подписъ на Славейкова отъ 1847 г.

ска болница и библиотека, но тѣхния духъ се поддържа най-силно отъ българския периодиченъ печатъ. Следъ първата българска печатница на Богорова, основана въ 1849 г., тукъ вече има нѣколко български печатници, отдето излизатъ за народа вестници, списания и книги. Отъ 1843 г. когато излиза първата родна книга, до 1877 год., значи за 35 г., тукъ излизатъ 509 български книги, 21 вестника и 5 списания, сиречь 37% отъ всички такива издания въ други градове. И наистина, отъ 1848 г. до 1877 г. въ Цариградъ излизатъ около 20 най-добри седмични вестника — политически, книжовни и хумористични, съ значително преобладаване на първитѣ. Стига да споменемъ в. „България“, „Свѣтъникъ“, „Гайда“, „Турция“, „Зорница“, „Време“, „Македония“, „Право“, „Напредъкъ“, „Вѣкъ“, „Източно време“, „День“ и др., редактирани отъ деятели като Д. Цанковъ, Хр. Д. Ваклидовъ, П. Р. Славейковъ, Никола Геновичъ, Т. С. Бурмовъ, Ив. Найденовъ, М. Д. Балабановъ и др., за да си представимъ отъ какво значение е Цариградъ като духовенъ центъръ на българитѣ тогава. Тоя печатъ поддържа по-високи културни, стопански и политически инте-

реси у българитѣ, не само въ града, но и изъ цѣлата българска земя. Но вниманието най-много е погълнато отъ въпроса за българска черковна независимостъ. Цариградъ знае всички моменти отъ борбата, като се почне отъ 40-тѣ години съ Неофита Бозвели и се мине край Илариона Макариополски, съ знаменития 3 априлъ на 1860 г., та се стигне съ 1870 и 1872 г. до Антимъ I, първиятъ български екзархъ. А лозунгъ на цѣлата колония почти, който изразява главната посока на българската национална политика, така хубаво подхвърленъ отъ М. Балабановъ презъ 1870 г. въ „Читалище“: — „Оржжие! оржжие!“ . . . извѣстватъ ни, че викали пламенно нѣкои разпалени патриоти, на които милото отечество се намирало въ критическо положение . . . „Книги! книги!“ викатъ и трѣбва да викатъ отведъ въ отечеството ни любителитѣ на просвещението!“.

Неспокоенъ животъ.—Славейковъ прави опитъ да се задържи въ Цариградъ още въ 1856 г., когато Христо Тѣпчилещозъ обещава да го вземе за учителъ при българската черква въ Фенеръ. Въ 1858 г. е записанъ като помѣшникъ пѣвецъ при българската черква. Къмъ Цариградъ той погледла, създалъ си доста връзки съ български деятели тамъ, когато почва да урежда въ Джумая отъ 1863 г. в. „Гайда“. А когато като учителъ въ Търново се запознава презъ 1862 г. съ Д-ръ Албертъ Лонгъ, установилъ се тамъ временно американски мисионеръ, като се условия съ него да преведе Новия заветъ отъ черковнославянски на български, той вижда, че сѣдбата му се усмива. И наистина, презъ 1864 г. той се преселва въ Цариградъ, защото трѣбва да бжде членъ въ комисията отъ Д-ръ Елиасъ Ригсъ, Д-ръ Албертъ Лонгъ и Христодулъ Костовичъ, учителъ отъ Самоковъ, на която предстояло да се свѣри и поправи Новия заветъ, а така сѣщо и Стария заветъ, преведенъ отъ Константинъ Фотинова. Славейковъ изпърво тукъ е самъ — неговата съпруга не е искала да се раздѣли съ Трѣвна, съ спокойния си бащинъ кѣтъ, за да се излага съ своята челядъ на мжчителна неизвестностъ въ единъ далеченъ градъ. Освободенъ отъ залиси и грижи около семейството, ослонилъ го на Иванчо Райковъ, новиятъ пришелецъ може по-свободно да развърне своята мощъ за обществена работа, безъ да забравя Трѣвна, която

навестява презъ две или три години, за да срещне тамъ стари познати и приятели, които го радватъ съ руйно вино, а той тѣхъ — съ хуморъ и юнашка пѣсенъ. Въ Цариградъ той се настанява по-близо до срѣдището на своитѣ сънародници. Стига да споменемъ, че презъ 1866 г. живѣе въ една отъ стаитѣ на българското читалище, по-късно, около 1869 г. — въ Киримидѣ-махлеси, при Фенеръ, въ началото на 1871 г. — въ скромна кжщичка на Одунѣ-капия, близо до печатницата на „Македония“, а следъ 1871 г. въ училището „Св. Кирилъ и Методи“, въ извънредно скромна стая, нѣкогашна конюшна на Стефанаки Богориди, както казва синътъ му П. П. Славейковъ, защото нѣмалъ възможность да плаща наемъ. Тукъ Славейковъ взема участие въ духовния животъ на своитѣ събратя. Той не бѣга отъ задължения. Има доста развито чувство за общность, за задружна дейность. Нѣка споменемъ, че той живо следи развитието на българското читалище, основано презъ 1867 г., на което става единъ отъ първитѣ председатели. Презъ 1870 г.

Ст. Чомаковъ

той е членъ на току-що основаното печатарско дружество „Промышление“. Общението си съ своята срѣда пѣкъ поддържа съ сказки, речи и слова. Читалището урежда сказки съ помощта на първитѣ българи тамъ, като М. Д. Балабановъ, Лазаръ Йовчевъ, П. В. Оджаковъ, С. С. Бобчевъ и др. И Славейковъ изнася презъ 1873 г. тия сказки: „За славянитѣ и елинитѣ, главно за българитѣ“, а презъ 1875 г.: „Българската колонизация въ Цариградъ“. Живи и пламенни, или духовити и назидателни, сж неговитѣ речи по нѣкакъвъ овподъ, особено на 11 май, когато се чествува отъ цѣ-

лата българска колония паметта на Св. Кирила и Методия. Оставя споменъ особено съ речитѣ си презъ 1871 г. и 1874 г., както и презъ 1872 и 1873 г., когато се слави празника на читалището и когато се открива първата българска изложба, като трогва до сълзи нѣкои отъ своитѣ сънародници. Все така оставятъ споменъ и надгробнитѣ му слова — презъ 1865 за Авксентия Велешки, презъ 1875 г. за Иларионъ Макариополски. Много отъ речитѣ на Славейкова не сж били угодни за властта и затова сж останали непечатани. Съ тѣхъ обаче той завладява сърдцата. Има всички качества на добъръ ораторъ, чието слово се слуша съ радостъ и напрегнатостъ. Затова името му става символъ на българска политическа програма. То му открива внимание отъ страна на нѣкои чужди посолства или достъпъ и при гръцкитѣ владици, които посещавалъ презъ недѣленъ день въ Фенеръ и Ортакой. За своитѣ сънародници той замисля презъ 1871 г., заедно съ Ивана Найденова, да открие и българска гимназия, за което четемъ и обяви въ „Македонія“ и „День“. Той замисля, подканянъ и отъ тамошния родолюбецъ Димитъръ Добровичъ, да издава български ежедневникъ. Мечтата му се осъществява обаче едва презъ 1890 г. отъ Харитонъ Ив. Генадиевъ, който основава въ Пловдивъ „Балканска Зора“, първиятъ нашъ всѣкидневенъ вестникъ. Любовта, съ която се ползува Славейковъ, се вижда отъ помощитѣ на българитѣ за неговитѣ издания. Освенъ поменатия Димитъръ Добровичъ, нему помага Христо П. Тъпчилешовъ, както и синътъ му Никола, на които „Македонія“ доста дължи. Сжщо така и читалищната каса не отказва своята услуга. Презъ 1867 г., като вижда, че „Македонія“ може да спре, тя щедро му предлага своята помощъ. И наистина, трогателни сж честитѣ позиви на Славейкова къмъ своитѣ предплатници да се издължатъ къмъ редакцията на вестника. Особено, когато следъ 1871 г. възнаграждението, което получава за трудъ надъ превода на Стария и Нозия заветъ отъ Британското библейско общество, се изчерпва. При тая усилена работа Славейковъ има време и енергия не само да следи развитието на черковния въпросъ, но и да вземе най-непосрѣдно участие въ борбата за българска духовна независимостъ. Лукъ той е херой на националнитѣ надежди: пише статии, разисква съ другари, агитира,

и възпламенява, като фанатикъ бунтаръ, затова е и наричанъ отъ противници агентъ на Букурещкия революционенъ комитетъ. И важното е, че сега воюва на три фронта: срещу гърци, турци и българи. Взелъ участие въ по-раншнитѣ църковни събори, следъ Народния съборъ презъ 1871 г., пише и бори се за завръщане на заточенитѣ български владици презъ 1864 и 1872 г., налага своитѣ схващания и разбирания при изработката на устава за българската екзархия. Но вънецъ на неговата обществена дейность остава паметния въ историята на черковната борба 22 януарий 1872 г. Като вижда, че ферманътъ отъ 1870 г. още не се прилага, той насъсква свитѣ хора да заставятъ Илариона Макариополски, Панарета Пловдивски и Илариона Ловчански да отслужатъ литургия на Богоявление въ българската черква, безъ разрешение на патриарха, макаръ да е била тя, намираща се въ Фенеръ, въ негова епархия. Станалата черковна служба повдига буря въ патриаршията: владицитѣ биватъ заточени веднага въ Никодимия. На 22 януарий народътъ се събира въ двора на черквата, и вдъхновенъ отъ речта на Славейковъ, тръгва къмъ Високата порта носейки вмѣсто плакарди, ферманътъ печатанъ презъ нощта въ „Македонія“. Тамъ Славейковъ съ Тодоръ Икономовъ и др. поднася на великия везиръ харзухалъ съ следнитѣ искания: 1. да се върнатъ владицитѣ; 2. да се изпълни фермана; 3. да не се мѣси въ народнитѣ работи хаджи Иванчо Пенчовичъ. Тази манифестация на повече отъ две хиляди души българи толкова смѣла и опасна, че мнозина отъ първитѣ тамъ народни водители гледатъ дори да не бждатъ подозирани, че иматъ прѣстъ въ нея, налага окончателното разрешение на църковния въпросъ: на българския народъ се дава право да пристѣпя къмъ изборъ на свой духовенъ глава. П. Р. Славейковъ обаче бива наказанъ: в. „Македонія“ е спрѣнъ за три месеца — отъ 24 януарий до 23 априлъ 1872 г. Но когато Светославъ Миларовъ, по-рано Павле Н. Сапуновъ, обнародва въ него бр. 18 отъ 25 юлий 1872 г. статията си „Дветѣ касти и власти или Днешната наша екзархия и що ни обещава тя“, „Македонія“ не само замлъква завинаги, но и Славейковъ на 13 августъ бива прибранъ въ затвора, изпадналъ въ жестока немилосъсть, по желанието на екзархията, на хора като Никола Геновича, и по заповѣдь на Митхадъ паша, неговъ не-

навистникъ. Неговата участъ постига и двамата му сина, които се учатъ въ Робертъ колежъ, Иванъ и Рачо. На обискътъ, що се прави въ кжщата му, отъ турски чиновници заедно съ Никола Геновичъ, който все пакъ, като българинъ, е гледалъ да прикрие опасни или подозрителни книжа, ставатъ жертва две-три сандъчета книги и ржкописи. Той би седѣлъ повече отъ месецъ въ затвора, ако не се застъпили за него предъ великия везиръ екзархътъ Антимъ I, Д-ръ Чомаковъ, Христо П. Тъпчилещовъ, както и посланицитъ на Русия и Англия. Излѣзълъ отъ затвора, безъ срѣдства, за него наставатъ дни на тежки изпитания и лишения. Нищожната учителска заплата презъ 1873 и 1874 г. едвамъ му стига да мине крайно оскъденъ животъ. Това, което е било „ценно“ отъ покжщнината му, бива продадено на безценица, за да си осигури насжщния хлѣбъ. Облекчение е за него, че първиятъ му синъ Иванъ, свършилъ вече колежа, отъ 1872 г. учителъ въ Вратца, поема грижата за прехраната на семейството въ Трѣвна. Друга утеха настава за бедния труженикъ, когато по ходатайството на графъ Игнатиева, руски посланикъ тамъ, вториятъ му синъ, Рачо, отъ 1869 г. тукъ, заминава презъ 1873 г. за Николаевъ, за да постъпи въ южнославянския пансионъ на Тодоръ Минковъ. Но нищетата не спира да хлопа на неговата врата, още повече, че требвало да изплаща и дългове за „Македонія“. Не му помага едномесечната му обиколка изъ Македония презъ 1874 г., бидейки натоваренъ отъ екзархията да поведе тамъ отбрана срещу католическата пропаганда, както и срещу нейния агентъ Нилъ Солунски. Молбата му да остане по-дълго време въ тоя край остава нечута отъ екзархията. Сега той изгубва и учителското си мѣсто. Не му помагатъ и дългитъ нощи, въ скромната даскалска стайка, когато пише, наведенъ надъ своитъ тефтери — подреждайки своитъ географски, етнографски и исторически материали или готвейки нѣкаква статия за нѣкой вестникъ, която трѣбвало да печата скритомъ. За да може да се задържи въ Цариградъ, въ люта борба съ мизерията, той гледа да ссребри по нѣкакъвъ начинъ своя книжовенъ трудъ. Той прави крайни усилия не да си възвърне предишното обществено положение, а да се задържи като скроменъ деецъ въ града, дето минава тринадесетъ години въ бури и тревоги за народното

благо. Винаги подъ надзора на турската полиция, насъсквана срещу него отъ гръцки клевети и интриги, преследванъ отъ неразположението къмъ него на Митхадъ паша, Никола Геновичъ, хаджи Иванчо Пенчовичъ, както и отъ равнодушието най-малко на българския консервативенъ станъ, дори и на светитѣ старци въ Ортакой, той вижда, че е вече нежеланъ и ненавижданъ гостъ въ Цариградъ. И наистина, какъ може да бжде обичанъ тоя, на когото Христо П. Тъпчилещовъ казва, следъ като излиза отъ затвора, че много остро пише и приказва, като му напомня да внимава, че има и Диарбекиръ? Не падналъ въ малодушие, пренасяйки съ спокойствие всички беди, въ 1874 г. той напуска Цариградъ, като изтърсва праха отъ обувкитѣ си, и се упътва за Одринъ, дето става учителъ. Но трѣбвало пакъ да види Цариградъ, извиканъ тамъ отъ властта да урежда като поржчителъ нѣкаква стара полица. И въ Одринъ обаче, дето жбитѣ на гърцизма били още здрави, такъвъ немирникъ, като изхвърления отъ коловоза на обществения животъ борецъ, не е могълъ да се задържи. И въ 1876 г. той се премѣства за учителъ въ Стара-Загора.

Т. Бурмовъ

Издания за народа. — Още въ 1866 г. П. Р. Славейковъ обнародва по-голъма и доста съдържателна работа — „Габровското училище и неговитѣ първы попечители“. Тая книга за която сж събирали още въ 1864 г. материали учителитѣ Ив. Христовичъ и Цв. Недевъ, и за която Славейковъ се заема още отъ 1864 г., като презъ 1866 г. ходи въ Одеса за нови све-

дения, посветена на В. Е. Априлова и Н. Ст. Палаузова, цели да запознае народа съ възникването, развитието и организацията на нашата първа гимназия. Но нейният автор, който събира доста сведения за училищата въ Тръвна, Търново, Елена и др., има и по-далечна задача — да даде една история, образъ на културенъ подвигъ, съ значение изобщо за историята на българското възрождане. И наистина, като изворъ на указания и податки, тя и днесъ има своята цена. После, покрай редакторската работа надъ Библията, заедно съ Д-ръ Елиасъ Ригсъ Д-ръ Албертъ Лонгъ и Христодушъ Костовичъ, отъ 1864 до 1870, както и надъ третата годишнина на сп. „Читалище“ (1873 г.), П. Р. Славейковъ списва и издава тукъ различни книжки и книги, вестници и списания, съ които цели да задоволи духовнитъ интереси на най-широкитъ кръгове отъ народа или пъкъ нуждитъ на българскитъ училища, като гледа същевременно да облекчи тежкото бреме на единъ несигуренъ животъ, особено отъ 1871 година насамъ. Освенъ пѣсн. поикитъ, календаритъ и месечословитъ, за които става дума по-рано, той издава презъ 1868 г. „Първа читанка“, „Таблицы кратки“, „Начална книжка за черковно чтение“; презъ 1869 г. „Кратка читанка“, „Искрицы или разны поучителны приговоркы“, „Кратка Свещенна исторія“, „Робинсонъ, приказка твърде нравоучителна, за употребленіе въ училищата“; въ 1870 г. — „Кратки приказки за дѣцата“; въ 1871 г. въ 7 книжки „Пчелица или редъ книжки за дѣцата“, първо детско списание у насъ. Всички тия издания, както се вижда отъ заглавията, сж нагодени за българското дете. Като учителъ, той добре познава детската психология и затова умѣе да подбира четива или да съставя учебници, които на времето си будятъ любопитство и внимание. Затова говорятъ и „Нарѣчни наставленія за учителитъ“ отъ 1871 г. Но не помалко се грижи и за своитъ еснафи около Балкапанъ, на които иска да даде българска книга за поука и забава. Затова съставя и издава презъ 1868 г. „Свѣтый Димитрій Солунскый и Македонскитъ Славени Българитъ“, а на следната година „Споменъ за тысячелѣтието отъ деньтъ на смъртътъ на Св. Кирила“. Освенъ тия, нагажда и книжки съ съдържание отъ по-общъ характеръ. Обнагодва преводи

— презъ 1868 г. „Исторически примѣры върху нравственността, събрани отъ разны нравственны книги“ и „Питомка или правила за прилично поведение между чловѣцитѣ, заети отъ италиянски“, отъ Франческо Соави, а презъ 1870 г. „Дневникътъ на бѣднѣйтъ момакъ или прѣговаряния върху чловѣческѣй животъ“ отъ О. Фйойе. По-друга радость доставя Славейковъ на своитѣ съотечественици съ преведенитѣ, волно, и нагодени къмъ българскитѣ условия разкази, повести и романи. Презъ 1867 г. пуска на пазаря повестта на П. Шевалие „Царуване осемъ дена или исторіята на Мазаниела“; презъ 1868 г. и 1873 „Лодоиска, поляшка историческа приказка и „Отечество и любовь или отъ трънъ та на глогъ, поляшка приказница“, и дветѣ отъ В. Шербюлие. Пакъ това време, 1868 и 1869 г., обнародва „Разбойникъ въ Балкана“, и „Послѣднѣй Абенсеражъ“ отъ Алфонсъ Рене де Шатобрианъ и „Цариградскитѣ потайности“. Въ тия преводи на Славейкова, правени обикновено отъ руски и френски, изглежда, че му помага по-късно и синътъ му Иванъ. Не е безъ значение, че всички сж отъ романтиченъ характеръ и сж оказали не малко влияние, заедно съ други отъ тоя родъ, върху естетичната култура на българина това време. Тъкмо отъ тая култура се ражда тогава и оригиналната българска повесть. По-нататкъ Славейковъ полага грижи и за българката. Въ края на 60-тѣ години у насъ се пише и разисква върху положението на жената въ семейството и обществото, върху нейното възпитание и образование, върху предназначението ѝ въ живота. Отъ тогава почватъ да се срѣщатъ и повече женски имена въ списанията. И Славейковъ, който мисли, че и на нашата жена трѣбва да се даде прилично образование, и то въ посока — практична, нравствено-религиозна и умствена, излиза презъ 1869 г. съ брошура „По въпросътъ за женитѣ“, за да каже и той своята дума, а презъ 1871 г. почва да издава еднажъ въ месеца „Ружица или редъ книжки за женитѣ“, първо списание за жената у насъ, отъ което излизатъ само два броя. Дѣлото на Славейкова обаче не бива подкрепено отъ българ-

ската жена. Стопански зависима, тя не е могла да отдели нѣкоя троха отъ своята трапеза за едно списание, което ратува за нейната духовна пробуда. Но Славейковъ не бива много подпомаганъ и за други по-трайни свои издания. Така, следъ като спира „Македонія“, той издава хумористични вестници, едни отъ първитѣ у насъ, най-много, пакъ за своитѣ еснафи отъ Балкапанъ въ 1875 г. само въ 4 броя „Звънчатій Глумчо“, въ 1873-1874 „Шутошъ“, а въ 1874 г. — „Костурка“ и „Исторка на вѣстникъ Костурка“, само въ единъ брой. Напраздно той се опитва да размива, както другитѣ, така и себе си, въ дни на тежки душевни и физически изпитания. По липса на срѣдства и поради равнодушието на българската колония и ненавистното око на властѣта, тия списания и вестници безъ време спиратъ. — Изобщо съ тия издания П. Р. Славейковъ става обикнатъ популяренъ книжовникъ.

Гайда (1863—1867).—Но съ тѣхъ той не може да остави по-дълбока следа въ нашия духовенъ животъ, ако не сѣ други две негови предприятия, които ставатъ важни органи на българската политическа и обществена мисль презъ 60-тѣ и началото на 70-тѣ години отъ миналия вѣкъ—„Гайда“ и „Македонія“. Още въ Трѣвна той приготвя малко материалъ, а после като учителъ въ Ески Джумая начева да урежда „Гайда, сатирически вѣстникъ за свѣстяваніе на Българитѣ“, който почва да излиза въ Цариградъ презъ февруарий 1863 г. два пѣти месечно, като продължава до 1867 г., съ прекъсване отъ около осемъ месеца презъ 1866 г. Освенъ това, понеже му се забранява отъ властѣта подхванатата отъ него посока, отъ 1865 г. брой 21, „Гайда“ става литературенъ листъ, „вестникъ за наука и забавка“. По-късно, отъ бр. 9, 1863 г. има за известно време мото: „Человѣкъ нема другъ по-голѣмъ мжчител отъ неучението“. Обикновено въ него има уводна статия или „политическа сгледа“, после „български работи“, „грѣцки работи“, „кореспонденция“, дописки отъ особена цена сега за насъ, разни „шарени новини“, стихотворения и анекдоти, бележки за нови книги и пр. Когато става книжовенъ листъ, политическата частъ се изоставя, но предишнитѣ културни и политически тенденции се спазватъ. Тукъ Славейковъ работи предимно самъ, но по

четне се обаждатъ и случайни сътрудници. Изглежда, че се посрѣща още въ началото добре, защото отъ брой 5 на 1863 г. има за издателъ Ив. С. Дочковъ, а за покровителъ Д. Т. Бракаловъ. Славейковъ обаче става господарь на своя вестникъ. Още въ първия брой на „Гайда“ въ „Развѣстіе“, подъ което стои „Дѣдо Ви Дудрин“, и „Къмъ слушателитѣ“, той подхваща съ хумористиченъ тонъ, ала не го спазва винаги.

Тоя пръвъ по рода си вестникъ у насъ, предходникъ на по-къснитѣ хумористични издания „Оса“, „Тжпанъ“, „Хитъръ Петъръ“ и др., който има своя ликъ и

ГОДИНА 1

ЦАРИГРАДЪ, 15 ІУНІЯ 1863.

БРОЙ 1.

Безъ преплата никому не ще да
свири. Годишна цена е 2 блинъ
медъжидие-та а за вънъ 2 и полъ.

Г А Й Д А

Корреспонденци-та ставатъ па-
право въ Везир-хана у писалише-
то на гайда-та при Ив. С. Дочковъ

САТИРИЧЕСКІЙ ВѢСТНИКЪ ЗА СЪВѢСТЯВАНЕ НА БЪЛГАРИ-ТЪ.

Издава се въ сѣки 15 дена

РАЗВѢСТІЕ.

Долоподписанный развѣстывамъ на сич-
жилъ по свѣта мѣжски и женски Бълга-
ри, че, моя милостъ, слѣдъ толкозъ и тол-
козъ бѣди и теглила шо прѣкаратъ, нийпо-
бир, искари ма честта ми Гайдир да
стиня. Какъ стана и отиде тѣзи мияти
работа любителнитѣ могатъ да са нау-
чатъ отъ гайдуничката ми, а пакъ азъ като

КЪМЪ СЛУШАТЕЛИ-ТЪ.

Тѣзи които знаятъ какво нѣщо е Гайда и
какви хора сѣ гайдаритѣ, тѣмъ не ни трѣба
много расправяніе, тѣ сами ще напѣрятъ с'
ума си, какво може да е политическото ру-
чило на Гайдата и за каква политика има да
бръжи. Ний земамъ труда да расправимъ са-
мо на тѣзи които сѣ безвѣжды въ такъвъ ра-
боты. И тѣи нека знаятъ тѣ че политическыя

П. Р. Славейковъ, Г а й д а (1863)

не веднажъ влиза въ полемика съ нѣкои отъ излиза-
щитѣ тогава вестници „Българска пчела“ (1863—1864)
въ Браила на Хр. Д. Ваклидовъ, „Бжджщность“ (1864)
въ Букурещъ на Раковски, „Свѣтъникъ“ (1863—1865) на
Н. Михайловски и Т. С. Бурмовъ, „Врѣмя“ (1865—1867)
на Т. С. Бурмовъ, „Турція“ (1862—1875) на Никола Ге-
новичъ, „Българія“ (1859—1863) на Драганъ Цанковъ —
всички все въ Цариградъ. Всички тия вестници иматъ
общо въ програмата си — да вокуватъ за български
интереси по законенъ пжтъ. И все пакъ П. Р. Славей-
ковъ намира основания да не бжде съгласенъ и да не
одобрява много отъ възгледитѣ и деянията на Т. С. Бур-
мова и Никола Геновича, чиновникъ тогава въ Мини-

стерството на народната просвѣта. Съ Бурмова влиза въ остра полемика, пише не само статии противъ него, но и сатири, като „Напѣв комуто се пада“, дето началнитѣ букви на всѣки стихъ посочватъ неговото име. Бурмовъ отъ своя страна въ „Врѣмя“ 1865 год., бр. 12, казва, че „Гайда“ служи на оная незначителна частъ отъ народа, „която е вѣтърничава въ разсѣжденія-та и въ порицанія-та си“. Въ нея има нѣщо „низко и отвратително“. Посоката на „Гайда“ е протигръцка. Нѣма страница отъ нейния политически дѣлъ, въ който да не се напада остро гръцкото духовенство, гръцкия патриархъ, елинизма изобщо. Бурмовъ не одобрява по-скоро не посоката, а нѣкои възгледи отъ нейната културна програма, тактиката ѝ въ борбата по отношение на черковния въпросъ, съ който Славейковъ гледа народътъ по-скоро да се справи. „Гайда“ се ражда въ разгара на политико-обществени борби, когато единството на българската интелигенция е нарушено, когато се почватъ и взаимни борби между българи. Ето защото става изразителка на едно движение, съдействува да се разрастне то, напѣтва го и му дава идейна програма. А това е движението на българскитѣ еснафи, на младитѣ борци за черковна независимостъ.

Македония (1866-1872). — Особени грижи обаче полага П. Р. Славейковъ за другия свой седмиченъ вестникъ, станалъ органъ на цѣло едно движение въ българския общественъ животъ, „Македонія“, чийто първи брой излиза на 3 декемврий 1866 г., а последния на 25 юлий, 1872 г. Вестникътъ има нѣколко подналова: отъ бр. 1 до 2, 1866 г.: „вѣстникъ политический, и филологический“, отъ бр. 3 — „вѣстникъ за народа“, отъ бр. 1., 1869 г. до бр. 5 — „листъ за политика, книжовность и търговия“, а отъ бр. 5 — „вѣстникъ за политика и книжовность“. Има следното мото (отъ бр. 3. 1866 г., само първата половина, при това и на гръцки езикъ): „Твърдѣ лошо нѣщо да ся помѣстя нѣкой отъ начала-та си, когато сж правы! Ако не върви Напрѣдъ, а то поне Назадъ да не вървы, трѣбва да бжде высокая-та аксиома на разумность-тж“. Презъ сѣдмата на 1867 г. Славейковъ издава въ малъкъ форматъ, като притурка на голѣмия свой сѣботенъ листъ, „Македонія“, а после „Македонче“, първоначално два пѣти въ седмицата, и то само за Цариградъ, за македонскитѣ си

събрата, съ надежда да го направи ежедневникъ, ако се посрещне добре. Отъ него излизатъ обаче доста малко броя. Макаръ че „Македонія“ не разполага съ достатъчно сръдства, заради което не веднажъ клони къмъ своя край, както виждаме това отъ разнитѣ „извѣстія“, „понуди“, „призовки“ на Славейкова къмъ предплатниците, тя успѣва да се издигне като единъ отъ най-добритѣ вестници, излизащи тогава въ Браила, Букурещъ и Цариградъ — „Дунавска зора“ (1867-1870) на Д. Войниковъ, „Народность“ (1867 — 1869) на Ив. Богорова и Ив. Касабова, „Отечество“ (1869-1871) на П. Кисимова и Д. Войникова, „Право“ (1869-1873) на Хр. Стоянова и Ив. Найденова. Само „Свобода“ и „Независимость“ (1869—1874) на Л. Каравелова, донѣкъде и „Дума“ (1871) на Хр. Ботева могатъ да съперничатъ въ известенъ смисълъ съ „Македонія“. И наистина, покрай Славейкова, въ тоя вестникъ сътрудничатъ най-добритѣ тогава сили на българската интелигенция, като Григорий Нѣмцовъ, по сетне митрополитъ Доростолски и Червенски, Марко Д. Балабановъ, Лазаръ Йовчевъ, после екзархъ Йосифъ I, Гаврилъ Кръстевичъ, Д-ръ Ст. Чомаковъ, П. Горбановъ, Тодоръ Икономовъ, Светославъ Миларовъ, Никола Първановъ, Ив. П. Славейковъ и др. Освенъ това, въ начина на неговото списване се проявява добре обмисленъ журналистически тактъ. Неговиятъ редакторъ следи най-главнитѣ чужди вестници — гръцки, турски, руски, сръбски, английски, нѣмски и френски. Отъ тамъ извлича не само материалъ за информация и за политически прегледъ, но и статии, които засѣгатъ подъ една или друга форма българскитѣ интереси на деня, особено такива, чрезъ които той или иска да загатне за нѣкои свои възгледи, или пъкъ се стреми да държи напрегнато вниманието на обществото върху известни въпроси отъ политически и културенъ характеръ. Имайки предвидъ, че се намира подъ строгото око на цензурата, и че ще трѣбва да „играе каквото му свирятъ“, той се старае да си служи съ недомлъвки, съ загадки, поговорки и пословици, или пъкъ съ препечатани статии, които ако би написалъ самъ, би теглилъ за тѣхъ горчиви сетнини. Така само можемъ да си обяснимъ неговата страсть да превежда работи изъ чуждия печатъ. Друга една особеность: когато препечатва, той или съкращава, щомъ това е необходимо, или дава иронични бе-

лежки. Последното важи особено за статиите, които заема отъ гръцки издания, цариградски и атински. Най-често превежда статии отъ „*Courrier d'Orient*“, органъ на лазаристите, френските мисионери отъ ордена Св. Бенедиктъ въ Цариградъ, вестникъ който не веднажъ се застъпва за българските национални права. Дава сжъ статии отъ „*La Turquie*“, за да подчертае нѣкои схващания, изказани тамъ отъ висши турски сановници, като полезни и за турската империя и за българския народъ. Особено е внимателенъ, когато препечатва отъ руски и сръбски вестници. Освенъ това „*Македония*“, която съ своите статии, дописки, политически прегледи, кратки вести, подлистници и пр. винаги успѣва да предизвика интересъ у своите читатели, води полемика съ „*Право*“, „*Турция*“, а сжъ така и съ гръцки вестници. Изобщо, тя винаги отбива чужди, неприемливи за народното дѣло мнения, защитава упорито своите възгледи, издава гласъ на протестъ противъ наши и чужди, когато е необходимо, на време обръща внимание върху наближаваща опасностъ. И понеже тя сжъ така е органъ негласенъ на младите, органъ на опредѣлено движение, тя има странно влияние върху народните слоеве, изяснявайки тѣхните тежнениа, винаги е съ настроение на атака или отбрана, но все на своя постъ. Така се оправдава желанието на Славейкова да служи само на „народните работи“ и да не знае „хатъръ и страхъ“, да не отстъпва никога отъ своите начала, да се бори да създаде будно и просвѣтено обществено мнение. „*Македония*“ и „*Гайда*“ приличатъ на винаги дигнати развѣти знамена надъ боенъ станъ. Въ бойното си увлѣчение Славейковъ възстава срещу нѣколко групи, нѣколко дори лагера — затова и „*Македония*“ бива спрѣна най-напредъ за три месеца, а после — завинаги.

Националенъ въпросъ. Воинъ на народно-стно самосъзнание. — За да бжде така упоритъ въ борбата Славейковъ, много му помага твърдостта на неговите убеждения. Той веднага става стожеръ на тия, които мислятъ, че сждбата на народа зависи отъ него-самия, че за това е необходимо да се работи надъ него, да се развива и да се възмогва духовно. Неговиятъ възгласъ трѣбва да бжде: „Познай себе си“. Срѣдствата за това сжъ черквата, народните училища, читалища и кни-

гохранилища, периодичния печатъ, книжнината изобщо. Затова печата въ своитѣ издания редица статии върху въпроси, които зачекватъ отблизо или далече неговата програма. Винаги има опредѣлена тенденция — да се докаже, да се изтъкне категорично, че за българския народъ е необходимо преди всичко просвѣта, образование, вътрешно усъвършенствувание, по-висока духовна култура. Една отъ неговитѣ цели е да се запази езикътъ — на всѣка цена. Макаръ въ

неговата концепция за народността да има географски, етнографски и нравствени моменти, все пакъ въ основната си сжщностъ тя е филологична. Статия като „Здравыйтъ егоизъмъ“ (М., 1867, бр. 4), „Языкътъ на единъ народъ“ (М. 1869, бр. 6), „Народъ и народностъ“ (М., 1870 бр. 61 сл.) и пр. макаръ не всички на Славейковъ, добре говорятъ за неговия здравъ погледъ. Схващайки така народността, той полага

Т. Икономовъ

и задачи на нашето родинознание. Българскиятъ народъ, наброяващъ шестъ милиона, най-многобройниятъ споредъ него въ Европейска Турция, е по-добре познатъ въ неговото минало отъ чужденцитѣ — Ю. Ив. Венелинъ, В. Григоровичъ, А. Гилфердингъ, И. Срезневски, Каницъ, Шафарикъ, Ригеръ и др. Българитѣ, на които липсватъ исторически материали, могатъ да черпятъ отъ живия изворъ — народа. Тѣ трѣбва да го изучатъ, да опишатъ неговитѣ нрави и обичаи, „неговата статистика и положение“, да събератъ „народнитѣ пѣсни, приказници, пословици и поговорки,“ (М., 1869, бр. 4), ако искатъ да служатъ на своята

родина. Друга идея, която прониква цѣлата негова дейностъ, това е—да се запазятъ етнографскитѣ граници на България, нѣщо повече, да се запази изобщо българщината съ българска речъ и извънъ границитѣ на Турция — въ Румѣния, Сърбия, Бесарабия и пр. Неговиятъ погледъ е обърнатъ къмъ най-отдалечения край на неговото отечество. Тамъ дето се чува българска речъ, не трѣбва никога да замлъква. Ето защо той е единъ отъ първитѣ, който схваща опасността за българския народъ въ Македония, застрашена отъ гръцка и сръбска пропаганда. Тоя кжтъ той гледа да го приобщи къмъ българското отечество, и не случайно дава на втория си вестникъ име — „Македонія“. Той се ръководи и отъ друга идея: да се постигне духовно единство между всички части на българския народъ, защото само тогава последниятъ ще може да бжде силенъ и да отстоява срещу всѣкакъвъ външенъ напоръ. И когато нѣкои почватъ да изпращатъ тамъ букварчета и книги на македонско наречие, той открито възстава срещу тѣхъ, като посочва, че тая дейностъ води къмъ опасенъ сепаратизъмъ (М., 1867, бр. 23, 33, 1871, бр. 3). Крайната цель на Славейкова, и това е неговата голѣма идея, е българитѣ „да ся стараятъ за хлѣбъ, за народенъ хлѣбъ, т. е. за своето народно самосъзнание“ (М., 1867, бр. 82). Той вижда, че не стига само да сме възроденъ народъ, а че е необходимо да се проявимъ като народностъ, като определена културна единица, като отдѣлно колективно съзнание. Така той става страстенъ водителъ за българската национална индивидуализация. Съ особено удоволствие препечатва отъ полски вестникъ статия, въ която се наблѣга, че „изгубена свобода може да се повърне, да ся добие, но народностъ веднѣжъ изгубена, никога вече ся не връща, никога не ся спечеля“ (М., 1867, бр. 1). Отъ тукъ Славейковъ извежда своя краенъ идеалъ — духовна свобода, лична и книжовна, въ най-широкия смисълъ на думата. Отбелязва нарочно, че Франьо Рачки, при откриването на Югославянската академия въ Загребъ презъ 1867 г., е казалъ: „Душевното робство е по-тежко и по-пагубно отъ тѣлесното робство“ (М., 1867, бр. 47). Тая свобода той вижда застрашена отъ замисѣла на Митхадъ паша, великъ везиръ тогава, да се слѣятъ българскитѣ училища съ турскитѣ. Той, като Т. С. Бурмова (Врѣмя, 1866, бр. 26—34), повежда веднага борба

трещу тоя добре замисленъ политически планъ на турската власть.

Качества на бореца. — Изтъкнатитѣ идеи и деяния не сж само изключителна собственостъ на П. Р. Славейкова. Въ разгара на борбата взематъ участие и други видни лица. Но между тѣхъ той е самобитна особеностъ. Тамъ сж люде съ висше образование, съ широки познания, съ елинска и европейска култура. Само той не минава презъ висша школа. Но благодарение на своята воля за самообразование, тоя самоукъ застава не само срѣдъ вождоветѣ на българската интелигенция, но се издига въ много отношения надъ тѣхъ, като става истински народенъ трибунъ. Идеитѣ, колкото и прекрасни, не биха имали жизнена активностъ, ако нѣмаше личности, за да имъ вдѣхватъ пламъка на своята душа. А Славейковъ заразява своитѣ сънародници предивсичко съ хармонията между идея и подвигъ. Истински „народенъ човѣкъ“, идеитѣ му винаги се опредѣлятъ отъ потрѣбитѣ, схващанията

Ив. П. Славейковъ (1853—1901)

и настроенията на широкитѣ слоеве отъ народа. Следователно, и подвигътъ му е подвигъ за народно благо. Това е то не придобитъ, отвлѣченъ, книженъ, неискренъ демократизъмъ, а естественъ, наложенъ отъ произхода и възпитанието му, всаденъ въ кръвта и душата му. Никой не познава така добре народа, както той. Заелъ, присвоилъ неговата мисловностъ, той умѣе да въздействува върху него, да завладява сърдцето му, да ръководи волята му. И то — като не познава срѣдствата на демагога. Славейковъ притежава нѣкои бгъ харак-

тернитѣ особености на трезвия българинѣ, който понагонѣ долавя скрития смисълѣ на събитията, осланяйки се на своитѣ вѣрни наблюдения и на своя практиченѣ усѣтъ. Ето защо борецѣтъ вѣрва въ инстинкта на народа, тоя инстинктѣ, който Л. Толстой съ „Война и мирѣ“ влага като основенѣ моментѣ въ своята философия на историята. И не само вѣрва, но винаги се вслушва въ неговия гласѣ, следва го — затова и дѣлото му се увѣнчава съ успѣхѣ. Вождѣтъ изразява онова, което е смѣтно и неясно въ съзнанието на народа. По неговия пѣтъ, по неговитѣ думи и дѣла можете да сждите за самия народѣ. Това е трайно, вѣчно сливане между личностѣ и колективѣ, чрезѣ което се изявява най-силно дадена народностѣ. Естествено, и народѣтъ чувствува Славейкова като свой. А за да има името му обаяние, не малко дължи той и на своята неизмѣнна воля за борба и дѣло. Той работи и надѣ себе си, но и за други. И въпрѣки преследванията на своята орисия, дълго и дълго смогва да бжде господарѣ на обстоятелствата. А тази вътрешна мощѣ на бореца, ако не се проумѣе, не може да не се почувствува отѣ неговитѣ съвременници. Той има ясна и открита линия на отношение къмѣ лица и събития, безѣ колебание на мисълѣта и чувствата, че личността му буди всѣкога довѣрие. И когато въ жаждата си за подвигѣ се увлѣче и сгрѣши, той е искренѣ, вѣренѣ на себе си. Сякашѣ тукѣ Славейковѣ е единѣ отѣ най-добритѣ изразители на българската борческа стихия, на българската воля за самосъхрана на племето чрезѣ просвѣта и култура. Затова и въ борбата Славейковѣ изхожда отѣ общи начала, отѣ висши идеали. Честенѣ воинѣ, който не само не забравя съ кого воюва, но винаги е откритѣ. Засада въ своята тактика не знае. Никога не подценява своя противникѣ, макарѣ и да е рѣзъкѣ въ изразитѣ си за него. Когато последниятѣ падне, той слага мечѣ въ ножницата, и говори за него, издигналѣ се надѣ лични страсти, съ най-ласкавитѣ думи на заслугата. Защото волята му се съобразява и съ опредѣлена етика. Затова въ устрема избира срѣдствата. Той е закърменѣ съ морала на нашитѣ еснафи тогава, на нашитѣ учители и просвѣтници, моралѣ на работната рѣжа. Отѣ тукѣ се обяснява неговиятѣ практически идеализъмѣ. Заразява неговата неподкупностѣ отѣ външни

и странични влияния и внушения, смѣлостъта му да казва истината, по единъ или другъ начинъ, на чужди и на свои, макаръ и да знае, че може да си навлѣче омразата на нѣкоя силна на деня личностъ, на нѣкаква низка и дребна душа. Не помисля никога да изкористя движението, както нѣкои други тогава дейци, за своя облага, макаръ и да е излаганъ отъ самитѣ условия за дейностъ, на изкушения, особено като се знае, че животътъ му е постоянна борба за хлѣбъ. Той не е тъгашъ на идеи. Челото му е чисто отъ позора на отметника, който се отказва отъ своитѣ убеждения или отъ движението, ржководено или подсилано отъ него, за да се нареди по-скоро предъ трапезата на житейскитѣ блага, като издига своя позоръ въ добродетель и дарба. Днесъ подъ едно знаме, утре—подъ друго, защото знамето е всичко, а ти си нищо. Като Неофитъ Бозвели и Г. С. Раковски, и той може да бжде мжченикъ за идея, за народъ и страна, за народностно самосъзнание. Това е една висша добродетель на саможертва, която знайтъ само велики сърдца. А обаянието на тая личностъ не би било така силно, ако нѣмаше перото на даровития публицистъ. Общественикътъ дава съдържанието, а публицистътъ — формата. Затова сж и недѣлими.

Библиография

П. Р. Славейковъ. *Избрани съчинения*, т. I. 1905 г., подъ ред. на П. П. Славейковъ; *Избрани съчинения*, т. I. 1927, подъ редакцията на Боянъ Пеневъ.

Б. Пеневъ. *П. Р. Славейковъ*, издание на Ал. Паскалевъ, София, 1919 г. (съ подробна библиография).

Д-г Е. Fait. *Petko R. Slavejkov*. Lumír, 1896, с. 6. str. 61 сл.

А. П. Стоиловъ. *П. Р. Славейковъ и Българскиятъ фолклоръ*. Известия на Етнографическия музей, София, г. VII. 1927. кн. I—IV. с. 5 сл.

М. Ярнаудовъ. *Петко Рачевъ Славейковъ*, Училищенъ прегледъ, г. XXVI. 1927. кн. 9—10, с. 1334—1416.

Р. П. Славейковъ. *П. Р. Славейковъ*, София, 1927.

Boris Josov, *P. R. Slavejkov*, Bratislava. Časopis učení spoločnosti Sľafařkovy. R. II. 1928. č. 3. str. 515—519.

Р. П. Славейковъ. *Присовскій мнѣстырѣ*. Български книжици, Цариградъ, 1858. кн. I. с. 193—197.

Д-ръ Хр. Стамболски. *Автобиография*, София т. I и II, 1927.

П. П. К., *Нѣколко думи за Тодора Икономовъ*, въ Цариградъ. Българска сбирка, год. II. 1895, кн. IV, с. 361—368.

А Шоповъ. *Д-ръ Стоянъ Чомаковъ*, Сб. на Бълг. ак. наукитѣ, кн. XII. 1919.

Иванъ Тодоровъ. *Тодоръ Икономовъ и дѣйността му въ служене на българския народъ*. Ал. Паскалевъ, София, 1929.

Н. Начовъ. *Новобългарската книга и печатното дѣло у насъ* отъ 1806 г. до 1877 г. Сб. бълг. ак. наукитѣ, кн. XV 1921.

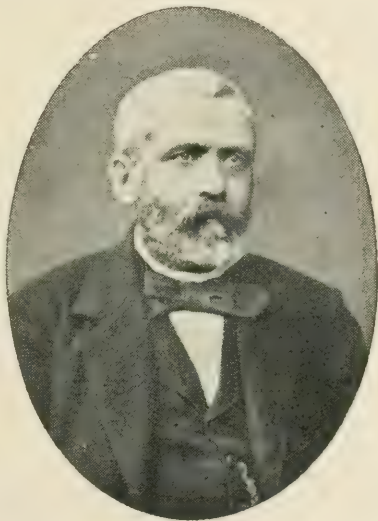
Н. Начовъ. *Цариградъ като културенъ центъръ на българиритѣ до 1877 г.* Сб. бълг. ак. наукитѣ, кн. XIX 1925 г. 1—208,

Ив. Снѣгаровъ. *Отношенията между българската църква и другитѣ православни църкви слѣдъ провъзгласянето на схизмата*. Църковенъ архивъ, кн. III—V. София, 1929.

Драганъ Цанковъ

отъ Ст. Чилингировъ

Мѣстото му въ нашето възраждане. — Отдалъ се само на политическа дейность следъ освобождението на родината си, въ държавното и културното строителство на която взема живо участие ту възвеличаванъ като герой, ту преследванъ като зломишленикъ и пакостникъ, но винаги чувствуванъ между найпървитѣ отъ първенцитѣ на своя народъ, неговото дѣло презъ епохата на нашето възраждане остана почти забравено. И то не защото е заслужвало подобна участь, а защото интереситѣ ни къмъ събитията на днешния день не сж ни позволявали да надзърнемъ въ страницитѣ дори на най-близкото си минало. А надзърнемъ ли въ тѣхъ,

Драганъ Цанковъ (1828—1911)

Драганъ Цанковъ ще се очертае предъ очитѣ ни съ всички ония характерни белези на българския неспокоенъ духъ, съ който сж се отличавали неговитѣ съвременници, поставили благоденствието на българското племе предъ сгодитѣ на собственото си безбедно и безметежно преживяване. Тогава ще го схванемъ и като равенъ на малцината наши великани отъ възродителната епоха на българския народъ, възвели неговата челядна, обществена и черковна добродетелна до степенъта на култъ.

Образование въ Русия и Австрия. Печатница въ Цариградъ. — Драганъ Цанковъ се е родилъ на 28 октомврий 1828 год. въ гр. Свищовъ. Първоначалното си образование добива въ родния си градъ. Тъкмо когато е билъ 12 годишенъ — презъ 1840 год. — Априловъ и Палаузовъ сполучватъ да издействуватъ чрезъ Новоросийския генералъ-губернаторъ 4 стипендии за българчета въ Одеската семинария. Почти едновременно била издействувана руска помощъ и отъ Александъръ Екзархъ чрезъ руското консулство въ Цариградъ. Съ нея сж били издържани девизи въ рускиѣ училища. Така презъ 1847 год. само въ Киевъ се настаняватъ 50 българчета отъ всички краища на България. Едни отъ тѣхъ се учатъ въ гимназиитѣ, а други въ семинариитѣ — и всички на руски държавни сръдства. Между найрано пратенитѣ българчета е и Драганъ Цанковъ, който се е училъ последозателно въ Одеса и Киевъ. Колко години е прекаралъ въ тия два града, това още не е точно установено, както мжно може да се каже, въ каквъ типъ училище е допълвалъ и разширявалъ своето добито въ родината си образование. Знаемъ само, че следъ това заминалъ за Виена, дето сжщо е отишелъ да се учи. Тука той подъ влиянието на знаменития славистъ Миклошичъ се отдава на филологически изучавания, плодъ на които се явява по-сетне българската му граматика на нѣмски езикъ (*Grammatik der bulgarischen Sprache*), излъзла отъ печатъ презъ 1852 год. въ Виена, когато Др. Цанковъ е билъ тъкмо на 24 години. Отъ тази граматика, писана съ съдействието на Кириякъ Цанковъ, не еднажъ се е ползувалъ както свидетелствува проф. д-ръ Шишмановъ, и самъ Миклошичъ въ своитѣ научни трудове. Все споредъ него, тя и до днесъ не е изгубила своето значение, а проф. Бернекеръ я опредѣля като „eine für ihre Zeit ganz vorzügliche Leistung“.

Отъ Виена Драганъ Цанковъ отива при брата си Антона въ Букурещъ и Галацъ, при когото преживява отъ 1848 до 1850 год. Следъ като се губи още две години въ Румъния и въ Австрия, той се връща презъ 1852 год. въ родния си градъ Свищовъ съ намѣрение да открие своя собствена печатница, като дониса съ себе си и букви, и печатна преса. Ала указало се, че това предприятие не било така леко, както той си го е представявалъ. Преди всичко, трѣбвало да поиска разрешение

отъ турското правителство, каквото не получилъ. Това го заставило да замине за Цариградъ съ надеждата, че тамъ чрезъ личното си ходатайство предъ голѣмитѣ фактори на турската държава ще му се удаде да се снабди съ исканото разрешение. Разчиталъ е и на съдействието, което ще му даде българската колония въ Цариградъ, силата и значението на която се ценѣли отъ всички българи. И, действительно, сполучилъ, макаръ и следъ дълги тичания и ходатайства, но не да открие печатницата си въ Свищовъ, а въ Цариградъ. На Цанкова не оставало нищо друго, освенъ да пренесе печатарскитѣ материали отъ родния си градъ и да се залови за работа наедно съ словослагателя Боянъ Мирковъ отъ Т.-Пазарджикъ. Печатницата си настанява подъ храма на католическия мѣнастиръ Санъ-Бенуа на Галата, дето по-рано се помѣщавала печатницата на лазариститѣ, основатели на френското училище.

Българската колония въ турската столица. — Запозналъ се отблизо съ българитѣ въ турската столица, Цанковъ скоро се убеждава, че не би могло да се мисли за по-пригоденъ центъръ отъ Цариградъ, който презъ това време едва ли не се е смѣталъ отъ българитѣ за тѣхна негласна столица, отдето по-лесно и по-резултатно може да се въздействува върху покрайнинитѣ на българската земя.

А такъвъ центъръ Цариградъ почва да става едва следъ гръцката завѣра — 1821-1828 година и Одринския миръ — 2/14 септемврий 1829 год. Скоро българската колония се сдобива съ своя, официално призната община. Презъ 1848 год. пъкъ — и съ своя скромна черква. Особено много се усилюва дейността на тая колония, като става и по-разнообразна, и по-плодотворна следъ парижкия договоръ, съ който се приключи кримската война отъ 1853—1856 год. „Тя бѣше—казва Марко Балабановъ — оня важенъ центъръ, въ който дохождаха по разни направления да се стекатъ като изъ разни извори и се срещнатъ ведно не само всички негови болки, неволи и тѣги подъ чуждо иго, но и всички негови задушевни възжеления при неговото растеще самосвѣстване, всички негови упоителни мечти, всички златни сънища, всички горещи копнежи, всички утешителни кро-

ежи на неговото по единъ или по другъ начинъ приповдигане“.

Такъвъ единъ копнежъ постига и Др. Цанковъ съ основаването на своя собствена печатница, откриването на която бърза да оповести съ отдѣлно печатно известие отъ 22/3 октомврий 1857 год., въ които между другото казва:

„Българскиятъ народъ не е ималъ до сега книгопечатница, която да е можала доста да му посрещне най-законнитѣ и най-главнитѣ нужди. Съ това ние се изключвахме отъ другитѣ народи, които се намиратъ у турското царство, и това бѣше малко срамота за нашия народъ, но да кажемъ правото, че тая погрѣшка не бѣше отъ великодушието на нашитѣ господари, и най-много пъкъ отъ Султана Абдулъ Меджида. Не, тая погрѣшка ставаше отъ други“.

Печатницата на Цанкова ще бжде не само едно техническо заведение, но и една лаборатория на духа, въ която ще работятъ едва ли не на еднакви начала и съ еднаква ревност както съдържателитѣ на печатницата, така и и книжовницитѣ отъ тѣхъ. Но, за да се извърши това по-успѣшно, Др. Цанковъ взема инициативата да се основе още същата година една ученолюбива дружина подъ името „Община за българската книжнина“. Освенъ това тази община си поставя задачата да подпомага българскитѣ училища и църкви съ книги, да подпомага за събирането и разработването на народната ни книжнина, както и да подбужда ученитѣ българи да си изказватъ мислитѣ по въпроситѣ за нашата духовна и политическа свобода. За постигане на тия така широко начертани задачи общината пуца презъ 1858 год. единъ „Мѣсецословъ“, въ който Др. Цанковъ помѣства своя „Погледъ върху българската история“. Следъ две години излиза втория „Мѣсецословъ“ за годинитѣ 1858 и 1859 год. И двата месецослова се отличаватъ съ своя разнообразенъ и грижливо подбранъ материалъ. На следната година пъкъ—1858—общината пуца първата книжка отъ своето списание „Български книжици“, което просъществува цѣли четире години — отъ 1858 до 1862 год. За редактори то е имало: най-напредъ Д. Мутевъ, после д-ръ Ив. Богоровъ, Г. Кръстовичъ и пр. А самъ Цанковъ, година следъ започване на списанието—1859—излиза съ своя личенъ органъ „България“.

Печатницата, издръжка на съдружнически начала съ Боянъ Мирковича отъ гр. Т. Пазарджикъ, се е помѣщавала подъ храма на католическия манастиръ Санъ Бенедето на Галата. Едновременно Цанковъ е преподавалъ нѣколко часа седмично български езикъ въ френското училище на Бебекъ, което му дало възможностъ да се сближи съ лазариститѣ. Това училище, благодарение на енергичния му директоръ Боре и на настѣпилитѣ следъ кримската война условия, било посещавано отъ много българчета, дошли изъ разнитѣ краища на България

Русия и източното православие. Национални домогвания на българитѣ. — И тъкмо тия две причини — близостта му съ лазариститѣ и новиятъ политически курсъ, възприетъ отъ централната турска управа — заставятъ Цанкова да се яви проповѣдникъ още съ първия брой на своя в. „България“ на една нова политическа и черковна ориентация, която, най-малко, ще обособи българитѣ като отдѣленъ народъ въ предѣлитѣ на турската иерархия съ право на своя самостоятелна черква, съ народна черковна история и съ изгледи за политическа независимостъ. А тъкмо руската политика, къмъ която бѣха обърнати очитѣ на всички българи до кримската война, не даваше изгледи за такива придобивки. Въ желанието си да запази поне отчасти своето влияние върху балканскитѣ християни, почти заприщено съ подписания въ Парижъ на 1856 год. миръ, Русия трѣбваше да обърне всичкото си внимание върху фенерската патриаршия, обединителка на тия християни, къмъ каквато народностъ и да принадлежатъ тѣ. Тя вѣрваше, че само чрезъ патриаршията ще може да се бори съ неприятелския лагеръ: съ католишкитѣ и протестантски пропаганди, които заплашваха жизнената и мощна хомогенностъ на православието, закрили задъ своитѣ вѣрски домогвания чисто политически и икономически задачи. За Русия, следователно, не оставаше нищо друго, освенъ да трѣгне по сѣщия пжтъ на своитѣ западни противници и да обърне религията въ сръдство на политиката.

Руската политика възприема религиозния принципъ по отношение всички народи отъ православната вѣра, принципъ, който става неизмѣнна традиция и краежгъленъ ка-

мъкъ въ всичкитѣ ѣ дипломатически акции. А 19 в. бѣше възвестилъ вече другъ принципъ, който не остана чуждъ и за българския народъ, особено за по-първитѣ му синове — тоя на националното оособение. Затова и тѣхнитѣ религиозни копнежи за независима черква се явяватъ само маска за политическитѣ имъ цели: тѣ почватъ да виждатъ въ църковната организация най-удобното срѣдство да се обединятъ народнитѣ маси и да се даде на народа единство, което му липсвало. Искало се е само да се намѣри смѣлчакъ, който като демаскира чуждитѣ политически домогвания подъ плаща на религията, да разкрие картитѣ на българитѣ, които чрезъ черковната си независимостъ блѣнуватъ да се самозапазятъ като народъ, като самостоятелно цѣло, а не като съставна частъ отъ друго, чуждо за тѣхъ единство, образувано въ името на каквито и да било религиозни догми. И тоя смѣлчакъ се явява въ лицето на Др. Цанкова.

Живѣлъ въ Австрія до и следъ борбитѣ на полско-унгарската уния за държавна независимостъ, той не е могълъ да не се зарази отъ нейнитѣ политически тенденции, както и отъ ония чувства на неприязнь къмъ руската политика, съ които страдаха и умрѣха полскитѣ и маджарски борци за свобода. А тия въздѣйствия надъ него не сж се прекъснали и въ родината му, дето намѣриха подслонъ подъ неволната закрила на турската властъ около 2000 емигранти, начело съ Лайошъ Кошутъ, генералитѣ Бемъ, Дембински и др. Тамъ по-отрано пкъ се подвизавалъ Чайковски, известенъ на широкитѣ народни маси съ турското си име Садкъ паша, основателъ на прочутия казакъ-алай и страстенъ проповѣдникъ на федеративна турско-славянска държава подъ скиптѣра на султана. Голѣма частъ отъ тия емигранти се настаняватъ на турска служба, като приематъ и мохамеданството; останалитѣ пкъ се явяватъ пригоденъ елементъ, особено поляцитѣ—и поради племенната си и езиковна близостъ съ българитѣ—за чуждитѣ иновѣрни пропаганди. Тѣхниятъ лозунгъ е, че всичко зло иде отъ православна Русия, който напълно хармонира съ лозунга на българитѣ: нещастията на българския народъ се дължатъ предимно на православната фенерска патриаршия. И отъ тия два лозунга се изковава трети: борба срещу Русия на политическа почва, като се измѣни макаръ за

известно време на покровителствуваното отъ нея православие.

Не по-малко сж повлияли и лазариститѣ върху решението на Др. Цанкова да направи отъ българския църковенъ въпросъ единъ въпросъ не отъ вътрешно, а отъ външно политическо значение. Папата чрезъ тѣхъ се е надѣвалъ да разшири своята власть надъ Балканитѣ, а западнитѣ велики сили — чрезъ тази духовна власть на папата да направятъ по-мотивирана своята намѣса въ вътрешнитѣ работи на Турция, като сжщевременно отбиятъ руското влияние върху подчиненитѣ на Турция православни християни.

Подбуди на Д. Цанковъ за унията. Случката въ Кукушъ. — Добре пресмѣтналъ тая кръстосаностъ на чуждитѣ интереси, Цанковъ решава веднага, безъ предварителна и широка подготовка, въпроса за религиозната принадлежностъ на българитѣ и чрезъ нея за тѣхната черковна свобода. Той знае, че колкото по-изненадано бжде поставенъ тоя въпросъ, толкова по-голъмо впечатление ще направи той и на едната, и на другата страна. Най-малко ще извади руската дипломация отъ инертността, въ която се е намирала до тогава, като я застави да вземе по-активно и по-опредѣлено отношение къмъ българитѣ. Че е тѣй, идатъ да ни подкрепятъ и думитѣ му: — той прибѣгналъ къмъ нея като къмъ „буря срещу бездейността на руската дипломация“ (Матвѣевъ, Болгарія и пр. стр. 101). А и папскиятъ престолъ, подкрепенъ отъ западнитѣ католически държави, особено отъ Франция, ще направи потрѣбното, за да се дари българскиятъ народъ съ повече правдини. Нѣма да останатъ назадъ и протестантскитѣ държави на чело съ Англия, религиознитѣ пропаганди на които спечелиха не малко привърженици и между първитѣ българи. Има основания да се твърди, че тѣхенъ човѣкъ е билъ до известно време и П. Р. Славейковъ (Стамболски, Автобиография, I, 90). Защо, най-сетне, да не се прибѣгне и до това срѣдство, когато се знае, че въ миналото българскитѣ царе не веднажъ сж прибѣгвали до него, било въ изгода на своя тронъ, било въ изгода на българскитѣ държавни интереси и то винаги при остри конфликти съ византийската черква, наследница на която се явява гръцката патриаршия?

Не сж изпуснати изпредвидъ и политическитѣ интереси на Турция. Ориентирана къмъ Франция, Цанковъ е дълбоко убеденъ, че тя, най-малко, ще погледне благосклонно на унията, която ще отдѣли българитѣ отъ руситѣ, и намѣсата на Русия въ турскитѣ работи неминуемо ще прекъсне. По-нататкъ Цанковъ знае, какво ще стане. Ако надделѣе западната дипломация, подкрепена отъ Римъ, българската народностъ ще бжде припозната, макаръ и подъ лоното на друга черква; ако надделѣе Русия — патриаршията ще трѣбва да отстъпи, което, въ сжщностъ, значи пакъ официално припознаване на българската народностъ съ свои собствени интереси и тежнения. Не ще съмнение, че по-изгодно отъ гледището на славянскитѣ и на православнитѣ успѣхи е второто решение, но и първото не е за пренебрегване. Трѣбва само да се чака сгоденъ случай, за да се откаже българскиятъ народъ отъ Римъ сжщо тъй, както се отказаха по-късно армено-католицитѣ, както сж се отказвали нѣкога и българскитѣ царе.

Отначало Цанковъ не открива своитѣ планове за прегрѣщане на унията, но не се отказва отъ ловки агитации, особено между цариградскитѣ българи, било чрезъ печата, било чрезъ лични срещи съ тѣхъ. Така той успѣва да събере около себе си младитѣ, които пленявалъ, защото билъ „откровенъ, свободомислещъ, снободолюбивъ“, качества които рѣдко имали въ онова време „нѣкои хора“. Тачели сж го и сж го уважавали сжщо и старитѣ българи: чорбаджиитѣ, тежкитѣ търговци и банкеритѣ. Той е говорѣлъ всѣкога „пламенно, убедително и искрено“. Па и казаното отъ него било казано, и думата му била дума до тамъ, че понѣкога правѣлъ впечатление на човѣкъ „дързостенъ и решителенъ“ (в. Съгласие).

Въ това време става едно неочаквано за българскитѣ първенци събитие, което указва решително влияние върху хода на унията. Кукушани, недоволни отъ своя грѣкъ владика, срещу когото протестиратъ отъ години подредъ предъ патриаршията съ молба да имъ се прати други — българинъ, подаватъ на 12 юний 1859 год. прошение до папа Пий IX, съ което го молятъ да ги приеме въ лоното на католическата черква. Цариградскиятъ патриархъ се стрѣсва отъ тази имъ постѣпка и повиква при себе си първенцитѣ българи отъ Ца-

риградъ. На тѣхъ той обещава, че ще ржкоположи българинъ за владика на Кукушката (Полянската) епархия.

Цанковъ, който наблюдава всичко съ трепетенъ интересъ пише на 12 септемврий покрай другото и следното: „Но ако примѣрътъ, когото жителитѣ на Поліана даватъ на сичкити ни Българе ся подражяй на сѣкадѣ, доброто ще стане главно. Тогава ные не само ще сме по-силни съ подпорката и взаим-

гр. Свищовъ

ното насърдчаваніе които сичкити наши Българи ще си дадатъ, нъ още и което е превъсходно полезно за да не рѣчемъ нужно за сичкіятъ ни народъ, Негово Святѣйшество Пій IX ще може да постави нашата църковна іерархія и съ тоя начинъ да даде на нашето вѣроисповѣдно положеніе една твърда основа връхъ която — подъ сѣнката на Августіятъ Скиптьръ на Негово Величество Султанътъ — ные ще положимъ нашето доброденствіе и нашата бждна величина“.

Но до официално обявяване на унията още не се пристѣпва. Цанковъ се задоволява само съ проповѣди

за нейната положителност, като пуща не само пламенни статии въ нейна полза, но прибѣгва и до оборване авторитета на всички български първенци, които по една или друга причина не сж за нея. А противниците ѝ не сж малко. Прѣвъ се обявява противъ нея Гавриилъ Кръстевичъ съ една статия въ „Български книжици“. А въ едно писмо отъ 3 августъ 1859 г. до Т. Бурмовъ, като говори за лошото впечатление отъ проповѣдитѣ въ полза на унията, моли го да се обади и той, защото го смѣта „най-способенъ“ да ѝ се протизопостави въ печата. Противъ нея се обявява и Ботьо Петковъ отъ Калоферъ. Веднага взема страна срещу Цанкова и Раковски. Докато по-рано го държи въ течение на свситѣ книжовни планове и намѣрения, сега той не може да намѣри думи, съ които да го наругае и нахули въ своя „Дунавски лебедъ“.

Причинитѣ на тая опозиция срещу Цанкова не сж всѣкога отъ вѣрски и църковенъ характеръ. Мнозина отъ неговитѣ противници се обявяватъ и за врагове на унията чисто и просто отъ боязнь да не би тя да предизвика разцепление въ народнитѣ маси и съ това да тури кръстъ върху току-що окопитилото се народно съзнание. Ако не е билъ този страхъ, трѣбва да се предполага, че поне враждата между очерталитѣ се два лагера — привърженици на унията и привърженици на православието — не би била толкова ожесточена.

Обявяване на унията; българската католичка община и Иосифъ Соколски. — Цанковъ не чак времето да разреши сложения въпросъ, а иска да изпревари събитията. Затова на 18 декемврий сжщата 1860 год. ведно съ д-ръ Мирковича и съ повече отъ 2000 души българи подава молба на папския замѣстникъ. Държатъ се възторжени речи и отъ дветѣ страни, започватъ се хвалебствия, пѣе се *Te Deum* и пр. Въ продължение на 6 дня, благодарение енергията на Цанкова, долниятъ етажъ на една арменокатолическа кжща се обръща въ храмъ и на 25 декемврий се извършва първата католическа служба. Още сжщия день армено-католишкиятъ патриархъ Хасунъ уведомява министра на изповѣданията Али паша за станалото и го помолга правителството чась по-скоро да припознае българската католичка община.

Ако и да е било очаквано отъ цариградскитѣ българи, обявяването на унията произвело потресно впечатление. Почти всички се питали, дали наистина е станало то и сж се мъчили да обмислятъ начинитѣ и срѣдствата, чрезъ които би се осуетилъ по-нататѣшниятъ и по-широкия успѣхъ на тази постѣпка. Три дни подредъ се е движила натѣлпи-натѣлпи безкрайна върволица отъ български еснафи, търговци и работници по улицитѣ на Фереръ, всички обхванати отъ безспокойство и грижа за народното дѣло. Най-сетне, на 22 декемврий, Иларионъ свиква голѣмо събрание отъ общинаритѣ, комисаритѣ и отъ по-бележититѣ търговци, еснафлии и младежи, които осжждатъ водачитѣ и причинителитѣ на унията. Разискватъ и съдържанието на едно възвение къмъ българския народъ, съ ксето го подканятъ да не последва заблуденитѣ свои синове.

Страшно се разтревожва наново и руската дипломация, която почва да чувства, че губи почвата подъ нозетѣ си. И, за да изпълни своя дългъ, тя се залавя на всѣка цена да запази ценнитѣ връзки на Русия съ източнитѣ православни народи, особено съ българитѣ, които връзки сж образували винаги сжщината на руското влияние върху сърелигиознитѣ народи на Русия.

Но Драганъ Цанковъ не само продължава да упорства — той отива и по-нататѣкъ, дълбоко увѣренъ, че неговото предприятие ще го доведе непременно до очакванитѣ резултати. Пъкъ и нѣма, отъ какво да се бои: самъ той и другаритѣ му сж вече подъ закрилата на папата и на Наполеона до тамъ, че той вече може свободно да открие фронтъ и на турцитѣ, къмъ които по чисто тактични съображения е гледалъ да бжде винаги угодливъ — тѣ не могатъ да му спратъ вестника, нито да му закриятъ печатницата, защото тя сѣ намира въ оградата на католишкия мѣнастиръ, следователно, намира се подъ покровителството на Франция. И съ тая увѣреностъ той, начело съ Евгений Боре-завежда следъ три месеца Йосифа Соколски въ Римъ-дето последниятъ бива ржкоположенъ за архиерей, Папата имъ обещалъ да го направи и патрирхъ на българитѣ, но тогава, когато униятитѣ стигнатъ до 500 хиляди души. Въпрѣки това, обаче, бератѣтъ, издаденъ отъ турското правителство, го произвежда своеволно за такъвъ.

Сега всички условия за затвърдяването на унията сж на лице: тя не само има свой духовенъ началникъ, не само е припозната отъ официалната турска власть, но се ползува и съ симпатиитѣ на всички западни велики сили. Едничкиятъ ѝ главенъ недостатъкъ е, че начело е поставено лице, което съ своята простащина, неодѣлани маниери и почти класическо невежество почва да отблъсква отъ себе си и унияти, и католици. Раздвижва се още повече и руското посолство, което решава на всѣка цена да премахне Йосифа Соколски отъ заемания постъ и тъй да запази влиянието си надъ българитѣ; като съ една смѣла постъпка ги отърве отъ единъ нежеланъ натрапеникъ. Съ тая смѣла постъпка се натоварва драговошно П. Р. Славейковъ въ съгласие съ руския посланикъ Лобановъ-Ростовски. Той отива при Соколски, съ когото се познавалъ отколе, представя му се за вѣренъ човѣкъ и му съобщава, че цѣлиятъ български народъ заедно съ заточенитѣ владици приема унията и го припознава за български патриархъ. „Следъ туй го поканилъ да идатъ на събранието въ Буюкъ-дере, дето всички го чакали. Трѣбвало, обаче, Соколски да си вземе грамотата отъ папата и берата отъ султана, за да се прочетатъ. Безъ да се досѣти. Соколски взема книжата въ една чанта и двамата стари приятели тръгватъ за уреченото мѣсто. Една лодка, приготвена отъ руското посолство, чакала на морето. Тая катерка вмѣсто въ Буюкъ-дере ги извежда въ единъ руски параходъ, нарочно приготвенъ отъ Найдень Геровъ, руски консулъ въ Пловдивъ, и други българи, руски възпитаници. Щомъ приятелитѣ влѣзли въ парахода (6 юлий), последниятъ вдигналъ котва и потеглилъ за Одеса.“ Споредъ едно допущане, това отвлѣчане е мнимо: то е станало съ съгласието на самия Соколски, който самоволно се билъ отказалъ отъ униятството (Н. Станевъ, България подъ иго, стр. 241—242). Скоро въ руското посолство се отказва тържествено отъ унията и Драганъ Цанковъ (52—63 год.), последванъ и отъ другитѣ видни членове на униятската черква, за да станатъ отново тѣ нейни най-ревностни крепители и борци за независимостта ѝ отъ цариградската патриаршия.

Край на унията; ролята на Цанкова.—Тълкувана различно тая постъпка, тя докарва не малко неприятно-

сти на Цанкова, срещу които може да устои само единъ твърдъ характеръ и едно бисгро и съзнателно пресмѣтане на обстоятелства, както и едно чудовищно търпение да се дочака желания край на така рискувано предприетото дѣло. Едни сж отдавали унията на чисто користи подбуди, други на Цанковото желание да играе роля, ако ще и пакостна за родината си, трети на инатъ и озлобление. Раковски пъкъ въ „Дунавски лебедъ“ го нарича, просто напосто, „недостойнаго подкупника и придателя отъчства, заблжденаго Лъже-Българина“. А въ сжщностъ, нито едното, нито другото е било вѣрно. Много отъ неговитѣ съвременници и то тия, които го познаватъ най-добре, твърдятъ, че той не е получавалъ дори парична подкрепа за вестника си отъ лазариститѣ. Инакъ той не би го отстѣпилъ презъ м. май 1851 год. на Хр. Ваклидова, за да го поеме наново презъ априлъ 1862 год. Сега Цанковъ наистина е получилъ нѣкои и други помощи отъ униятската община, главно отъ поляцитѣ, но тѣ сж били толкова незначителни, че той се вижда принуденъ да спре вестника си презъ 1863 год., следъ като изкарва четвъртата му годишнина. Често Цанковъ е нѣмалъ и 5 пари, за да мине моста. Така беденъ става и братъ му Стаматъ, който иждивява за издаването на „България“ всичкото си състояние отъ 10,000 гроша. Цанковъ никога не е билъ човѣкъ, който се подкупва. Билъ, обаче, „решителенъ и инатинъ“ (в. Съгласие). Като „изпитанъ патриотъ го смѣта и Ат. Илиевъ (Спомени, стр. 175). Далечъ е отъ мисълта да допусне у Цанкова каквато и да била користна заинтересованостъ въ дѣлото на унията и неговиятъ съвременникъ, съдейникъ, а известно време и върлъ противникъ П. Р. Славейковъ.

Изиграли така ролята си въ църковния въпросъ, а, може би, останали и безъ срѣдства, Цанковъ и другаритѣ му се виждатъ принудени да подирятъ служба отъ турската държава, на която не малка услуга пренесоха съ своята дейностъ, като волно или неволно улесняваха нейната игра между западнитѣ сили, Русия и патриаршията. Мирковичъ заема длъжностъ въ Видинъ, а Драганъ Цанковъ въ Свищовъ. Само Хр. Ваклидовъ излиза вънъ отъ предѣлитѣ на Турция и отива въ Браила, дето почва в. „Българска пчела“.

Чиновникъ въ Свищовъ, учителъ въ Русе, моавинъ въ Видинъ, Нишъ и пр. — Служебната кариера на Цанкова е твърде капризна и мъчно може да се установи, при съществуващитѣ данни за живота му, нейната хронология. Въ Свищовъ той заема длъжността драгоманитѣ и директоръ на паспортитѣ (пашпортъ меймуру). На нея седи, докато се образува Дунавската област (Тунз вилаети), въ седалището на която—Русе— бива повиканъ отъ нейния управителъ Митхадъ-паша съ задача да основе печатницата на областта и да поеме ръководството ѝ като директоръ. Скоро следъ туй бива назначенъ за инспекторъ при управлението на турскитѣ параходи по Дунава. После става действителенъ членъ на провинциалния апелативенъ търговски съдъ въ Русе. Ако пъкъ се сжди по „Расписки на учителите и служители общински за 1867 год.“ запазени въ Русенската митрополитска архива, връзка № 1, Драганъ Цанковъ е учителствувалъ въ Русе отъ 5 януарий същата година до 10 януарий 1868 год., — точно година и петъ деня. За тая си служба той е получилъ всичко 8405 гр., вънъ отъ други 1000 гр., които му били дадени за жилище и за дърва (разписка отъ 28 ноемврий 1867 г.). Трѣбва да се предполага, че е заелъ тая длъжностъ, следъ като е билъ освободенъ отъ по-раншната. А причинитѣ за освобождението му сж били на лице: ведно съ Бурмова, Т. Икономова и други будни българии и той чрезъ в. „Курие д’орианъ“ се обявява противъ проекта на Митхадъ паша отъ 1867 год. за отоманизиране на българскитѣ училища и по тоя начинъ става единъ отъ главнитѣ виновници за неговото пропадане, следователно, и за осуетяване на широкитѣ Митхадъ-пашови замисли. Но, въпрѣки туй, когато презъ 1868 год. турското правителство замисля да назначи двама моавини българи (помощници на мютесарифъ, длъжностъ приблизително съответна на нашата окр. управителъ), Цанковъ бива изпратенъ въ Видинъ, а следъ туй въ Нишъ. Такива моавини, освенъ въ тия два града е имало още само въ градоветѣ, Цариградъ, Русе и Пловдивъ — отстъпка направена отъ турското правителство на българската рая било поради зачестилитѣ вече възстания, било поради борбитѣ ѝ за самостояна черква (Вж. моята Поморавия и пр.). Обаче тази му служба се прекратила съ уволнение. А уволненъ е билъ, „защото залѣгалъ да се уредятъ българскитѣ училища, а по нѣ-

кжде изпждилъ нѣкои учители, които на сръбска книга децата учили“ (в. Съгласие).

Сега на Цанкова не оставало нищо друго, освенъ да се върне пакъ въ Русе, дето е ималъ широки връзки и да се отдаде като бившъ сждия на адвокатство, а може би и на учителство. Следъ това го виждаме учителъ по български езикъ въ отоманския лицей на Галата-Сарай, а по-късно на 1875 год., не цензоръ, както се твърди обикновено, а чиновникъ въ писалището, което се намирало подъ ведомството на Външнитѣ работи, дето заема опраздненото отъ Н. Геновича мѣсто, пратенъ за драгоманъ въ Херцеговина (Стамболски, II 352). Презъ 1873 год. пъкъ, когато се учреждава смѣсениятъ екзархийски съветъ бива удостоенъ отъ сънародниците си съ избора за членъ на „тази важна наша духовно-национална организация“ (С. С. Бобчевъ). А на 1875 год. бива избранъ за председателъ на българското читалище въ Цариградъ (Стамболски, II 343).

Като чиновникъ по печата Цанковъ се държалъ извънредно независимо: той нито за минута не е забравялъ, че е българинъ, и че е длъженъ чрезъ слѹжбата си да спомага на своята родина. Така, напр., той е позволявалъ да се пише въ българскитѣ вестници почти всичко, което е въ изгода на българщината и презъ негово време не е билъ спиранъ почти нито единъ вестникъ. Стълкновенията му понѣкога съ българскитѣ редактори сж били правени повече отъ тактически, отколкото отъ принципи съображения: трѣбвало е, най-сетне, турската държавна власть да вѣрва, че има въ негово лице единъ ревностенъ и бдителенъ чиновникъ. Ето защо нему „като прегледвачъ на българскитѣ вѣстници въ писалището на печата се длъжи, дето въ време на сръдногорското възстание презъ 1876 година, издаваниятъ въ Цариградъ презъ сжщата година вѣстникъ Денъ можа най-напредъ да обнародва всичкитѣ злосторства на турскитѣ редовни и нередовни войници, както и много остри статии противъ турското правителство“ (Критика на Българский периодически печатъ, сп. Мисль).

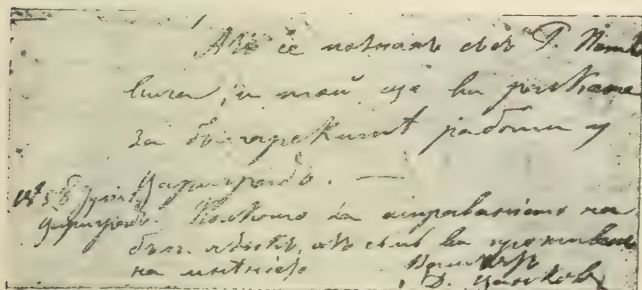
Българска мисия въ Европа: Цанковъ и М. Балабановъ. — И за тая си служебна дързость Цанковъ щѣлъ да плати скжпо, ако день преди това не билъ заминалъ за Виена, съ задача да изпълни ведно

съ Марко Балабановъ мисията си предъ чуждитѣ дворове. А тази мисия се налагаше като едно отъ най-главнитѣ срѣдства, ако не и единственото, съ които се искаше отъ страна на всички българи намѣсата на великитѣ сили, особено на силитѣ, подписали парижкия договоръ, въ вътрешнитѣ работи на Турция, влошени до невъзможностъ следъ баташкитѣ кланета. За нейното ускоряване спомогнаха до голѣма степенъ и резултатитѣ отъ мисията на Скайлера. Описанитѣ отъ него жестокости на турцитѣ произвеждатъ такова потресно впечатление въ Англия, че английскиятъ посланикъ Елиотъ е трѣбвало по нареждане на правителството си да прати консула Берингъ, за да провѣри изнесеното въ Скайлеровата брошура. Берингъ, следъ като обходилъ пострадалитѣ мѣста, потвърдилъ описанитѣ отъ Скайлера жестокости. Неговиятъ рапортъ направилъ впечатление не само въ Англия, но и въ Цариградъ. Затова и управляващитѣ турски крѣгове около Високата порта побързватъ да издадатъ на два-три пѣти амнистия за освобождение на подозиранитѣ затворници, за вдигане на бесилкитѣ и за спиране на смъртнитѣ присъди.

Мисълта за изпращане на българска мисия въ странство се заражда най-напредъ въ главата на екзархъ Антимъ I. Той опредѣля и лицата, които трѣбва да се изпратятъ при чуждитѣ дворове и дипломати, а именно, Марко Балабановъ и Др. Цанковъ. На тѣхъ посочвали и всички, както измежду по-известнитѣ цариградски българи така и тия отъ прозинцията, „които бззъ да сж посветени изцѣло въ тайната, били, просто, на мнение, че трѣбва да се изпрати една българска делегация“ (Страница отъ политическата история на България, стр. 75) Лично Цанковъ се предпочита по нѣколко съображения: 1. защото се е разкажалъ и станалъ православенъ—на това щѣло да се погледне добре отъ руския Св. Синодъ; 2. защото е билъ членъ на екзархийския съветъ; 3. защото представителитѣ на западнитѣ държави го смѣтали още за католикъ, а пъкъ на делегацията предстояло, именно, да се яви предъ католишки царе и министри; 4. защото и генералъ Игнатиевъ далъ съгласие за избора му (Стамболски, II, стр. 473—474) и 5. защото Цанковъ като чиновникъ по печата е ималъ възможностъ да събере подробни сведения, които, спо-

редъ свидетелството на Ат. Илиевъ, предавалъ своевременно на българскитѣ и на френскитѣ вестници въ Цариградъ (Спомени, стр. 171)

Цанковъ и Балабановъ се срѣщатъ въ Виена, отъ гдето заминаватъ за Парижъ и Лондонъ. Въ последния градъ тѣ бизатъ приети отъ Гладстона и иматъ случай да се убедятъ въ дълбокитѣ симпатии на английското обществено мнение, проявени въ множество митинги и дарения за пострадалиятъ българи. Въ Русия пъкъ делегацията бива удостоена отъ императоръ Алек-

Писмо на Др. Цанковъ до Г. Раковски, 1858 г.

сандъръ II съ честта да бже приета на ауденция, тя чува отъ устата на августейшия владѣтель буквално следнитѣ думи:

„Азъ обичамъ мира и желая да се свърши всичко миролюбиво. Не зная, какво мислятъ да правятъ другитѣ въ случай, че Турция не приеме доброволно това, що ѝ се предлага, но азъ нѣма да се задоволя този пжтъ съ голи думи и съ голи обещания. Ако работата не се свърши миролюбиво, както азъ желая това отъ все сърдце, и ако другитѣ се задоволятъ само съ думи, ние ще призовемъ на наша помощъ Бога, ще тръгнемъ напредъ и ще изпълнимъ длъжността си. Съобщете това, което ви казвамъ, на ония, които ви сж изпратили“. (Страница и пр., стр. 372).

Цанковъ — министъръ въ свободна България.
 — Скоро следъ това двамата делегати, свършили така

успѣшно своята мисия, биватъ повикани отъ надлежната руска власть да взематъ участие въ гражданското управление на освободена вече България: Марко Балабановъ за вице-губернаторъ въ Свищовъ, а Драганъ Цанковъ въ Търново. Въ учредителното събрание той бива избранъ за депутатъ. Като такъвъ той взема дейно участие като единъ отъ водителитѣ на либералната партия при приемането на Органическия уставъ, който по негово предложение бива преименуванъ на конституция. После за малко време бива окръженъ управителъ въ Варна и следъ туй — търговски агентъ въ Цариградъ. При третото министерство по редъ сгава министъръ председателъ и министъръ на външнитѣ дѣла и изповѣданията, (отъ 24 мартъ 1880 год. до 28 ноемврий, с. г.), а подиръ — въ следния кабинетъ на П. Каравелова — само министъръ на вътрешнитѣ дѣла и то за кратко време — отъ 28 ноемврий 1880 год. до 17 декемврий, с. г. Но макаръ и достигналъ до такова високо положение, той не се самозабравя. Затова, когато се извършва преврата презъ 1881 г., той предпочита да стане главенъ учителъ на софийскитѣ основни училища, вмѣсто само да политиканствува. Обаче въ началото на следната (6 февруарий) година той бива арестуванъ въ 4 часа сутринта и почти голъ заточенъ въ Враца. Стражата дори не му позволила да си вземе връхна дреха. Какъвъ е билъ режимътъ, при който е билъ поставенъ Цанковъ въ провинцията, може да се сжди и отъ факта, че той е билъ обявенъ за лудъ съ служебенъ протоколъ. Но макаръ и тъй, тоя лудъ човѣкъ сполучва въ скоро време да направи отъ враждебния нему градъ своя политическа крепостъ, която му остави върна дори до днесъ. И когато едва ли не направо отъ „лудницата“ бива повиканъ презъ 1883 год. да поеме въ ръце сждбинитѣ на родината си като председателъ на нейния министерски съветъ и министъръ на вътрешнитѣ работи, нему се устройва въ София такова посрѣщане, каквото никому не е бивало устройвано, не само дотогава, но и по-сетне. На тоя високъ постъ Цанковъ стои отъ 7 ноемврий 1883 год. до 29 априлъ 1884 год., като управлява едновременно още две министерства: на вътр. работи и на общ. сгради. Когато се образува новъ кабинетъ въ Търново, веднага следъ преврата на 9 августъ 1886 г. той бива два дена министъръ безъ портфейлъ въ първото тогава

привременно правителство, съставено отъ митрополитъ Климента следъ свалянето на князь Александра, за да стане скоро следъ туй емигрантъ при Стамболовия режимъ въ Цариградъ и Петербургъ. Отъ изгнаничество се завръща на 24 декемврий 1894 г., посрещнатъ на Софийската гара също по небивало тържественъ начинъ. До смъртта си той е бивалъ избранъ нѣколко пжти за народенъ представителъ, макаръ презъ 1897 год. да отстъпи другиму шефството на основаната и ръководена отъ него прогресивно-либерална партия. Почина на 11 мартъ 1911 год.

Качества на публициста, стилъ и темпераментъ. — Макаръ и да прекарва живота си въ извънредно буйна, капризна и всепоглъщаща общественно-политическа дейностъ, Цанковъ нито за минута не изпусна перото изъ ръката си. То сякашъ му трѣбваше, за да подчертае друга страна отъ своята разнообразна и богато надарена природа — дотамъ Цанковъ общественика не прилича на писателя. Колкото първиятъ е буенъ, решителенъ, дори сприхавъ, толкова вториятъ е пресмѣтливъ, дори изисканъ и оглезенъ. Днесъ вече съ положителностъ може да се каже, че най-необузданитѣ и безогледни въ нападкитѣ си статии, печатани въ „България“ презъ време на унията и преди нея, не сж негови: — тѣ сж писани отъ католичкия свещеникъ отецъ Фавериялъ, а Цанковъ и сподвижниците му сж ги само превеждали на български (в. Съгласие). Но и въ тѣхъ, както и въ обществената си дейносгъ той поставя на пръвъ планъ интереситѣ на българщината, безъ, обаче, при нейнитѣ исторически аргументации да прибѣгва до фантазиитѣ и крайноститѣ на Ракоаски. Инакъ неговата, помената вече, българска граматика не би била така ласкаво преценявана отъ авторитетни учени, каквито сж Миклошичъ и Бернекеръ.

Убеденъ въ нуждата отъ чистота, изразностъ и правилностъ на езика, Драганъ Цанковъ не можеше да се увлѣче подиръ езиковната теория и практика на единъ Раковски, въпрѣки близостъта си по-рано съ него. Нему не влияе също и незблимия авторитетъ на тоя езиковедъ и писателъ, наложилъ се не само върху хората на перото, като дава свой отпечатъкъ дори на художественитѣ имъ произведения, но и върху по-първитѣ ни интелектуални сили, които и въ частната си кореспонден-

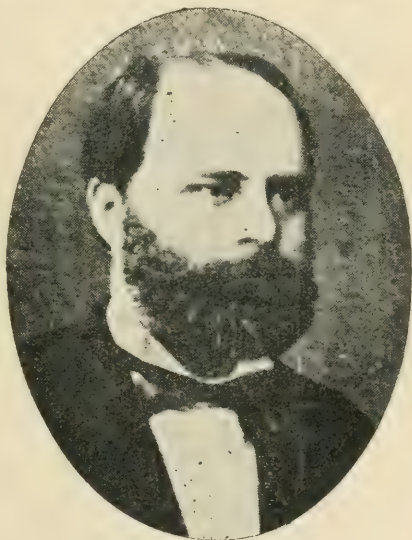
ция спазватъ точно неговитѣ правила и установления.

Цанкова малко го интересува произхода на нашия езикъ, той не се трогва и отъ славната му старинность, която Раковски прехвърля далечъ задъ хилядолѣтията. Какво отъ всичко туй, когато съ вкоченѣлитѣ форми на отдавна миналото ние се виждаме безсилни да съобщимъ нашитѣ мисли на другитѣ по единъ ясенъ и възумителенъ начинъ? Езикътъ не е срѣдство да се връщаме назадъ, а да вървимъ напредъ. Щомъ като е така не бива той нито да замръзва на едно мѣсто, нито да прави поврати къмъ началния периодъ на своето развитие. Последното може и трѣбва да имаме предъ видъ, само дотолкова, доколкото е въ състояние то или да обогати лексикалния му съставъ, безъ да убива неговата живость, или да ни освѣтли пѣтя на историческата му съдба. Опитаме ли се да сторимъ противното, това значи да преливаме новото съдържание на нашата мисль въ архаични, изоставени и вече непригодни за нея форми. Това тъкмо значатъ и цитуванитѣ вече думи на Цанкова: „ные говоримъ за да вдѣхнемъ въ духътъ на другитѣ една мисль точно тъй както ный я зачнуваме“.

И Цанковъ остава до край вѣренъ на тия свои схващания. Езикътъ му, еднакъвъ по лексикаленъ съставъ съ тоя на живата български речъ, бждещето развитие на която проникновено долавя, се придържа строго и о синтаксиса на нейнитѣ изказни форми. Затова и статиитѣ на Цанкова въ в, „България“, не съдържатъ нито единъ отъ елементитѣ отъ съвременната му скована книжность. Фразата, естествена и плавна, излиза леко изъ перото му тъй, че сякашъ той не съчинява, а говори, беседва и поучава. Затова и стилътъ му е образенъ, игривъ и блика отъ всички ония качества на народния говоръ, безъ които мисълта не би била внушение, а само едно просто съобщаване.

Хубавата, сочната, игривата и изненадващата фраза, много пѣти цвѣтиста като фразата на изисканата художествена речъ, е неговата голѣма любимка. Нея тъй пуца въ ходъ и при най-незначителни поводи, винаги подплатена въ известна мѣра съ хуморъ и сарказъмъ. Чрезъ тѣхъ Цанковъ умѣе не само да осмива, но и да хапи своитѣ не твърде огледни противници. Той добре съзнава силата на това стилно орѣжие и разточително си служи съ него при всички възможни случаи, разчелъ

добре впечатлението, което ще направи то и на тия, срещу които е насочено, и на ония които, като безучастни зрители, присъствуватъ на неравния му двубой, и симпатиитъ на които иска да отвлѣче къмъ себе си. Цанковъ интуитивно долавя, че на всѣки фактъ може да се противопостави другъ, на всѣко съображение друго, изковано отъ хладния разсѣдѣкъ, но на едно не може да се противостои — на духа, който носи словото, и тъкмо съ тоя духъ импонира той на своитѣ съвременници. Но тая ирония и тоя сарказъмъ отиватъ не еднажъ до хула и цинизъмъ, щомъ се срещнатъ съ логическата или нравствената недобросъвѣстностъ на другитѣ. Въ такива случаи той не се стѣснява да изрече и думи, мѣстото на които не е въ никое порядъчно общество, още повече въ страницитѣ на книга или вестникъ.

Марко Балабановъ.

Впрочемъ, липсата на подборъ въ думитѣ е обща болестъ на времето; отъ нея страдатъ почти всичкитѣ ни доосвободителни книжовници, а особено публициститѣ.

За щастие Цанковъ не твърде често изпада въ тая крайностъ. И тя повече характеризира неговия темпераментъ като човѣкъ, неспокоенъ и раздражителенъ, отколкото неговия стилъ като писателъ. Стилъ, който напълно индивидуаленъ, прави отъ публистичнитѣ му статии полубелетристични, и му дава правото на мѣсто между най-първитѣ представители на родното ни слово, както и на зачитане наедно съ проникновенитѣ предтечи и създатели на днешния ни литературенъ езикъ, извлѣ-

ченъ изъ живата съкровищница на българскитѣ народни говори.

Цанковъ като историкъ, преводачъ и редакторъ. — Но Цанковъ се проявява и като историкъ. Въ „Мѣсецословъ“ за 1857 год. той печати „Единъ погледъ върху Българската история“, който презъ 1856 год. влиза въ неговата Българска история, второ издание (за първо се смѣта уводътъ). Тя се състои отъ три части: 1. Въведение, въ което се разглежда историята до Христа, 2. Българското царство покрай Волга или Голѣма България, 3. Българското царство покрай Дунава. Въ последното царство различава четири периода: първий—българитѣ се затвърдяватъ на Балканския полуостровъ; вторий—българитѣ на Аспаруха и на четвъртия Кубратовъ синъ се съединяватъ: ставатъ сила. Столицата имъ е Шуменъ; третий — най-славниятъ: християнството при Бориса, уголѣмяване на земятъ и развиване на книжнината при Симеона „сж три работи, съ които българскый народъ станжлъ на реда на Европейскыты народы, въ първото имъ християнско образование“. Презъ четвъртия периодъ „Българското царство пакъ было хванжло да си достига първж-тж славж. То ся привзело отъ турциты, на които въ онова врѣмя никой неможелъ да имъ стои на срѣща, и си останжло и до днешній день у тѣхъ“.

Следъ Паисиевата история, която Христати Павловичъ издаде подъ името Царственикъ, се явяватъ осемъ учебника по българска история, отъ които два — на Добри Войникова и на Др. Цанкова — добиватъ най-широко разпространение (Мишевъ, 321) и дълго време служатъ за учебници въ училищата. Освенъ това тѣ сж написани и по-критически.

Цанковъ издава презъ 1874 година и своя преводъ *Тъмницитѣ ми* отъ Силвио Пелико, въ който сякашъ е предчувствувалъ своята участъ като борецъ за правда и свобода, а презъ 1876 г. печата своята книга *La Bulgarie*, писана наедно съ М. Балабановъ и предизвикана отъ мисията имъ въ Европа. Нѣколко години преди смъртта си пѣкъ издаде въ една малка брошура нѣколко свои статии върху българската конституция.

Известно време Др. Цанковъ редактира съвмѣстно съ П. Р. Славейкова и С. С. Бобчева цариградското Чи-

та ли ще, въ което пръвъ той повдигна въпроса за ползата и необходимостта отъ забавачниците. Редактиралъ е и особения отдѣлъ на това списание подъ име Ръководителъ на основното учение (1874 г.). Излъзли сж всичко 24 книжки — по две на месецъ. Въ него, както и въ законопроекта си за народното просвѣщение, внесенъ въ камарата презъ 1901 год., който предизвика многолюденъ учителски съборъ въ София, той поддържа идеята за необходимостта отъ тѣсно сближение между народа и неговото учителство.

Др. Цанковъ е и единъ отъ първитѣ редактори на в. Источно време, основанъ презъ 1874 год. отъ Ж. Лафанъ Ханли. Като признание на тия му книжовни заслуги той бива провъзгласенъ за почетенъ членъ на Българското книжовно дружество, отсетне Академия на наукитѣ, въ списанието на което е сжщо сътрудничилъ.

Оценка на личността. — Какъ е гледало мнозинството отъ съвременниците му и отъ поколѣнията на Др. Цанковата най-противоречиво оценявана дейность, иде да ни свидетелствува особено красноречиво прозвището му дѣдо, дадено, освенъ на него, още само на П. Р. Славейкова. Но и за противниците си той е една изключителна личность. Самъ Стамболовъ, който по-късно го застави да изгнаничествува, му посветява особено стихотворение, отъ което се хвърлятъ въ очи следнитѣ два стиха:

О, братя мои, злочести, светецъ е помежду ни,
Паднете на колѣне предъ чудния му ликъ!

Защото за всички Цанковъ е билъ една важна личность, съ душа изпълнена отъ ревность за благо на България. Въ неуморната му полувѣковна дейность може да има нѣкои грѣшки, но винаги той е билъ (казано е бѣше) горещъ родолюбецъ, смѣлъ борецъ и неуморимъ ратникъ. Цанковъ не се е преломилъ никога и не се е поддавалъ на нищо друго, „освенъ само на едно влѣчение — да защитава интереситѣ на отечеството си“ (Бълг. сбирка, г. XVIII, кн. 4, стр. 291).

Изключителна личность отъ първостепенно значение за нашето културно и политическо развитие го сѣматъ и чужденците. Нека за подчертаване на това ситвърдение да свършимъ тука само съ заключителната бележка на в. „Slavisches Tagblatt“.

„Въ лицето на Цанкова се въплътява едно минало; една епоха пълна съ най-чиста любов къмъ родината и искрена оценка на нейнитѣ интереси. Хората, които действуваха въ оная епоха, се отличаваха съ своята немуморна енергия и съ своето безкористие. Единъ хубавъ примѣръ за потомцитѣ!

На този принципъ Цанковъ остана вѣренъ презъ всичката си дейность като български държавникъ. Той запази своя топъл интересъ къмъ сѣдбата на родината си и тогава, когато се оттегли отъ активна дейность. И този интересъ не ослабна до последния моментъ на живота му. Малко безизкуственъ въ своитѣ маниери и изрази, той бѣше винаги искренъ въ намѣренията си и консеквентенъ въ действията. Шейсетъ години работи за обществена полза ту тукъ, ту тамъ, заема най-видни положения, но действуваше винаги честно и се запази като характеренъ човѣкъ. Пакъ единъ великолепенъ примѣръ за сегашния и за бждещитѣ периоди на българската политическа история“. (България, г. XIII, гл. 53, 2 април 1911 г.).

Библиография

- Раковски Г. С. *Нѣколко рѣчи о Аспѣню Първому*, 1860.
 Политическия процесъ на Драганъ Цанковъ. София, 1883 г.
 Славейковъ П. Р. Размишления върху положението. София. 1886 г.
 Матвѣевъ, П. А. *Болгарія послѣ Берлинскаго конгресса*, исторически очеркъ. С. Петербургъ, 1887 г.
 Ивановъ Ю. *Българский периодически печатъ отъ възраждането му до днесъ* София, 1893 г.
 Изъ живота на Др. Цанковъ. В „Съгласие“, г. I, бр. 19, 1894.
 Икономовъ Т. *Мемоари*. Шуменъ, 1897 г.
 Бурмовъ Т. С. *Българо-гръцката църковна распря*, 1902.
 Балабановъ, Марко Д. *Страница отъ политическото ни възраждане*. София, 1904 г.
 Кончината на Др. Цанковъ: надгробни рѣчи и статии отъ д-ръ С. Даневъ, Вл. Шишмановъ, Ячо Бръшляновъ и С. Чилингировъ. България, г. XIII, бр. 46, 1911 г., бр. 53, с. г.
 Радевъ С. *Строителитъ на съвременна България*. София, 1911.
 Бобчевъ С. С. *Драганъ Цанковъ*. Лѣтописъ на Бѣлг. академия на наукитѣ, София, 914 г.
 Кутинчевъ Ст. *Печатарството въ България до освобождението*. София, 1920 г.
 Арнаудозъ М. *Иларионъ Макариополски*. София, 1928 г.
 Шишмановъ проф. Изв. Д. *Драганъ Цанковъ (1828—1911)*. Българска мисль, г. III, кн. I, 1828 г.

Гаврилъ Кръстовичъ

отъ Ив П. Кеповъ

Ученишки години. — Страстниятъ зовъ и горчивитѣ укори на отца Паисия за национална свѣсть и самосъзнание, както и отгласътъ, що тѣ намѣриха по всички български земи, създадоха едно движение отъ огромно историческо значение, каквото напраздно би търсили въ живота на други народи. Това движение добива особено мощенъ тласъкъ презъ XIX в., когато българското племе разкри предъ свои и чужди, колко духовна мощъ то таи у себе си. Тогава се яви и оная гжста плеада на славни витязи, повечето отъ които паднаха на своя славенъ постъ въ неравна борба за духовна и политическа обособеностъ и свобода на родно племе и отъ които само малцина бѣха щастливци да дочакатъ края на борбата и да видятъ нейнитѣ блѣскави резултати. Между последнитѣ е и Гаврилъ Кръстовичъ — единъ отъ най-едритѣ и най-свѣтли образи въ новата наша история; едно име, което нераздѣлно е свързано съ най-велики моменти на тая история; единъ отъ ония велики народни дейци, животътъ и дѣлата на който тепърва предстои подробно да се изследватъ и преценяватъ.

Г. Кръстовичъ (1818—1898)

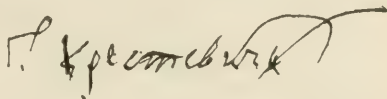
Гандйо Кръстевъ Баевъ — отпосле Гаврилъ Кръстовичъ — е синъ на планинския Котелъ, който е родилъ и откърмилъ и други великани на българ-

ския народъ. Роденъ презъ 1818 г., израсълъ и добилъ първи познания въ родно село, Гандйо билъ изпратенъ да се дсучи въ Карлово, дето учителствувалъ именития по онова време елинистъ Райно Поповичъ, при когото престоялъ повече отъ три години. Благотворното влияние на учителя върху ученика било тъй силно и неотразимо, че презъ цѣлъ животъ последниятъ запазва за първия истински синовни и приятелски чувства и най-свѣтли спомени. — Дето и да се намира, каквото положение и да заема, ученикътъ е всѣкога въ писмено общение съ учителя:¹ „защото ти си билъ първата причина на моето благополучие, ти ме извади изъ тъмнината на невежеството и каквото и да е моето образование, азъ го имамъ отъ тебе“ — пише не единъ пжтъ той на Райна Поповичъ. Наистина, отъ него Кр. усвоилъ всичката тогавашна училищна мъдростъ, но това не задоволявало неговата духовна жажда: той сѣ още страда за знания и наука. И щастieto скоро му се усмивва. Голѣмиятъ султански сановникъ Ст. Богориди дочува за даровития свой землякъ и го извиква при себе си въ Цариградъ, взема го у дома си като свой възпитаникъ и му лови частни учители да го занимаватъ. Богориди скоро долавя способноститѣ на младото котленче и решава да го подготви за блѣскаво бъдеще: отначало той го изпраща въ прочутата по онова време грѣцка „Велика школа“ на Куру-чешме, кждето се учили Иларионъ, Раковски, Богоровъ и др. бележити наши дейци. Тукъ Кр. изучава елинскитѣ класици, граматика, богословие, философия, география, физика и др. науки, а следъ свършване курса на училището съобщава на своя учитель (3. II. 1838) „съ сълзи на очи отъ радостъ, че заминава за Парижъ“ да се учи и го моли да му даде „съвети и назидания какъ трѣбва да се отнася тамъ, дето има множество добри нѣща, но дето не е малка и гибелната поквара“. Въ Парижъ Кр. издържава приемень изпитъ и постѣпва въ юридическия факултетъ, който и свършва следъ шесть години, та въ началото на 1844 г. се връща отново въ Цариградъ и бърза да уведоми своя карловски учитель: „Преблагаде-

¹ За жалостъ, не всички писма на Кр. до Р. Поповичъ сж. намѣрени и запазени. Нѣкои отъ тѣхъ сж. писани на грѣцки, други на български и понеже нѣматъ научно издание ние ги цитираме тъй както сж. предадени въ книгата на М. Балабановъ.

телниятъ ми Господарь Ст. Богориди мя възпріе съ всяко отличіе и отеческа любовь“. Сега Богориди често влиза въ разговори съ своя възпитаникъ „за разни дѣла, отъ които не малко тайни“ и го прави свой секретарь и дори съветникъ.

Турски сановникъ. — Заради голѣмитѣ заслуги къмъ султана и правителството, Богориди е отличенъ съ титла князь на о. Самосъ, но той е необходимъ въ Цариградъ и не може лично да управлява своето княжество, та изпраща тамъ като свой замѣстникъ младия 28-годишенъ Кръстовичъ. Той дълбоко жали, че отново се отдалечава отъ своето мило отечество, но грижитѣ по управлението на острова го поглъщатъ изцѣло и едно моли Бога да му помогне : „да сторя юще нѣкое и друго добро на това грѣско мѣсто, за да мя помнятъ мене Българинътъ“. Петъ години Кр. управлява съ голѣмъ тактъ и рѣдко умение о. Самосъ и отново се прибира въ Цариградъ, кждето поради своята подготовка и високо образование е назначенъ членъ въ търговското сѣдилище, а после и единъ отъ петимата прокурори при върховния имперски сѣдъ, както и професоръ въ юридическата академия Кр. заемалъ съ достоинство тия постове и, поради своята честность, справедливостъ и обширни знания, се радвалъ на почитъ и уважение между всички срѣди. Неговото компетентно мнение и съвети високо се ценятъ и всѣкога се търсятъ и отъ правителство и отъ частни лица. Той е членъ и въ мирския съветъ при цариградската патриаршия, кждето щцо се ползува съ пълно уважение не само поради своя тактъ, но и поради обширната си компетентность по каноническо право и църковна история.

Подписъ на Кръстовича

Въ качеството си на високо-справедливъ и безпристрастенъ сѣдия, правителството него именно изпраща да реши нѣкаква мѣнастирска препирня на Атонъ и въ Солунъ. Каго свършва успѣшно възложената му работа, Кр., безспорно по предварително уговаряне съ всесилния Богориди, на трѣгване отъ Атонъ, мимо патриаршията, освобождава заточения тукъ Илариона и го завежда съ себе си въ Цариградъ.

Захваща се войната на мощната европейска коалиция противъ Русия, и Турция отново е спасена. Но, подъ натискъ на европейскитѣ държави, султанътъ издава известниятъ Хати-хумаюнъ, съ който между друго се давало равноправие на всички вѣроизповѣдания. Сега българитѣ побързали да използватъ това право: цариградската наша колония, състояща отъ значителна частъ просвѣтена интелигенция и множество търговци, занаятчи и работници, почнала да се организира. По нейнъ починъ и подъ нейно рѣководство, по всички наши земи въ империята се захванало силно просвѣтително движение, което скоро се обърнало въ смѣла и величава борба за национална обособеностъ и за духовна независимостъ отъ всемошната грѣцка патриаршия. На досегашнитѣ молби за задоволяване на най-скромни и незначителни църковни нужди, патриаршията отговаря съ презрителенъ отказъ, та молбитѣ вече се обръщатъ въ рѣшителни искания и скоро взематъ характеръ и форма на остра борба. А това заплашва да напомни на свѣта, че душениятъ отъ вѣкове народъ още диша и предявява права на свое особно сществуване, вѣнъ отъ лоното на всепоглѣщащия елинизъмъ. Но тъкмо това не желаятъ въ Фэнеръ и упорно отхвърлятъ всѣко искане на тоя народъ и му отричатъ всѣко национално и езиково право и всѣко църковно обособяване. Обаче колкото по-енергични сж тия отричания, толкова по-настойчиви и по-настѣпателни сж исканията на българитѣ. И тъкмо въ тая борба на Кр. се пада едва ли не най-първото мѣсто и най-важния постъ. И той всѣкога е буденъ и готовъ на тоя и отговоренъ и опасенъ, но славенъ постъ.

Въ Източна Румелия. — Идва страшната 1876 г. Настѣпва и великата Освободителна война. А следъ нея и договоритѣ въ С.-Стефано и Берлинъ. Въ изпълнение постановленията на последния, за генералъ-губернаторъ на Изт.-Румелия, каквото име дипломатитѣ измѣдрували за Южна България, султанътъ, съ одобрение на великитѣ сили, назначилъ свой довѣренъ човѣкъ — Александъръ Богориди (Алеко-паша), синъ на отдавна умрѣлия вече Ст. Богориди, като му дава за секретаръ Гаврилъ Кръстовича. Разбира се, едно голѣмо щастие за новата автономна областъ. Защото като секретаръ на губерна-

тора и същевременно като директоръ на вътрешнитѣ работи, Кр. употребилъ всички грижи и старания да организира южна България въ всѣко отношение, главно въ сѣдебно. Благодарение на неговитѣ съвети, на неговия практически усѣтъ и на неуморната му дейность, тая частъ отъ нашето отечество бързо превъзмогнала бедствията, що я бѣха тѣй страховито сполетѣли отъ революцията и отъ войната, и въ много отношения далечъ изпреварила развитието на свободното княжество. „Съ своето умение, безпристрастие и практичностъ, — казва М. Маджаровъ, — както и съ своята лоялностъ и безкористие Кр. се налагаше на всички. Чувството на законностъ му бѣ присъщо и вродено. За него той бѣ готовъ да пожертвува и положението си“.

Но петгодишниятъ периодъ на Богоридиевото управление изтекълъ. Алеко-паша билъ станалъ неудобенъ на нѣкои отъ великитѣ сили, главно на Русия, та за губернаторъ презъ втората петгодишница султанътъ назначилъ самаго Кръстовича, чието кжсо управление на Изт. Румелия се отличавало съ мъдростъ, благоразумие и грижи за вътрешното заздравяване на страната. С. Радевъ въ своята книга „Строителитѣ на съвременна България“ (т. I) казва: „Кр. обладаваше голѣма опитностъ и практически похватъ. Той бѣ добъръ администраторъ и се интересувахе отъ управлението, на което се предаваше съ страсть“ И като високъ сановникъ въ Цариградъ, и като секретаръ и директоръ на Изт. Румелия, а сега и като генералъ-губернаторъ, Кр. оставалъ последователенъ на себе си — да бжде всѣкога и всѣкжде предпазливъ, коректенъ и лояленъ. Наистина, тия качества се дължатъ не само на неговия характеръ и възпитание, но до голѣма степенъ и на високото му служебно положение; обаче не бива да забравяме, че тъкмо на тѣхъ се дължели и успѣхитѣ въ неговата обществено-политическа дейность. „Съ поведението и обноскитѣ си — пише М. Маджаровъ — особно съ родолюбието и свършената си честностъ и безпристрастие въ разискванията, отличаващи го съ пълна логичностъ и безпристрастие, Кр. внушаваше общо довѣрие“. Нека отбележимъ и друга една характерна черта на втория румелийски генералъ-губернаторъ: това е чисто българската негова скромностъ въ частния му животъ и напълно демократичнитѣ му обноски, което го правѣло достъпенъ за

всѣкиго и за всички. Достигналъ най-високия чинъ и ползуващъ се съ най-голѣми почести и уважение, за каквото може да мечтае единъ човѣкъ, Кр. никога не забравялъ, нито се стѣснявалъ и срамувалъ отъ своя чисто български, селски произходъ.

Обаче Кръстовичу не било сждено да прояви всичкитѣ си управителски и организаторски дарби въ полза на своя любимъ народъ, защото на 17-я месецъ отъ неговото губернаторствуване избухнала Пловдивската революция. Презъ нощта срещу 6/19 септемврий 1885 г. Кр. е грубо изведенъ отъ двореца си, закаранъ е въ с. Голѣмо Конаре, а отъ тукъ следъ нѣколко дена въ София, отъ кждето подъ усилена стража го изпращатъ (презъ Ломъ по Дунава и Черно море) за Цариградъ. Тукъ той прекарва тихо и спокойно живота си, уважаванъ и почитанъ и отъ султанъ, и отъ властници, и отъ общество. Забравенъ е Кр. само отъ собствения си народъ, за който бѣ работилъ цѣлъ животъ и който тепърва следъ смъртта му (септемврий 1898 г.) нѣкакъ гузно си спомни за него чрезъ своето Нар. събрание съ дигане заседанията за единъ день, съ телеграма до семейството му и съ официална панахида. Нищо повече отъ тогава и до днесъ. Защото за Кр. и днесъ още се сжди отъ партизанско гледище. И още, защото нито ценимъ, нито знаемъ да ценимъ по достоинство голѣмитѣ си люде.

„И азъ съмъ българинъ“. — Само това отговорилъ Кр. на никому непотрѣбнитѣ издевателства и безсмислени унижения, извършени надъ неговата личност отъ пловдивскитѣ революционери презъ нощта на 19 септемврий. И добавилъ: „Ако азъ съмъ изгубилъ всичко, то поне народътъ спечели“. Банално и праздно звучатъ тия думи, но въ сжщностъ тѣ криятъ въ себе си дълбока истина и правда, и малцина сж, които могатъ тѣй просто и спокойно да ги кажатъ. Защото презъ цѣлъ животъ Кр. работи и действува, движимъ отъ едно-едничко чувство — любовъ къмъ своя народъ, и отъ едно желание — да види тоя народъ напълно възроденъ. Дето и да бжде, каквото положение и да заема — и едното и другото у него сж винаги будни и развити, едва ли не до болезненостъ. Въ писмата си до Райна Поповичъ той непрекъснато говори за своя

народъ и страстно желае неговото възраждане. Той ублажава „преводното изкуство“ на учителя си и желае, щото това изкуство „никога да не досадне, та да спомогне съ много издания за просвѣщението на народа“, и постоянно му говори за „едно възможно подобрене на нашия народъ“. Въ едно отъ писмата си изъ Парижъ той скръбно се прѣвиква: „Ахъ, любезно отечество, колко те обичамъ и колко съмъ злочестъ, че не мога да ти помогна, та да дигнешъ и ти малко глава си, и да видишъ какво прави свѣтътъ!“ Едничкото му желание е да се върне въ своя роденъ Котелъ, „ако биха го оставили свободенъ, и да го направи Еликонъ на България“. Постоянно иска сведения за „всичко, що се отнася главно до книжовното движение“ и моли Бога да бжде здравъ, та да се върне въ България и „да ползува народа си“. „Не трѣбва да забравяте, казва Кр. въ друго писмо до учителя си, че билъ съмъ живѣлъ близо, билъ съмъ

Ст. Богориди

далекъ отъ отечеството, азъ нѣма да пренебрегна, да помагамъ отъ своя страна, до колкото ми е възможно, за това божие дѣло“, т. е. „за просвѣщението на народа ми“. Настоява да се изпратятъ младежи въ Франция да учатъ ветеринарна медицина, следъ което „разносикитъ ще се искарать хиляди пжти повече“. Дава мнение, че, преди да почватъ изучаването на елинската мъдростъ, децата предварително трѣбва да се подготвятъ на български по история, география, аритметика, граматика, четене и правописъ и мечтае, като се върне въ България заедно съ Райна да направятъ, „каквото никой още не е направилъ“ за българскитѣ

училища. Кр. се радва, че Александъръ Екзархъ придружава Бланки въ пътуването му по България, защото „ще имаме една голѣма надежда да видимъ нѣкой день на богоровитѣ¹ чада воскресението“, като моли учителя си да го (Екзарха) „възприеми достойно и да му даде всичкитѣ знания, които му сж потребни“ за мисията на Бланки. Въ друго писмо Кр. изказва желание да се изпращатъ на учение въ Франция „момчета хубави, корави, умни, чисти, целомъдрени и пр., та да дадатъ добра идея на тукашнитѣ (френцитѣ) за физическото и душевно състояние на българитѣ“.

На връщане отъ Парижъ той пише на учителя си: „Хотя да съмъ сторилъ почти шесть години въ Европа, и да мога, безъ да се хваля, да река, че умственното ми битие ся е доволно промѣнило, обаче ви съ удоволствие извѣстявамъ, чи това мое промѣнение не ми е направило отечеството наше Болгария да забравя (какѣто ви ми това зло нѣкога предвѣщавахте)“; напротивъ, „то ми е станало паче всегда мило и драго и най-великото ми благополучие би състояло да ся нахождамъ всегда духомъ съ него“. По-късно, въ качеството си на мѣстникъ на князь Богориди, той му пише отъ о. Самосъ: „Не само Правитель, що съмъ, но и Паша, но и Бей да стана, пакъ чувствованията си не измѣнявамъ, пакъ отъ Българството си не излизамъ“. Тукъ, поради многото служебна работа, той нѣма време „да се упражнява никакъ съ българскитѣ работи, ако и да му ся всѣкога драги“, та моли учителя си да не го оставя „съвсѣмъ страненъ отъ отечественитѣ работи“, защото „люби всѣкога това отечество“ и му е жално, че е „останалъ така далечъ отъ него“. И съ тъга се пита: „време ся минува и азъ юще кога ще се сподобя да видя поне това отечество?“ На о. Самосъ Кр. има, както се каза вече, една само амбиция: „Да сторя юще нѣкое и друго добро на това гърско население, за да ме помнятъ мене Българинътъ“.

Като редакторъ на сп. „Български книжици“, Кр. се въодушевява отъ сжщитѣ неизмѣнни чувства и възделения и пише, че всички сме длъжни „да залягами и да ся трудимъ всякимъ образомъ за сохранение-то и за олучшение-то и усовершенствование-то на нашето тѣлесно

¹ Отъ името на царь Борисъ.

и душевно състояние, на нашя-тъ языкъ, на нашѣ-тъ народностъ“. И когато отъ защитниците на унията билъ клеветенъ и обвиняванъ въ „грекомани, московити, панслависти, и не знамъ що!!!“ мы обаче за народна любовь, преторихмы ся глухы да се чуваме, и си преторпихмы“. Защото, иначе едно отъ дветѣ, разсждава Кръстовичъ: или трѣбвало и той да отвърне съ сжщата мѣра, което би радвало „непріятеле-ты Българскы“, или да се оттегли отъ редакторството на „Бълг. книжици“, а оставането на списанието безъ редакторъ би било „противно на народныты истинны интересы“.

Кръстовичъ и църковния въпросъ. — Това именно до болезненостъ развито чувство на любовь къмъ народъ и отечество насочва всичката дейностъ на Кр., която най-мощно и пълно се проявява въ борбитѣ около нашата църковна независимостъ. Въ качеството си на високъ турски сановникъ, той действува коректно и безшумно, но всѣкога неотстъпно и решително. Той познава основно сжщността на въпроса въ всичката му сложностъ и обширностъ и насочва борбата съ тактъ и умение. Съ своето високо образование и обширни познания, съ своитѣ лични достоинства и съ общопризнатия си авторитетъ, Кр. умно и ловко подготвя турското правителство, предъ което се ползува съ пълно довѣрие, за най-изгодно и справедливо разрешение на голѣмото онова стълкновение между патриаршията и бълг. народъ. Той е, който подготвя решителния ударъ и съ издаването на фермзана отъ 28 февруарий предизвиква победенъ викъ изъ гърдитѣ на цѣль народъ. Покой-

Г. Кръстовичъ, М. д. Рихарда (1837).

ниятъ М. Балабановъ, близъкъ приятелъ на Кр. и неговъ сподвижникъ, твърди, че дори самиятъ ферманъ въ най-сжщественитѣ му постановления билъ продиктуванъ отъ Кр., а важниятъ чл. 10 билъ изцѣло негово лично дѣло.

Но както съ излизането на фермана, така и съ основаването на Екзархията работата на Кр. не е свършена. Нему предстои да поеме защитата на народното дѣло и противъ крайно дръзкитѣ протести на патриаршията предъ правителството и противъ нейния пресловутъ меморандумъ до останалитѣ православни църкви. Никой освенъ Кр. нѣма нито научната подготовка и методъ, нито престижа предъ самата патриаршия, нито надлежния авторитетъ предъ правителството, нито най-после славата на „ревностенъ родолюбецъ и честно име“ (както го характеризова М. Дриновъ) предъ своитѣ сънародници, та да излѣзе на явна борба съ Фенеръ, който безогледно заблуждава и властъ и общество, и външния свѣтъ съ редица послания и меморандуми. Сега Кр. излиза съ своето прочуто Възражение¹, въ което точка по точка съ строго научни аргументи отъ религиозно-църковенъ и граждански характеръ, както и съ здрави исторически справки оборва всичката неправота и доказва всичката несъстоятелностъ на меморандума, като се стреми да убеди въ правотата и основателността на българскитѣ искания и самия патриархъ, къмъ когото, нека кажемъ, Кр. храни дълбоко уважение. Въ тоя случай нашиятъ историкъ М. Дриновъ много правилно е преценилъ заслугитѣ на Кр. и още на времето пише: „Името му е славно чрезъ славнитѣ му дълбоко-учени трудове въ забрана на нашитѣ исторически и канонически църковни правдини“.

Наистина, Кр. не е могълъ да убеди предубеденитѣ противници и откоleshни врагове на своя народъ, но затова пъкъ победата му е била пълна: тоя народъ има

¹ Това е едно обемисто съчинение (повече отъ 250 стр.) писано на гръцки, което и днесъ има сжщото значение и представлява сжщия интересъ, както и на времето си, та смѣтаме, че съ превеждането и издаването му на бълг. езикъ Св. Синодъ ще принесе сжщинска услуга не само на нашата книжнина, но и на нашето общонародно дѣло. За сега сравнително подробно изложение съдържанието на тоя Кръстовичевъ трудъ любознателния четецъ ще намери само въ книгата на М. Балабанова (стр. 272—304).

вече своя църква, за уредбата на която и въ Нар. съборъ и въ Смѣсенія съветъ редомъ съ Илариона Кр. е най-компетентниятъ, и неговиятъ гласъ е напълно цененъ и всѣкога има решаващо значение. Но напълно изобличена въ неистина и неправда, патриаршията бърза да обезцени успѣха на бълг. народъ и да изненада свѣта съ единъ колкото необмисленъ, толкова и чудовищенъ актъ: тя обявява цѣлъ народъ за еретиченъ и го отлъчва отъ православната църква. Българското дѣло на всѣка стѣпка срѣща прѣчки, сега вече и отъ самото правителство по чисто политически съображения. Но акта на патриаршията, продиктуванъ не отъ интереситѣ на православието, а само отъ

ИСТОРІЯ

БЪЛГАРСКА

СОЧИНЕНА

ОТЪ

ГАВРИЛА КРЪСТЬОВИЧА

ЧЛЕНЪ ОТЪ ВЪРХОВНОТО Ц СЪДИЛИЩЕ

Диван-і Ахкям-і Адліс.

Г. Кръстовичъ, Исторія (1871)

освѣтява правителството, предпазва народъ и неговитѣ водачи отъ увличане по чужди пропаганди, главно католишката, за която е руганъ, безчестенъ и клеветенъ публично отъ платенитѣ агенти на последната, главно чрезъ в. „Б ѳ л г а р и я.“ Окржжитѣ послания на Екзархията до православнитѣ църкви по схизмата, както и писмата ѳ до правителството по сжщия въпросъ се пишатъ всѣкога следъ съвета и мнението на Кръстовича. Нито една важна стѣпка не се предприема безъ него.

Тая дейность на Кр. обаче, а може би и заслугитѣ му по народнитѣ работи, дразни известни дейци и тѣ го поставятъ въ невѣзможность да сътрудничи по-нататкъ на Екзархията, та е принуденъ да се оттегли. Не-

говото отсъствие обаче веднага се почувствувало, и Екзархията е отрупана съ упрѣци и съ настойчиви искания отъ всички епархии, щото Кр. да бжде извиканъ отново въ служба на народа.

Имайки всичко това предъ видъ, ние не можемъ да не се съгласимъ съ М. Балабановъ: „Много бѣха дейцитѣ и ратницитѣ по църковния въпросъ, но никой другъ не е радилъ и писалъ съ толкова компетентностъ и съ толкова вещина по него както Кръстовичъ: той може да се нарече душата на самия църковенъ въпросъ изцѣло.“ Не можемъ още и да не се съмняваме, дали безъ намѣсата и участието на Кр. великото българско дѣло тѣй би се развило и дали би се завършило съ такъвъ блѣскавъ успѣхъ.

Книжовна дейность. — Гаврилъ Кръстовичъ има още и голѣмитѣ заслуги на единъ отъ първитѣ наши книжовници презъ оная епоха. И неговата книжовна дейность носи характеръ сѣ на сжщата оная беззаветна обичъ къмъ народъ и отечество. Още като ученикъ на Райна Поповичъ въ Карлово, Кр., по свидетелството на тогози последния, „само отъ едно вникнуванѣ и любопитно взиранѣ въ славенската граматика пише и превежда различни работы, и отъ Словенски и Гречески и Еллински“. Тогава още той превелъ отъ оригинала първитѣ три пѣсни на Илиада, отъ френски (1837), „Мудрость добраго Рихарда“ (отъ Франклинъ) и сжщо отъ старогръцки приключения къмъ тая повесть „Митосъ Продиковъ“, както и редица други нѣща. Тогава още той се пристрастилъ къмъ преводи съ едничката цель „да ползува народа си“.

По-късно Кр. е силно обхванатъ отъ грижа за чистотата и правилността на българския езикъ, както и за неговото правописание. Като ученикъ въ Цариградъ, Кръстовичу пада на рѣка граматиката на Неофита Рилецъ, разглежда я внимателно и съ младежка самоувѣреностъ и смѣлость пише на Райна: „Не би ми стигнало време, ако бихъ искалъ да изследвамъ недостатъцитѣ на тази граматика“.

Кръстовичъ има правилни схващания за книжовния български езикъ, като иска той да бжде изграденъ на здрава основа — върху живия народенъ говоръ. Въ това отношение самиятъ му учителъ признава неговата компетентностъ и му изпраща своя преводъ на „Робинзонъ“.

за мнение. Въ отговора си Кр. между другото му пише: „Не би било излишно да се допитвате и до други, ако и невежи по слога, а най-вече до женитѣ, които еднически говорятъ по-правилно и на които мнението по тоя въпросъ не трѣбва да презираме. Недейте се никога заблуждава отъ надуты и велеречивы слова на самомнитѣ млади славонисты. Гледайте да излагате фразитѣ си по такъвъ начинъ, че да не остава по между нищо нито съмнително, нито тъмно, та читательтъ като чете да се услажда“. Но въпрѣки тоя основателенъ и смисленъ съветъ, самъ Кр. е подъ влияние на „славони-ститѣ“, т. е. на руско-църковно-славянския езикъ, та и въ неговитѣ съчинения, както и въ тия на сстаналитѣ тогавашны книжовницы, срѣщаме множество несвойствени на нашия езикъ думы и изрази, много отъ които сж тъй здраво залегнали въ езика ни, че и днесъ мжно би ги изпждили.

Екзархъ Антимъ

Въ писмата си до своя любимъ учителъ Кр. не единъ пжтъ засѣга „различны филологически предмети“ и по молба на последния му изпраща своитѣ „Писма за нѣкои си мжности на Българско-то правописаніе“, които по-късно били напечатаны въ „Бѣлг книжици“. По отношение и на тоя въпросъ Кр. има сжщо здравъ възгледъ: нашето правописание, споредъ него, трѣбва да бжде „основано на произношението народно и на здравитѣ български или славянски ржкописи“. Но Кръстовичу липсва достатѣчно познаване на народнитѣ говори, както и научна филологическа подготовка, та не му се удало да положи основитѣ на такъвъ правописъ, и Дриновъ основателно го разгледалъ и отхвърлилъ, като успѣлъ самъ да създаде другъ, който наистина почива върху „произношението народно и на древнитѣ български книги“ и който въ основитѣ си е запазенъ и днесъ.

Заедно съ „сохраненіе-то и усовершенствованіе-то

на нашия-тъ езикъ“, Кр. е изцѣло погълнатъ и съ издирването на нашето минало. Той напълно схваща великото значение на това изучаване за духовното възраждане на нашия народъ, както и ползата и нуждата отъ историческо четиво, та въ едно писмо до сжия свой учителъ казва: „Види ми ся, че нѣма по-добри и по-полезни книги да дадемъ днесъ на българитѣ, освенъ исторически“. ¹ Още като студентъ, Кр. се рови въ парижкитѣ библиотеки и усърдно събира материали за историята на нашето минало. Въ Цариградъ той се залавя да обработи тия материали и печати въ „Бълг. книжици“ своето „Кратко изслѣдованіе на българскж-тж древностъ“. Но това е само нѣщо като уводъ въ капиталния му трудъ отъ 1871 г. „Історія бльгарска подъ имя Уновъ, томъ първый, содержаща ж особенно історіж-тж на унны-ты, които въ вышеречено-то Изслѣдованіе доста доказахмы, че сж бльгары“. Излѣзълъ изъ невѣрното положение, че днешнитѣ бльгари сж прѣки потомци на едновременнитѣ хуни, авторътъ основателно захваща нашата история съ произхода, бита и деянията на великия хунски народъ, като се сили да докаже, че тѣ не сж били нито монголи или татари, нито фини или чуди, а „чисти славени, които говорили и тогасъ какъ-то и днесъ языкъ чисто Славенскій“. Наистина Кр., си служи съ чисто наученъ методъ да докаже еднаквостта на туранци и славяни и навсѣкжде подкрепя свояга теория съ надлежнитѣ исторически извори, но ги схваща и тълкува по своему, поради което и заключенията му съвсемъ не сж научни

Проф. М. Дриновъ, който две години преди Кр. току-що бѣше разрешилъ препирнята за етнографската принадлежностъ на днешнитѣ бльгари съ своя „Погледъ врѣхъ происхожденіе-то на бльгарскій народъ“ (Віенж, 1859 г.) остро, но научно разкритиковалъ и оборилъ теорията на Кр. (Браилско перисд. списание, кн. 5—6). Това обаче съвсемъ не разколебало последния и въ отговора си (Читалище, 1873) продължава да поддържа своето гледище, като се мжчи да го подкрепи съ нови доказателства. Днесъ вече науката идва до заключение, че първобльгаритѣ сж били отъ единъ и

¹ За тая цель той се залавя да преведе между другото и „Історія на американското откритіе“ отъ Кампа.

сжщъ произходъ и следов. сж имали много общо съ хунитѣ, но много отдавна тя решително е отхвърлила учението, че сж имали нѣщо общо съ славянитѣ и че сегашния бѣлг. народъ е прѣкъ потомъкъ на бѣлгаритѣ или на който и да било другъ турански народъ, въ което именно и сѣстои грѣшката на Кръстовича.

Общо, днесъ книжовната дейность на Кр., както и тая почти на всички негови сѣвременници, не буди освенъ чисто исторически интересъ. Но на времето си тя е имала огромно значение за събуждане и закрепване на народната свѣсть и за духовното народно развитие. И отъ това именно гледище трѣбва да се излиза, когато ще се преценяватъ книжовнитѣ заслуги не само на Кр., но и на всички негови сѣвременници въ книжовната областъ отъ оная епоха. Па и друго е, което окръжава образа на Кр. съ сиянието на неувѣхваща слава и което го поставя на едно отъ най-преднитѣ мѣста въ нашата нова история: това сж неоцененитѣ още по достоинство заслуги, които той има въ величавитѣ борби за извоюване нашата църковна независимостъ, както и тия по уредбата и културното замогване на оная частъ отъ нашето отечество, на която той бѣше главенъ ръководителъ и сжщински управникъ презъ повече отъ шестъ години.

Библиография

М. Д. Балабановъ. *Гавриль Кръстовичъ* (народенъ дѣецъ, книжовникъ, сѣдия, управителъ). Изд. Св. Синодъ на бѣлг. църква. София 1914.

Мих. Ив. Маджаровъ. *Източна Румелия* (исторически прегледъ). София 1925.

Т. Ст. Бурмовъ. *Бѣлгаро-грѣцка църковна распря*. Изд. Св. Синодъ на бѣлг. църква. София 1902.

М. Радивоевъ. *Врѣме и животъ на търновския митрополитъ Илариона* (Макариополски). Изд. комитетътъ „Ил. Търновски“. София 1912.

Д-ръ Хр. Т. Стамболски. *Автобиография, дневници и спомени* т. I и II. София 1927.

Протоколи на бѣлг. народенъ съборъ въ Цариградъ презъ 1871 г. Изд. св. Синодъ. София 1911.

Димитъръ и Константинъ Миладиновци

отъ Н. Табаковъ

Уводъ. — Източна България имаше изгодитѣ по-рано и по-щастливо да изживѣе процеса на нашето духовно и политическо пробуждане, преди всичко и най-главно като икономически по-мощна и въ непосредно съседство съ велика славянска Русия. Върху почвата на

К. Миладиновъ (1830—1861)

икономическитѣ връзки съ по-близкитѣ страни, най-вече съ Австрия и съ Русия, много рано още презъ първата половина на XIX вѣкъ въ източна България изникнаха безброй уредени училища, въ които се учеше на родна речъ; а отъ училищата българскиятъ езикъ проникна и въ църквитѣ. Наредъ съ икономическия и духовенъ подемъ дойдоха и войнитѣ на Русия съ Турция. Честиятъ приливъ и отливъ на руски и български маси,

при една здрава и мощна търговско-еснафска класа, повдигна самочувството на народа и спомогна да се отлжчатъ волни синове, които залѣха страната съ своитѣ позиви за политическа борба и по кървавия друмъ на възстанията, съ безброй скжпи жертви, подготвиха свободата.

Българитѣ въ Македония или западна България, както Константинъ Миладиновъ нарича Македония (въ писмо до Раковски отъ Загребъ, 12. II. 1861: „Во огласотъ ми Македонія назовахъ западна България, какъ и трѣбитъ да сѣ викатъ. . .“), отъ най-отдалеченитѣ краища на българската земя въ сѣдство съ инородни елементи, до свободна Гърция, кждето влиянието на гърцизма бѣше най-силно, безспорно, имаше да преодѣляватъ повече прѣчки. Въпрѣки това и тамъ не закъснѣха да се появатъ будни и предани синове на изтерзаната родина, които подеха борбата, подготвѣха духоветѣ и крепѣха надеждата за духовна и политическа свобода. Между тия дейци на българското национално дѣло, най-видно мѣсто заематъ двамата братя Димитъръ и Константинъ Миладиновци.

Родно мѣсто, родители и учение — Тѣ сж родени въ малкия градецъ Струга, презъ който протича буйно-струйниятъ Дримъ („Въ градъ Струга дек' буйно Дримъ течитъ — и въ езеро златъ пѣсокъ влечитъ“) и минава главниятъ пѣтъ за Елбасанъ (Албания); два часа северозападно отъ Охридъ. Двата сѣседни града, люлка на древна образованостъ и слава за българитѣ, презъ срѣдата на миналото столѣтие станаха люлка и на просвѣтно и национално пробуждане за Македония. Отъ шестимата сина на бедния стружки грънчаръ Христо Миладиновъ, Димитъръ — най-голѣмиятъ синъ е роденъ въ 1310 година, а Константинъ най-малкиятъ — три месеца следъ смъртъта на баща си въ 1830 година. Майка имъ била впечатлителна, умна жена и добра пѣвица на български народни пѣсни, а бащата — суровъ и простъ, но ученолюбивъ човѣкъ. Димитъръ най-напредъ се училъ въ първоначалното гръцко училище на родния си градъ. Твърде малъкъ той проявява вродена любознателностъ, затова баща му го изпратилъ да продължи учението си като послушникъ при игумена на мѣнастиря св. Наумъ, а следъ това въ Охридското училище при даскалъ Димитра Мокрянина. Презъ 1830 година Димитъръ се уславя учителъ въ Охридъ и учителствува две години. На следната година той прекарва като книговодителъ при една търговска фирма въ Дураци. Тукъ покрай търговскитѣ си занятия се опозналъ съ мнозина италиянци и понаучилъ езика имъ. Жаденъ

за по-висока наука, съ спестенитѣ си пари и съ помощта на Охридчани, Димитъръ презъ 1836 година заминалъ за Янина, дето се училъ 3 години. Янина, главенъ градъ на Епиръ и знаменита столица на Алипаша, по това време е единъ отъ най-големитѣ центрове на гръцката просвѣта, а гимназията заемала първо мѣсто между гръцкитѣ училища. Тукъ той усъвършенствувалъ знанието си на гръцки езикъ и литература,

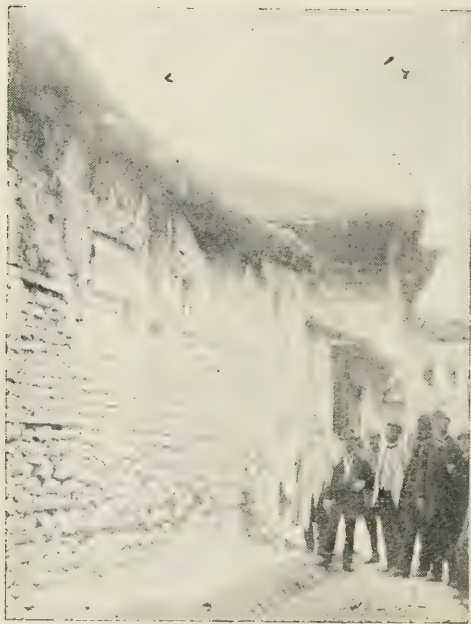
гр. Струга

станалъ отличенъ елинистъ, па изучилъ доста добре италиянски езикъ, а донѣкжде и френски. По това време, поради лошитѣ политически условия за животъ въ Италия, подъ австрийско владичество, много италиянци, революционно настроени, търсили убѣжище и прехрана въ Македония и Албания. Димитъръ Миладиновъ попада въ срѣдата на италиянскитѣ колонисти и безспорно изпитва тѣхното влияние. Още въ Янина той почналъ да се замисля върху странния фактъ, че топографията на Епиръ е почти цѣла славянска. Все по това време той научилъ отъ препирнитѣ на самитѣ гърци за Фалмерайеръ, професоръ въ Мюнхенския университетъ,

който въ съчинението си „Гърция въ срѣднитѣ вѣкове“ (Geschichte der Halbinsel Morea) показвалъ твърде основателно грамадното влияние, което е упражнило славянството върху гръцкия народъ и, което се е отразило въ множеството думи, имена на мѣста, на рѣки, на планини и др. Отъ това интереса къмъ родното живо се пробудилъ въ душата на Димитра и извиквалъ горещи симпатии къмъ забравения народъ. И тия симпатии не закъснѣли да се проявятъ въ неговитѣ училищно-просвѣтни грижи — да издигне родниятъ си край наравно съ другитѣ културни и свободни страни.

Първи периодъ учителска деятельность на Д. Миладиновъ. (1839—1855). — Презъ 1839 год. Димитъръ Миладиновъ, завършилъ курсътъ на гимназията въ Янина, се завръща въ Охридъ, където става учителъ. Сега той преподава гръцко учение, ала подъ езика на това учение винаги тупти българско сърдце. Благодарение на последното, въпрѣки, че учи децата цѣли 15 години само на гръцки езикъ и образованостъ, въ една срѣда, където елинофилството бѣше пуснало дълбоки корени, Миладиновъ не загуби своята привързаностъ къмъ всичко българско и пази ревниво своето национално самосъзнание. На 1 май 1840 год. ние виждаме Димитъръ Миладиновъ учителъ въ родния си градъ. Подготвенъ добре, той реформиралъ училището и прокаралъ нова система на преподаване. По това време въ Македония никъде нѣма български училища и той преподава по гръцки, превеждалъ Езоповитѣ басни, Плутарха, Тукидита и др., като не пренебрегвалъ, обаче, и майчиния си български езикъ. Той всѣкога превеждалъ урока на български, за да бжде по-понятенъ на ученицитѣ, а после имъ го разказвалъ и обяснявалъ. За отличнитѣ учителски способности на Димитра свидетелствуватъ многобройнитѣ му ученици, много отъ които отпосле изпъкватъ като отлични народни дейци и запазватъ най-добри спомени за него. Словото му течало изъ устата като медъ, разказва въ Автобиографията си Пърличевъ, священъ огънь горѣлъ въ очитѣ му, а училището цѣфтѣло и отъ всѣкъде се стичали ученици, за да се учатъ при Миладинова. Неговъ ученикъ е билъ и братъ му Константинъ когото отъ сега нататъкъ взема подъ своя грижа и покровителство.

Низъкъ на ръстъ, слабъ, съ изпито лице, но съ черни едри очи, които изпущали „свѣтливи искри, като сияйни лучи на две зарни звезди“, Д. Миладиновъ притежавалъ рѣдки морални качества — силна неуклонна воля, тактъ и мѣрка за нѣщата и природенъ даръ да говори. Затова неговото слово излиза отъ тѣснитѣ стени на училището и съ своята убедителность и жаръ прониква въ всички класи на обществото и увелича народа, но си спечелва многобройни врагове между фанариотитѣ.

Родната кѣща на бр. Миладиновци

Като учителъ въ родния си градъ, Димитъръ Миладиновъ отворилъ вечерно училище за възрастни и превелъ нѣколко молитви на българско стружко наречие съ гръцки букви, които разпрацалъ по църквитѣ въ Охридската епархия, за да си служатъ съ тѣхъ свещеницитѣ.

Димитъръ Миладиновъ и В. И. Григоровичъ. — Въ 1845 год. Дим. Миладиновъ е учителъ въ Охридъ. Презъ тази година рускиятъ професоръ Викторъ Ив. Григоровичъ, обикаляйки Македония съ научна цель, пристига въ Охридъ. Тукъ Григоровичъ съ голѣмо удоволствие вижда старобългарски книги и българско население, присѣтствува на урокъ при Миладинова, но останалъ изненаданъ, когато видѣлъ славянинъ да преподава.

подава Тукидита на гръцки езикъ, та съ удивление му забелязалъ: „нали наши братя сте?“ Двамата отиватъ въ Струга, където вечерятъ майката на Миладинова изпѣла една българска народна пѣсень, а Григоровичъ си я записалъ. Нѣма съмнение интересътъ на Григоровича къмъ народната пѣсень ще е обърналъ вниманието на Миладинова върху нейното значение и ще му е далъ първия потикъ за събиране на народни умотворения. Отъ тогава и Константинъ ще е почналъ да записва съ гръцки букви приказки, пословици и пѣсни, които майка му въ свободното си време пѣла и приказвала.

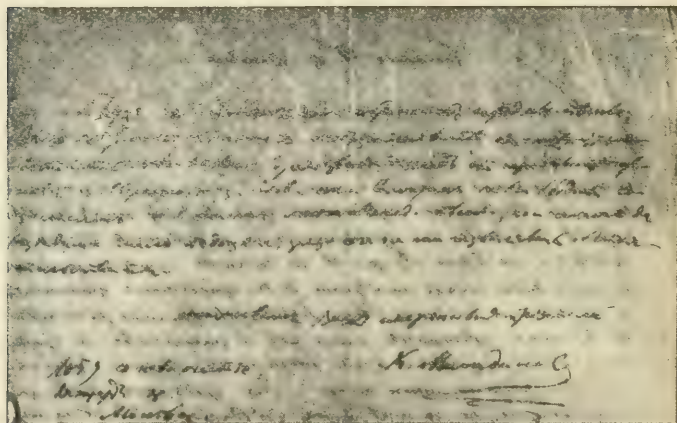
Въ лицето на Димитъръ Миладиновъ, водачътъ на Григоровича въ обиколките му изъ Охридъ и Струга, рускиятъ ученъ ще е виждалъ единъ високо образованъ и способенъ учителъ и затова настоятелно го помолилъ да напише българска граматика. Сигурно Миладиновъ е обещалъ да изпълни молбата му, защото въ Виена Григоровичъ очаквалъ да я получи.

Следъ срещата съ Григоровичъ, Дим. Миладиновъ все повече се убеждава, че трудностите при обучението идатъ отъ чуждия и неразбранъ за учениците езикъ. Затова въ Охридъ той пръвъ заговорва, че е несправедливо децата да се учатъ на гръцки езикъ. Разбира се отъ това Миладиновъ си спечелилъ още повече омразата на гръкоманите, които го изгонили отъ Охридъ.

Учение и учителствуване на Константинъ Миладиновъ. — По това време 1847 година Константинъ бѣ вече получилъ първоначално образование при братя си Димитъръ и сръдно въ Янинската гимназия и се завръща при братя си, който учителствува тогава въ Магарово, голѣмо и хубаво село близо до Битоля. Димитъръ Миладиновъ не билъ състоятеленъ, затова трѣбвало да заема пари за образованието на по-малкия си братъ. Това обстоятелство заставило Константина да стане учителъ въ село Търново, два-три километра далечъ отъ Магарово, за да помогне на братя си да се разплати на заимодавците си. Но жаждата за образование въ даровития младежъ е била по-силна отъ бедността, затова следъ две годишно учителствуване на двамата братя въ най-близко съседство, Димитъръ успѣлъ да склони чорбаджиите въ Магарово да подържатъ Константина въ Атинския университетъ, срещу бедната заплата на двамата братя.

По такъв начин горещото желание на Константина се осъществило и той въ края на 1849 год, е студентъ въ историко-филологическия факултетъ на Атинския университетъ, кждето изучава класическа филология.

Следъ три годишно следване въ Атина презъ лѣтото на 1852 г. Конст. Миладиновъ се завръща при брата си въ Магарово. Лѣтото прекаралъ въ Зографския манастиръ

Писмо на К. Миладиновъ до Раковски отъ 1859 г.

при иеромонахъ Партений, отъ когото се надѣвалъ да получи подкрепа за следване въ Русия. Партений Зографски запозналъ Константина съ руската граматика и му обещалъ следъ три години да го изпрати въ нѣкой руски университетъ. Съ това обещание и съ две български книги Константинъ се връща при брата си. Но Дим. Миладиновъ се съмнявалъ въ обещанието на Партения, затова пише твърде предпазливо на Александъръ Екзархъ, цариградски книжовникъ и благодетель, че братъ му Константинъ има нужда да учи славянска филология въ нѣкой руски университетъ, но нѣмалъ срѣдства затова, а и иеромонахъ Партений отъ Зографския манастиръ, който запозналъ Константина съ славяноруската граматика и синтаксисъ едвали щѣлъ да изпълни обещанието си. Надеждата на Дим. Миладиновъ да по-

лучи помощъ отъ Ал. Екзархъ излѣзла напраздна, затова Конст. Миладиновъ става учителъ въ Магарово на мѣстото на брата си, който пъкъ отишелъ първи елински учителъ въ Битолското централно училище и учителствувалъ тамъ три години.

Подъ влияние на образованието у двамата братя Дим. и Конст. Миладиновци възкръсва едно дълбоко задрѣмало въ душитѣ имъ бългaрско съзнание и тѣ почватъ все по-упсрито да работятъ за просвѣщението на своитѣ поробени братя.

Въ Битоля Дим. Миладиновъ се запознава съ всички по-събудени българи и ги привлича около себе си за широка народополезна дейность. Влиза въ връзка съ цариградскитѣ дейци по възраждането и праща дописки за „Цариградски вестникъ“. У него отъ година на година расте фанатично народностно чувство и той се оформява като голѣмъ ревнителъ на родното. Сега Дим. Миладиновъ започва все по силно да чувствува опасността отъ буйния порой на елинизма и търси българска книга, за да влѣзе въ училищата и църквитѣ, а погледътъ му се обръща къмъ „всесияйната северна звезда“, отъ която очаква помощъ и просвѣта. Разбира се тази народополезна дейность на Дим. Миладиновъ скоро предизвиква злобата на гръцкия владика и чорбаджиитѣ куцовласи, съ които се скаралъ, та билъ принуденъ да напусне Битоля и отпътувалъ за родния си градъ.

Пътуване на Дим. Миладиновъ изъ Босна, Австрия и Сърбия. — По неизвестни причини отъ Струга презъ Елбасанъ и Дурацо Дим. Миладиновъ пристигналъ въ Мостаръ (Херцеговина), гдето станалъ писаръ при тамошния владика — фанариотъ. Следъ нѣколко месеца, възмутенъ отъ държането на владиката къмъ простодушнитѣ славяни, той напусналъ Мостаръ и преминалъ при босняцитѣ въ Сараево. Отъ Сараево Дим. Миладиновъ отива въ Карловци и Нови-Садъ. Въ Карловци му предложили да заеме катедрата по гръцки езикъ въ сръбската гимназия, но заплатата му при тамкашнитѣ условия за животъ му се виждала недостатъчна, пъкъ и работитѣ въ отечеството го викали за поусилена дейность, затова отъ Австрия той преминалъ въ Сърбия — Бѣлградъ, кждето се запозналъ съ мнозина сръбски професори въ гимназията и подарилъ на сръбския музей единъ древенъ ржкописъ, засѣгащъ

Охридската независима патриаршия. Презъ време на пж-туването си Д. Миладиновъ успѣлъ да се запознае съ бита на сърбитѣ, изучилъ сръбски езикъ, слушалъ тѣх-нитѣ юнашки пѣсни и у него окончателно узрѣва ми-сълта да събере и издаде български народни пѣсни. Пжтемъ по Дунава на парахода, той се запозналъ съ единъ руски търговецъ отъ Одеса, който го поканилъ да оиде въ Русия, кждето обещалъ да му намѣри ра-бота. Дим. Миладиновъ не можалъ да приеме любезната покана, но му поблагодарилъ и обещалъ да изпрати брата си Константина.

Димитъръ Миладиновъ пакъ въ служба на родината. Учителъ въ Прилепъ и Кукушъ. — Цѣла година Дим. Миладиновъ прекаралъ между сла-вяни, видѣлъ напредъка на свободна Сърбия и културна Австрия, самъ културно обновенъ и укрепналъ, въ края на 1856 година се завръща въ родния си градъ, кждето неговото просвѣтено съзнание го прави истински наро-денъ деецъ. Щомъ се завърналъ първата негова грижа е била да изпрати брата си Константина въ Русия, което и станало презъ зимата на сжщата година; а следъ това намѣрилъ за себе си учителско мѣсто въ Прилепъ. Гла-сътъ на родината, славянската традиция, срещата му съ Григоровича, пжтуването му изъ Сърбия и Австрия, успѣхитѣ на църковната борба и нуждата отъ широка народна просвѣта, поставятъ отъ сега нататкъ Дим. Ми-ладиновъ въ първигѣ редове на борбата за пробужда-нето на българизма въ Македония.

Въ Прилепъ Дим. Миладиновъ става учителъ въ гръцкото класно училище, дето учителствувалъ заедно съ Иванъ Жинзифовъ, които ималъ за помощникъ сина си Ксенофонтъ (Райко). Въ училището той преподавалъ на български езикъ, безъ книги и разказвалъ на уче-ниците изъ българската история и народнитѣ предания, докато набавилъ български книги отъ Цариградъ. И тукъ Дим. Миладиновъ оставилъ добри спомени у уче-ниците си. Следъ класнитѣ занятия, той често извеждалъ ученицитѣ си на разходка, дето следъ игри и физически упражнения, продължавалъ обучението по география, естествена история и физика, нагледно всрѣдъ самата природа. Въ Прилепъ Миладиновъ направилъ пръвъ

опитъ да въведе взаимната метода; но съ това възбудилъ голѣмо негодувание у старошколцитѣ — наустничари, които начело съ учителитѣ си се втурнали въ училището и унищожили всичко нововъведено.

Мисълта, че и въ Охридъ е необходимо да се открие българско училище, постоянно тревожила Миладинова и той успѣлъ да повика отъ Охридъ и Струга десетина младежи, които изучили при него въ Прилепъ църковнославянски и български езикъ.

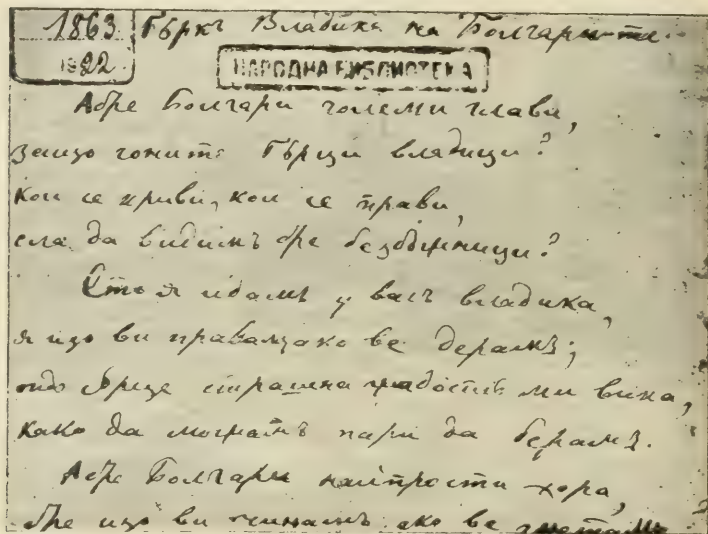
Д. Миладиновъ проявява неуморима енергия и трудолюбие. Той не оставалъ нито минута свободенъ. Учи млади и стари на четмо и писмо и въвежда въ черквитѣ и училищата български езикъ. Ходи при старци и девойки да записва пѣсни, приказки и пословици, които изпраща на Константина въ Русия. Посещава гостилници и ханища, за да разпитва пѣтниците за мѣстности, пѣтища, планини, рѣки, селища, какви наименования носятъ, кои села сж български и кои турски, колко къщи иматъ, броя на жителитѣ и др. Всички сведения и съобщения за Македония той записвалъ най-грижливо и изпращалъ на московския професоръ Яковъ Онисимовичъ Ощмякцевъ, който отъ 1850 год. събиралъ материалъ за труда си „Народописна карта на Европейска Турция“, заедно съ една книга народописни и статистически описания върху картата

Презъ ноемврий 1857 год. Димитъръ Миладиновъ и Райко Жинзифовъ ставатъ учители въ Кукушъ. Тукъ и двамата се запретнали съ всичката си енергия и ревност да въведатъ български езикъ въ училищата и черквитѣ. Подъ ръководството на Дим. Миладиновъ училищата добиватъ удивителенъ напредъкъ и въ скоро време почнали да ги посещаватъ масово младежи отъ близо и далечъ. Отъ любовъ къмъ родния езикъ сега почнали да посещаватъ училището не само младежи, но и възрастни, па даже и хсра на преклонна възраст и свещеницитѣ.

Отъ успѣха на тази Миладинова дейностъ, желанието на гражданитѣ ѝ черковната служба да се извършва на български езикъ, всѣки день растѣло. Но нѣмало преведени черковни книги, затова Дим. Миладиновъ решава да се обърне къмъ атонскитѣ монаси. Докато отговарятъ трѣбвало много време, затуй Дим. Миладиновъ самъ превелъ нѣкои части отъ евангелието и апостола.

и свещеницитѣ почнали да служатъ на български, докато пристигнали богослужебнитѣ книги отъ Атонъ.

Сега у Дим. Миладинова зрѣе планътъ за по-широка просвѣтна работа, която ще улеснятъ следъ завръщането си въ Македония българчетата, следващи въ рускитѣ учебни заведения и цариградското българско

Ръкопис. стихове на К. Миладиновъ

училище. Благодарение на своитѣ широки връзки, Дим. Миладиновъ ималъ грижата да набавя български учебни издания, като буквари, свещени истории и други прочитни книги на училищата, кждето по-рано учителствувалъ.

Димитъръ Миладиновъ и Александъръ Рачински. — Презъ втората половина на 1858 год. русинътъ Александъръ В. Рачински, по-късно пръвъ руски вице-консулъ въ Варна, дошълъ въ Кукушъ, изпратенъ съ специална мисия отъ Славянското благотворително дружество въ Москва. Каква е била мисията на Рачински въ Македония? Презъ кримската война (1855-56) Рачински е билъ прапорщикъ въ българския доброволчески

отрядъ отъ Бесарабия; правѣлъ е голѣми услуги и винаги употребявалъ своето влияние тамъ, кждето трѣбва, за да помогне на българитѣ. По-късно подготвя и улеснява изпращането на българчетата въ Русия и имъ помага материално. Изпраща суми въ България за строежъ на училища и църкви. Рачински е билъ любимецъ на други двама приятели и благодетели на българитѣ — графъ Михаилъ Семеновичъ Воронцевъ и князь Василчиковъ, благодарение на които познавалъ добре българскитѣ работи. Следъ войната той се движи всрѣдъ славянофилскитѣ кръгове въ Москва и е близкъ до всички българи тамъ (срв. неговитѣ „Походныя писма ополченца“... „Руская бесѣда“ 1858. Архивъ Н. Геровъ I, 815 и II, 236 нт. и Ив. Церовъ, Прилож. на Варн. общин. вестн., бр. 193, 1928). Презъ лѣтото на 1857 и 1858 год. Конст. Миладиновъ и други българи отъ Москва прекарватъ на почивка дома му въ село Минино (Смоленска губерния). Пакъ въ с. Минино презъ юлий 1858 г. Конст. Миладиновъ превежда и пише предговора на книгата противъ унията „Православни и църковни братства въ югозападна Русия“, сигурно подъ влиянието на известията, които Дим. Миладиновъ му изпраща отъ Кукушъ за опасността отъ униятското движение въ Македония. Тази книга трѣбва да е издадена съ помощта на славянофилитѣ и Рачински. Именно, за да улесни и ускори разпространението на тази книга изъ застрашената отъ унията областъ и агитира между българитѣ да се върнатъ въ лоното на родната си църква, Рачински предприема обиколката си изъ Македония.

Най-напредъ той спира въ Цариградъ, кждето се срѣща съ Тодоръ Бурмовъ, неговъ познатъ отъ Москва, и Иларионъ Макариополски. Съ последния тайно, понеже цариградската българска община взела решение да не допуска явно общение съ Рачински въ метоха при българската църква, за да отклони подозрението отъ турскитѣ власти за руско влияние по черковния въпросъ. Отъ Цариградъ той се отправя за Атонскитѣ манастири и Солунъ, а спира за по-дълго време въ Кукушъ, центъра на униятитѣ въ Македония, отъ кждето заедно съ Дим. Миладиновъ обикалятъ единъ месецъ околнитѣ села и градове, за да увещаватъ населението да се откаже отъ унията. Тѣ развили извънредна усилена деятельность,

но пропагандата на папската уния надвила. Въ отчаянието си, лишени от възможността да имат самостоятелно

Й. Щросмэйеръ

народно паство, българитѣ, отъ една страна между унията, която имъ обещава национално духовенство и покровителство на една велика сила — Франция, която следъ успѣхитѣ презъ кримската война засили своето влияние на Изтокъ, и отъ друга — патриаршията, заклетиятъ врагъ на българщината, избиратъ унията и прегръщатъ по-малкото зло. Така печално се завършила борбата на кукушняни за независима българска църква, предизвика-

на отъ нетърпимитѣ злорадства и грабителства на гръцкото духовенство.

Следъ неуспѣха, Рачински отпътувалъ обратно за Русия, отъ кждето продължавалъ да упражнява всичкото си влияние и грижи за настаняването на младежи — македончета като стипендианти на славянския благотворителенъ комитетъ въ Москва; а Дим. Миладиновъ тайно напусналъ Кукушъ и се отзовалъ отново въ родния си градъ.

Въ Струга и Охридъ. Борба за възстановяване на родна епископия въ Охридъ — Отъ последнитѣ дни на юний 1859 год. Д. Миладиновъ работи главно въ Струга, но често навестява и Охридъ. Сега той заварва тѣзи два града отишли твърде напредъ въ народното пробуждане. Тукъ той става учителъ не само на малкитѣ, но и на възрастнитѣ и учи навсѣкжде: въ училищата, по домоветѣ, по стѣгдитѣ и по

дюкянитѣ. По това време борбата за самостояна българска църква вземала широки размѣри. Народното недоволство отъ день на день се засилва и трѣбвало само да се яви външенъ поводъ, за да се разрази въ народно движение. И този поводъ се явилъ, на 25 декемврий 1859 е починалъ охридскиятъ митрополитъ Иоаникий. Още сжщиятъ день охридчани подали колективно заявление до цариградската патриаршия, съ което „горещо“ молили да имъ постави за митрополитъ Авксенти Велешки. Но патриаршията готвила Мелетий, добре известенъ на охридчани съ своитѣ безчиния, като викарий на бившия охридски митрополитъ Дионисий. Борбата се подкача и Дим. Миладиновъ става нейнъ ръководител като снове между Охридъ и Струга, за да насърдчава борцитѣ, да крои планове, да пише протести и да праща дописки въ „Цариградски вѣстникъ“, гдето говори съ възторгъ за отцепването отъ патриаршията. Следъ първиятъ протестъ следва втори (27 XII. 1859) до патриаршията съ 5000 подписа; трети (20. I. 1860) съ който искатъ Иларионъ Макариополски или Авксенти Велешки или Антима Видински, защото епархията имъ се нуждае отъ ученъ иерархъ, благоразуменъ и украсенъ съ всички добродетели и качества, изисквани отъ нуждитѣ на времето. Най-после и четвърти (20. II. 1860), охридчани протестиратъ съ 12000 подписа, че не искатъ Мелетий. Но патриаршията не искала и да чуе и назначава Мелетий, който на 9. IV. 1860 г. въпрѣки всички протести и заплашвания пристига въ Охридъ. Къмъ срѣдата на 1860 година Д. Миладиновъ билъ натоваренъ отъ цариградската българска община и снабденъ съ специално позволително да обиколи Македония съ цель да събере помощи за новостроещата се българска църква въ Цариградъ. Той прегръща съ голѣма радость това пътуване изъ родината си, защото му се представя добъръ случай свободно да пропътува цѣла Македония, да се опознае по-отблизо съ народа въ неговата цѣлостъ, да агитира за въвеждането на българския езикъ въ училищата и църквитѣ, да събира любимитѣ си народни пѣсни, ценни старини и ръкописи. Изглежда, че отъ Цариградъ сж знаели съ каква особена любовъ се отнася Д. Миладиновъ къмъ българскитѣ старини и ръкописи, щото съ писмо отъ 24 септемврий 1860 год. го подканятъ „...Ваша милость може все да вър-

шитѣ, что се отнася до народнѣ ползѣ, что събирати старины и рѣкописи, добре правите, незабравяйте си обаче главнѣтъ цѣль, и за нея дѣйствувайте най-настоятелно т. е. за събираніето на помощтъ; та между

Гр. Прилепъ

сбираніето нейно ще извършувате и издиркѣтъ на старины и рѣкописи“ (В. Македония, 16.XI.1926).

Обиколката му се приключила презъ октомврий 1860 г. и той се прибралъ въ Струга. Движението противъ грѣцкитѣ владици бързо се разширява и макаръ, че въ Охридъ не успѣха, но другаде епархиитѣ се откъсваха една по една и патриаршията всѣкидневно губѣше своето влияние. Разбира се това я ожесточаваше и по нейна заповѣдъ изъ цѣлата страна се започнаха жестоки преследвания, клевети и затваряне на български народни будители. Между това и охридският Мелетий готвѣлъ своитѣ клевети противъ Дим. Миладиновъ. Това сж знаели мнозина отъ Миладиновитѣ приятели и, затова го съветвали да бѣга отъ Струга. Но той

нито вѣрвалъ на това, нито искалъ да слуша и не вземалъ никакви мѣрки.

Наклеветяване и арестуване на Димитъръ Миладиновъ. — При това лесно можеше да бжде наклеветенъ Дим. Миладиновъ. Чрезъ своята интимность съ нетвърде предпазливия агитаторъ на славянофилитѣ Рачински, съ когото обикаля цѣль мѣсець Кукушъ и околнитѣ градове, той е могълъ да внуши сериозни опасения, както на Портата, тъй и на гръцката патриаршия. По искането на Рачински, Дим. Миладиновъ написалъ биография на гръцкия владика Мелетий. За този трудъ нему били изпратени 50 рубли, но поради неясния му адресъ, докато стигнатъ до него, тѣ обикаляли изъ главнитѣ градове на Македония и за тѣхъ сигурно сж узнали и турскитѣ чиновници и фанариотитѣ. Изпращането на брата му Константина и други българчета да се учатъ въ Русия и кореспонденцията, която ималъ съ тѣхъ сжщо могло лесно да послужи за обвинение противъ Дим. Миладиновъ. Опора за клевети фанариотитѣ намирали още въ обиколкитѣ му изъ Македония, съ които възбуждалъ руски симпатии всрѣдъ населението. Най-после и неговата 18 годишна просвѣтна деятельность противъ гърцизма за възраждането на Македония. Къмъ това се прибавя и махзарѣтъ, приготвенъ отъ Мелетий и подпечатанъ съ фалшиви печати (В. Съгласие 1894, бр. 8), ужъ подписи отъ населението на охридската кааза противъ Дим. Миладиновъ, че проповѣдвалъ между населението бунтовнически идеи. Ето какъ фанариотската злоба въ лицето на охридския Мелетий и битолския Венедиктъ намиратъ опора, за да наклеветятъ предъ битолския валия Дим. Миладиновъ като опасенъ за държавата руски агентъ, който бунтува народа.

На 16 февруарий 1861 год. дошелъ въ Охридъ Абинъ бей, албанецъ, жандармерийски бимбашия, съ цель ужъ да дири нѣкакви злосторници, които преди известно време запалили кжщата на видния гражданинъ Робевъ. Но той още сжщия день презъ нощта отишелъ съ едно отдѣление конни стражари въ Струга, заградилъ кжщата на Дим. Миладиновъ, влѣзълъ въ дома му, претърсилъ всичко, прибралъ нѣколко чувала съ книги, ржкописи и писма, а Дим. Миладиновъ окованъ въ вериги, безъ милость къмъ плачоветѣ и молбитѣ на домашнитѣ, го откарватъ

въ Охридъ (срв. Дунавски Лебедъ, бр. 30 отъ 18.IV. 1861).

Следъ три дни, обвиненъ като „царски душманинъ“ отъ охридския турски съветъ, конвоиранъ отъ четирма стражари билъ откаранъ за Битоля. Вързанъ въ вериги и на конь Д. Миладиновъ минавалъ за последенъ пжтъ презъ охридската чаршия и тжжно поглеждалъ навалищата, която се стекла да види и оплаче своя любимъ водачъ и учителъ. Спокоенъ и гордъ, че отива изкупителна жертва за благо на наро а си, той промълвилъ: „ . . . Азъ отивамъ на вѣрна смъртъ, но народа български, за когото съмъ ратувалъ и за когото ще умра,

Маркови кули въ Прилепъ

нѣма да умре заедно съ мене. Той ще остане и подиръ мене, и единъ день ще възкрѣсне величественъ. Тогава той ще оцени и моята кръвъ! Азъ носѣхъ семето, а вие бждете живи да пожнете плода му“.

Въ Битоля Дим. Миладиновъ лежалъ три месеца до края на май, въ най-лошия затворъ. Тукъ той билъ изследванъ и сжденъ отъ криминалния сждъ; а специална комисия отъ две лица, единъ гркъ и единъ тур-

чинъ е била натоварена да провѣри книгата му. Венедиктъ, гръцкиятъ епископъ на Битоля, опасавайки се да не би сждътъ да го оправдае, защото нѣмало никакви улики за обвинение, раздалъ 600 хиляди пиастра (около 140 хиляди лева) подкупъ на членоветъ на сжда, а сжщо и на комисията далъ богати подарѣци, за да наредятъ работата така, щото да не бжде свършена никога.

Въ това време близки приятели и роднини на Дим. Миладиновъ се мжчели всячески да го освободятъ. Уси-

лията имъ, обаче, излѣзли напраздни; подкупътъ подеи-
ствувалъ по сигурно и голѣмиятъ политически врагъ на
държавата билъ отведенъ въ първитѣ дни на юний презъ
Солунъ въ Цариградъ и затворенъ въ карцера на Голѣ-
мото Заптие. (Министерство на полицията).

Константинъ Миладиновъ въ Русия.— Конст.
Миладиновъ пристига въ Одеса презъ зимата на 1856 г.
където билъ ласкаво приетъ отъ преосвещений Ино-
кентий голѣмъ приятелъ на българитѣ, главенъ ини-
циаторъ и радетелъ на одеското българско настоятел-
ство. Следъ като си
осигурилъ подръж-
ката на одеското бъл-
гарско благотвори-
телно общество за
следване въ Мос-
ква, „Миладиновъ
Константинъ. Воспи-
тывался въ Москов-
скомъ университетѣ
въ 1856 г. на счетъ
Настоятельства“. Н.
Барсовъ. Тридцати-
лѣтіе дѣятельности
Одесскаго Болгарска-
го Настоятельства
1854—1884. Одеса
1895) той посетилъ
за малко време Ки-
евъ, а следъ това от-
пътувалъ за Смо-
ленскъ при искрения
и ентузиазиранъ при-
ятелъ на българитѣ Алекс. В. Рачински и отъ тамъ
въ Москва. Отъ месецъ май до августъ 1857 год. Кон-
стантинъ Миладиновъ прекарва ту въ Москва, ту въ
село Минино (Смоленска губерния) въ имението на Ал.
Рачински, заедно съ други българчета, изучава руски
езикъ и се готви да постъпи въ университета.

Триѣ учебни години 1857/8, 1858/9 и 1859/60 Конст.
Миладиновъ прекарва въ Москва като студентъ и слу-
ша лекциитѣ въ историко-филологическия факултетъ,

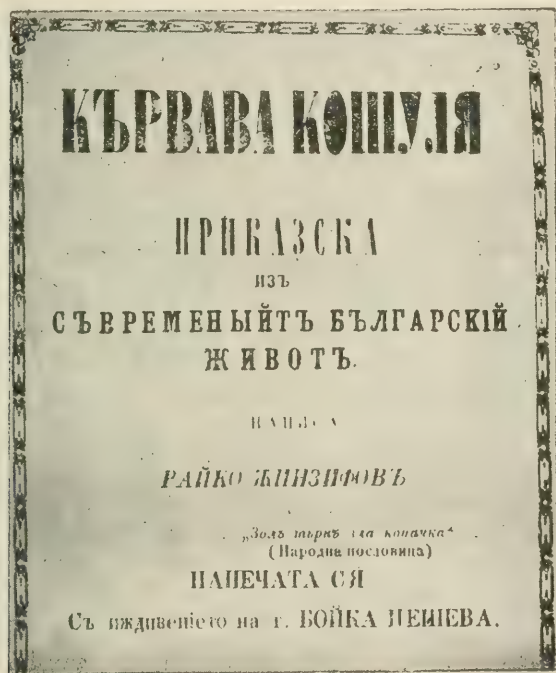
Р. Жинзифовъ

занимавайки се неуморно съ славянска диалектология. Въ свободното време отъ лекции той работи въ университетската и синодална библиотеки готвейки се сериозно за бъдеща научна разработка на български езикъ и история.

Следъ кримската война католишката пропаганда бѣше постигнала известни успѣхи въ Солунъ и Кукушъ (1858 год.), гдето Дим. Миладиновъ се борѣше решително противъ нея. Въ помощъ на борбата се явява отъ Русия и Конст. Миладиновъ като превежда отъ руски на български книгата на св. Фирсовъ „Православни църковни братства въ югозападна Русия“. Книгата съдържа интересенъ предговоръ (написанъ отъ Константина въ село Минино презъ юлий 1858 г.) отъ който научаваме, що го е подбудило да я преведе, какво съдържа книгата и каква целъ преследва преводачътъ като я поднася на българския читателъ: „... читающемъ тажъ книгж чувствуешъ, що унижта, подкопавеещемъ основитѣ отъ православіето унищожвитѣ и народностѣтж; чувствуешъ що, кои искрено желяетъ да подкрепитѣ народностѣтж, требитѣ да се стараетъ да подържвитѣ православіето. Ето що побуди насъ да преводими тажъ книгж“ ... Въ края на предговора К. Миладиновъ обещава да печата цѣла книга следъ кжсо време, но сигурно болестъта му е попрѣчила. Преведената отъ Константина книга била изпратена въ хиляди екземпляри въ България, като предупреждение за опасността отъ унията. Книгата Конст. Миладиновъ изпратилъ и на Раковски, които се отзовава благосклонно за нея и сжщо води борба съ униятѣ въ своя „Дунавски Лебедъ.“ Еднаквото имъ отношение къмъ църковната борба открива тѣхната писмена дружба; дълбоката почитъ на Конст. Миладинова къмъ неустрашимиятъ херолдъ на свободата и горещото му желание да го срещне и лично да се запознаятъ ... „Колку повике радите, пише Кон. Миладиновъ на Раковски, толку повике честите народността ни, толку повике услуги правите на жертвеникатъ отъ отечеството ни, и толко повике привиквате народната любовъ, коя денеска је най-благата награда на благороднитѣ души“ ...

Въ Москва Константинъ се движи въ срѣдата на славянофилитѣ, около Аксакова, Хомякова, Денкоглу Пагодинъ и др. и заедно съ българскитѣ студенти тамъ

Р. Жинзифовъ, Л. Каравеловъ, К. Геровъ, Н. Бончевъ и В. Н. Поповичъ образуватъ дружинката, която издава „Братски трудъ“ и си поставя за целъ да представятъ предъ руското обществено мнение борбитъ и страданията на българитъ, които сж тѣхни братя по кръвъ и

Р. Жинзифовъ, Кървава кошуля

вѣра, за да ги подпомогнатъ въ тѣхната свещена борба за свободенъ животъ.

Чувствителна, нѣжна, и поетически одарена натура Конст. Миладиновъ, както повечето отъ своитѣ другари, въ дружинката, пише стихове които печата въ „Братски трудъ“, „Български книжици“ и „Дунавски лебедъ“ и въ които дава изразъ на копнежитъ си по родината (както по-рано у Геровъ, Чинтуловъ и Славейковъ), по нейнитѣ хубости и славно минало, които му даватъ кри-

ла, за да търси слънцето на своята родина („Тжга за югъ“)

Тамъ зората греентъ душата
и слжнце свѣтло зайдвнтъ въ гората

бистро езеро гледашъ бѣлѣнтъ
и си одъ вѣтаръ синотемнеитъ;
поле погледнишъ или планина
сегде божева ѳе хубавина.

Тамо по сжрдце въ кавалъ да свирамъ,
слжнце да зайдватъ, я да умирамъ.

Стихотворенията сж написани настружко книжовно наречие; по форма и размѣръ въ духа на народната поезия; но нѣматъ художествена стойностъ.¹

Скрѣбъта по родината у Конст. Миладиновъ е засилена отъ разстроеното му здраве. Слабъ и болнавъ той е билъ още отъ детинство, но сега поради усиленитѣ занятия въ университета, ненавременното изпращане на стипендията му, и тежкиятъ климатъ на Москва съ нейнитѣ мъгли и студове, разстроили неговото здраве и той презъ зимата на 1859/60 година боледува тежко въ Екатерининската болница. Затова презъ пролѣтъта, той решава да отпжтува за родината си, за да възстанови разстроеното си здраве, и се отдаде на учителска и обществена дейностъ въ помощъ на брата си, който го вика: „ела, мой милий брате, по-скоро, отъ нищо не се бой, не се смущавай, захвърли всѣка работа, която се отнася до твоя лична полза, азъ ти приготвихъ вече учителско мѣсто въ Охридъ. Дойди направо въ родината си, за да зарадвашъ моитѣ деца, нашитѣ роднини и другари“.

Грижи за печатане на сборника. Константинъ Миладиновъ при Щросмаера. Значението на сборника.— Три години грижливо пази Константинъ Миладиновъ събиранитѣ заедно съ брата си още въ Маке-

¹ Освенъ известнитѣ досега стихотворения. Конст. Миладиновъ е написалъ и сатирата „Гъркъ Владика на Българитѣ“, придружена съ следната бележка: „У. Д. Павловичъ! предъ да тръгна (вѣроятно за с. Минико или Виена) на пжтъ дойдохъ да се проста со тебъ и да ти остава обѣщаното стихотвореніе, кое ако щешъ можшъ да го изпратишъ въ Цариградъ за да се печата безъ мое имѣ. Тога можамъ и други мои стихотворенія да испратя тебѣ. Я тжргва отъ дома въ пѣти часътъ. Мине жалъ що неможѣхъ да те срета дома. Твой приятель К. Миладиновъ“ (нар. библ. № 1863 отъ 1922 II. В. 604).

дония народни пѣсни, увеличава ги и допълва съ изпращанитѣ нови пѣсни отъ Д. Миладиновъ, В. Чолаковъ и донесенитѣ отъ Райко Жинзифовъ и Нешо Бончевъ. (Въ Огласа — („Дунавски Лебедъ“ бр. 20 отъ 7. II. 1861) за събиране на абонати за сборника, Константинъ Миладиновъ пише: „Пѣснитѣ предъ шестъ години зафатихме да събираме одъ секакви стѣрни отъ западната Бѣлгарія, т. е отъ Македония, напр. отъ Охридъ, Струга, Прилепъ, Велесъ, Костуръ, Кукушъ, Струмица и други мѣста; още и одъ восточна Болгарія“.) Лелѣе надъ тѣхъ, както майка надъ своятъ единственъ любимъ синъ, останалъ невредимъ подиръ много нещастия и беди. И презъ тѣзи три години той не преставалъ да се надѣва, че ще намѣри срѣдства въ Русия за тѣхното издаване. Сждено било, обаче, да ги издаде въ други славянски градъ. Между това отъ Москва К. Миладиновъ пише на голѣмия приятель на славянитѣ и щедъръ меценатъ епископъ Щросмаеръ и го пита дали би му помогналъ да издаде сбирка отъ бѣлгарски народни пѣсни. Щедриятъ владика, заинтересуванъ за Бѣлгария поради униятското движение, веднага му отговорилъ, че е съгласенъ да направи това. Тогава Конст. Миладиновъ се прощава съ любимата си Москва; съ университета, който му даде нови и свежи умствени сили, високо самосъзнание и крепка любовъ къмъ родината; раздѣля се съ своитѣ приятели славянофили и скѣпата дружина отъ млади бѣлгари и трѣгва за Виена.

Въ края на лѣтото Конст. Миладиновъ намира Щросмаера въ Виена, кждето последниятъ е билъ по работа, като членъ на усиления държавенъ съветъ, отъ май до есеньта на 1860 год. Щросмаеръ се интересувалъ отъ бѣлгарското униятско движение; действува и сполучва да измоли на министра на външнитѣ работи да изпрати книги за бѣлгарската униятска църква и съ свои срѣдства се тѣкми да подѣржа бѣлгарчета за учение въ Загребъ. Затова той любезно приелъ Константина, прегледалъ пѣснитѣ, но като видѣлъ, че сѣ записани съ грѣцка азбука учудено казалъ: „Гърцитѣ сѣ причинили доста беди и неволи на васъ бѣлгаритѣ, затова трѣбва да се откажешъ отъ тая чужда грѣцка азбука“, и поискалъ преди да се печататъ да ги препише съ бѣлгарска кирилица. Конст. Миладиновъ като чулъ това свѣтналъ отъ радостъ и отговорилъ: „Блажени сѣ

устата, които изрекоха това желание, никой не е по-готовъ отъ мене да го извърши“ и се предалъ на работа.

Презъ есеньта заедно съ Щросмаера, Константинъ отива въ Дяково. Тукъ той се настанилъ въ една стая на духовната семинария, за да бжде по-спокоенъ въ работата си, а се хранилъ при Щросмаера. Споредъ опазенитѣ спомени за Константина, тогава той билъ 30 годишенъ, сръденъ на ръстъ, съ черни коси и брада, очи черни и дълбоки и лице изпито като на страдалецъ, извънредно милъ, скромненъ, прилеженъ, тихъ и много интелигентенъ.

Цѣли три месеца Константинъ работилъ най-усърдно и транскрибиралъ пѣснитѣ. А когато презъ първата половина на януарий 1861 год. Щросмаеръ тръгналъ за Загребъ съ него заминалъ и Константинъ и далъ пѣснитѣ въ печатницата на А. Якичъ за печатъ. Въ началото на юний 1861 год. Сборникътъ излѣзълъ отъ печатъ, а Константинъ билъ неизказано щастливъ, като видѣлъ най-последъ плода на многогодишния си трудъ. Възхитенъ отъ радостъ, той се връща отъ Загребъ въ Дяково и първиятъ екземпляръ, подарилъ на Щросмаера.

Сборникътъ отъ народни пѣсни на братя Миладиновци прави епоха въ историята на българския фолклоръ. Той хвърли свѣтлина върху теорията на ученитѣ езиковеди и етнографи за езика и бита на българитѣ въ Македония; дава обилненъ материалъ за използване мотивитѣ и речника на народното творчество и утвърди епическата традиция въ нашата народна поезия. Този сборникъ за вѣчни времена ще бжде най-яката опора въ защита на българщината въ Македония; най-силното доказателство, че Македония е българска и най-трайниятъ паметникъ на братя Миладиновци.

Сборникътъ е изпълненъ съ чисти и задушевени народни пѣсни, въ които трепти възторгътъ и самочувството на българина —

Мошне ми сѣ мили Бугарски-тѣ моми,
Ведень ми жніаеъ на жесто-но сѣнце,
Отъ утро до вечеръ на нодзе ми стоатъ;
Полодзи креваеъ, снопо'и ми вжрзватъ,
Ставици ми пра'ѣтъ, како славей пеатъ,
Како ласто'ици тѣжно зборуваеъ.
Айде пакъ на вечеръ дома сѣ вращаеъ,
Како еребиси ситно ми бжрзаеъ,
Бѣли ми сѣ бѣли, како бѣла книга,
Сѣ цжрвени образи, Охритско яболко.

Близо година Конст. Миладиновъ прекарва при голѣмиятъ ученъ, меценатъ и покровителъ на славянството. Нѣма съмнение, той ще е изпиталъ дълбоко влияние отъ нравствената личностъ на тоя великъ човѣкъ. Но какъ това влияние се е отразило конкретно върху духътъ на Конст. Миладиновъ; последниятъ примирилъ ли е въ себе си бореца противъ унията и носилъ ли е нѣкакви поржчения отъ своя великъ приятелъ и благодетелъ. Тайната Конст. Миладиновъ отнесе съ себе си въ гроба.

На пжтъ за Македония. Арестуването на Конст. Миладиновъ. Смъртъта на братя Миладиновци. — На пжтъ за Македония Конст. Миладиновъ се отбилъ въ Бѣлградъ съ горещото желание да изпълни една отдавнашна мечта, да се срещне съ Раковски, да му поднесе единъ екземпляръ отъ Сборника съ своя „поклонъ въ знакъ на искрено приятелство“ и да побеседва съ него за „многото потрѣбности на отечеството.“

Сигурно Конст. Миладиновъ се е срещналъ съ Раковски въ Бѣлградъ и отъ него е узналъ за арестуването на брата си. Тогава той бърже се отправилъ за Цариградъ, за да види брата си, който гаснѣлъ въ затвора и се опита да го спаси. Пристигналъ въ Цариградъ къмъ края на августъ 1861 год. той потърсилъ брата си, но билъ арестуванъ и сжщо поставенъ изолиранъ въ тъмницата, като политически престѣпникъ.¹

¹ Кжде точно Конст. Миладиновъ е научилъ за арестуването на брата си и по кой пжтъ е миналъ, за да стигне до Цариградъ съ положителностъ не можемъ да установимъ. Сведенията сж твърде оскъдни и противоречиви. Споредъ една дописка отъ онова време, която даваме за пръвъ пжтъ тукъ изцѣло, Константинъ до пристигането си въ Цариградъ не е знаелъ за арестуването на брата си; той даже случайно слѣзълъ въ Цариградъ, защото не срещналъ при Дарданелитъ солунскиятъ параходъ. Защо, обаче, е миналъ край Цариградъ, съ нѣкаква поржка отъ Щросмаера, или защото е смѣталъ Цариградъ най-удобното мѣсто за разпространението на неговитъ сборници — не знаемъ. Въ Цариградъ като научилъ за арестуването на брата си той поискалъ на всѣка цена да го види. И тръгналъ къмъ затвора, придруженъ отъ едно лице, което му далъ католишкия свещеникъ Фавериалъ. Въ затвора не го пуснали, но на връщане при моста билъ арестуванъ и карциранъ

Презъ октомврий сжщата година Щросмаеръ като научилъ отъ вестниците за сждбата на Константина, веднага написалъ две писма съ еднакво съдържание до австрийския министъръ на външнитъ работи графъ Рехбергъ и до австрийското посолство въ Цариградъ. Въ тия писма Щросмаеръ излага, че пѣснитъ на Константина сж невинни, че съдържанието имъ е взето отъ историята и обичаитъ на народа, и че сж обнародвани на негови разноски. А за Константина казва, че го познава добре и че е неспособенъ да извърши противозаконна простѣпка. Затова моли министѣра да се застъпи и за двамата братя и действува за освобождението имъ. Австрийскиятъ посланикъ, наистина, се застъпилъ за освобождението на Константина, но му било отказано, защото още се намиралъ подъ следствие. А споредъ рапорта на турския министъръ на полицията отъ 27. XI. 1861 г. Дим. Миладиновъ билъ затворенъ, защото ходилъ изъ Македония да възбужда руски симпатии въ населението (като проповѣдва противъ унията и за масово изселване въ Кримъ). Между книжата му били намиѣрени писма отъ Константина, писани отъ Москва, въ които се говорило за сжщата целъ (вж. Изъ арх. на Н. Геровъ, т. III, непечатанъ).

Поради лошото състояние, въ ксето се намирали тогава турскитъ затвори, хвърлени въ влажни и тъмни подземия, двамата братя не могли да понесатъ тия страдания. Презъ декемврий 1861 год. тѣ заболѣли тежко отъ тифусъ и единъ следъ другъ, най-напредъ Константинъ, а после и Димитъръ, били отнесени въ полицейската болница, кждето агонизиращи едва се познали. Тукъ тѣ били посетени отъ единъ католишки свещеникъ — българинъ, който ги изповѣдалъ и причестилъ. Нѣколко дни следъ това тѣ починали презъ януарий 1862 година.

И беднитъ братя въ предсмъртни страдания
Изпущаха своитъ последни стенанья.
И, вече обзети отъ гробния хладъ,
Тѣ прашаха сбогомъ на Божия свѣтъ,
И шушнѣха тихо съ гаснѣеща сила:
„Какъ много тѣ любимъ, Българю мила!“

Така преждевременно угаснаха дветъ свѣтила на българската народностъ въ Македония. Най-скжпитъ синове на тая хубава и изстрадала земя, която днесъ по

нѣкакъвъ жестокъ жребей пѣшка подъ двойно иго. Братя Миладиновци умрѣха като герои-мжченици и подвизитѣ имъ ще освѣтяватъ пѣтя на днешнитѣ борби за свободата на Македония, която рано или късно ще изгрѣе, за да засияятъ още по-силно за слава на цѣлокупния български народъ.

Библиография

V. Colakov. *Tužan glas jednoga Bugarina*. Pozor. III god. (16. IV. 1862) br. 88.

К Жинзифовъ. *Димитрій и Константинъ Миладиновы*. Родное Племя. Москва 1877 кн. 2, стр. 263—288.

К. А. Шапкаревъ. *Материали за животоописанието на братя Х. Миладинови Димитрия и Константина*. . . Пловдивъ 1884.

А. Теодоровъ. *Миладиновитѣ пѣсни и Щросмаеръ*. Пси. кн. XVI. 1885 год. стр. 82—97.

Гр. С. Пърличевъ. *Автобиография*. М сб. XI (1894).

Е. Спространовъ. *По възраждането въ гр. Охридъ*. М сб. XIII. (1896).

К. Шапкаревъ. *Нѣколко критически бележки*. . . Сп. „Български прегледъ“ год. II (1896).

Ив. Д. Шишмановъ. *Владика Иосифъ Щросмаеръ*. Сп. „Бъл. прегледъ“ год. V (1899) кн. VI.

С. Юриничъ. *Иосифъ Юрий Щросмаеръ*. Сб. н. ум. кн. XXII и XXIII (1906—1907).

Г. Баласчевъ. *Братя Миладинови*. Отпечатъкъ отъ сп. „Минало“ год. I кн. I. София 1912.

Ив. Хаджовъ. *Братя Миладинови*. Сп. „Учитель“ год. XIX (1912) кн. I.

Ив. Д. Шишмановъ. *Значение и заслуги на братя Миладинови*. Сп. Б. А. Н. кн. III (1912).

Е. Спространовъ. *Материали за биографията на братя Миладиновци*. Сп. „Училищенъ прегледъ“ год. XVII (1912) кн. 1.

Г. Баласчевъ. *Забравенъ трудъ на К. Миладиновъ*. Въ „Народна илюстрация Родолюбецъ“ год. I. (23.VI.1921) бр. 8 и 9.

А. П. Стойловъ. *Стихотворенията на К. Миладиновъ*. Сп. „Училищенъ прегледъ“ год. XXIII (1924) кн. 1.

Ив. Хаджовъ. *К. Миладиновъ и Г. С. Раковски*. Сп. „Македонски прегледъ“ год. II (1926) кн. 4.

Ив. Снѣгаровъ. *Една автобиография на Кузманъ Шапкаревъ отъ 1864 година*. Сп. „Македонски прегледъ“ год. III (1927) кн. 2.

М. Арnaudовъ. *Разцвѣтъ на бълг. народоука*. Учил. прегледъ XXVII (1928).

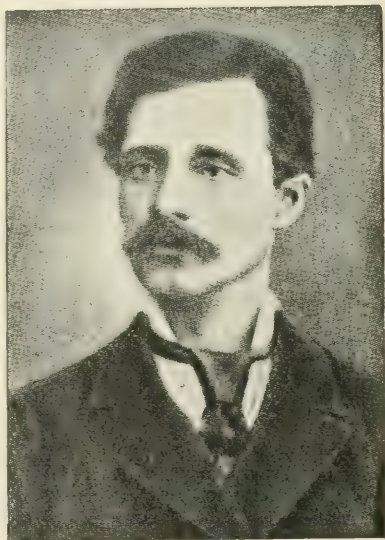
Григоръ Пърличевъ

Отъ В. Пундевъ

Сждба.— Между нашитѣ гръцки възпитаници, които трѣбваше да се борятъ съ гърцизма и да се отрекатъ отъ елинското образование, въ тая нагледъ малка културна трагедия къмъ срѣдата на миналия вѣкъ, завършена въ края на петдесеттѣ години съ залѣза на елинизма у насъ, Григоръ Пърличевъ е психологически най-интересната лич-

ность съ своята сждба на общественикъ и поетъ. Нему се падна участъта единствено да направи своя елинската духовна култура, да стигне гения на класическия епосъ и заедно съ това да гони гръцкото влияние въ родината си, да прекара мъченишки дни въ тая борба — а още по-сжществено — следъ гръцката си поема „Сердарьтъ“ (*Ἀρματωλός*) да не намѣри сигурна възможность за българска поезия и книжовна работа, лишень отъ орждието за нея — езика.

Следъ лавровия вѣнецъ въ Атина за *Ἀρματωλός*, следъ гръцкия плодъ на своята поетическа дарба — може би по-безсъмнена отъ тая на всички негови събратя преди Освобождението — когато се опитва да я пренесе на родна почва, той става злополучень преводачъ на „Илиада“, анахроничень привърженикъ на

Гр. Пърличевъ (1830—1893)

общославянски книжовенъ езикъ и сетне резигниранъ, болезненъ самотникъ, ясно чувствуващъ своето непоправимо излизане вѣнъ отъ главната струя на духовния ни животъ. Каква сждба! На два пѣти Пърличевъ самъ е посочилъ началото ѳ: нѣмало кой на младини да го отпрати за просвѣта къмъ Русия, и отиването му въ Атина решава, при развоя на нашата културна ориентация въ това време, цѣлия му жизненъ пѣтъ. И самъ е чувствувалъ дълбоко като укоръ неприспособимостѣта си къмъ българската книжнина следъ „дългогодишното и безплодно елинско учение“: „Какъвъ българинъ си ти, когато за гърцитѣ си написалъ презрени писания, а за еднороднитѣ си ни единъ редъ?“ (в. „Балканъ“, г. I. 1883, бр. 15). Жертва на една преходна епоха, Пърличевъ понася едно вътрешно разорение, което е особена загуба, защото той бѣше единствениятъ поетъ, който ни даде и отне елинизмътъ.

Животъ. — Григоръ Ставревъ Пърличевъ се е родилъ къмъ 1830—1831 година въ Охридъ — градъ който единственъ е запазилъ живи спомени за първата българска култура, неизяснимо пропиващи националното съзнание на свои жители презъ тъмнината на робството. Семейството на Пърличевъ било бедно. Той отрано останалъ безъ баща и билъ отгледанъ отъ майка си и дѣдо си, за които запазилъ възхваляващи спомени. Особено за юначната си майка, чийто образъ е даденъ въ хероинята на *Ἀριστεύς*, Неда. Отначало училъ на грѣцки при типично келийно обучение; билъ слабъ, болнавъ, кжсогледъ, страстенъ четецъ още отъ детинство. Презъ тия години, вижда се, най-силни сж били впечатленията му отъ майката, която спасявала семейството отъ тогавашното бедствено положение и която нарича въ автобиографията си благородна, неуморна, добродетелна, свещена майка. Въ тая почитъ има нѣщо духовно здраво; чувствува се въ нея известна традиция, трайностъ отличаваща по-сетне всички сжществени дѣла на Пърличевъ. И може би тежкото материално положение, което и самъ въ детски дни е трѣбвало да подпомага, е извикало у него повече будностъ на ума и духа, проникваща мисль, която знае да цени и отдѣленъ погледъ, която вижда и презъ незначителното нагледъ дълбочината на чувството, вижда ония прояви, задъ които има сбрано страдание и благородство. Изпитва-

ната бедност и изгледът на чуждата охолност сж едно от ранните противоречия, надъ които се спира детското съзнание на Пърличевъ, прекаралъ едно тежко детство на предивременна зрѣлостъ, придружена може би отъ вродена или поради физическа слабостъ и боледувания появила се меланхолия. Съ изострена чувствителностъ за духовното убожество тогава и за турскитѣ жестокости, той състарява на младини. „И така — пише въ автобиографията си — най-цвѣтнитѣ години на страстната младостъ минаха въ грубо безвкусие. Поприще нѣмахъ. Колкото и рачително да се занимавахъ съ гръцко четене (българското бѣше неизвестно), почти нищо не разбирахъ. Меланхолията ми все едно растѣше. Бѣхъ все едно думенъ, нахмуренъ, мраченъ като старецъ, който е много пострадалъ въ живота. Въ радостъ, свадби, пѣсни, танцове, меланхолията ми се усилваше. Видѣлъ ли съмъ беда каквато и да е, чулъ ли съмъ ридание на безсъзна баба надъ чуждъ мъртвецъ, тутакси страстни сълзи потичаха изъ очитѣ ми. Бѣхъ постоянно въ раздражение“. Недоволенъ, капризенъ, болезнено упоритъ, той като рано повехнало стѣбло е билъ готовъ за духовна гибель, ако обаянието на Димитъръ Миладиновъ като учителъ въ Охридъ не е събудило нови жизнени сокове. Съ Миладиновъ училищната работа трѣгва усилено и съ увлѣчение. Освенъ гръцки при него децата учили и италиански. Но главно основното, пълно усвояване на гръцки езикъ дава духовното убѣжище на Пърличевъ както въ ония години, така изглежда и до края на живота му, въ който продължаватъ смѣнитѣ на меланхолия и подтици за дейностъ съ девиза, що четемъ въ автобиографията: „или съвършенство, или смъртъ“. Характеренъ девизъ; той сякашъ отрано всадява у Пърличевъ високо чувство за лично достоинство и вътрешна гордостъ.

Завършилъ охридското си образование, Пърличевъ става, едва осемнадесетъ годишенъ, учителъ въ Тирана и следъ като спестилъ пари отъ учителствуването, решилъ да продължи да учи другаде. Тукъ е, както казахъ, съдбоносната грѣшка въ живота му, така болезнено съзнавана отъ него сетне. „Тогава се решаваше съдбата ми. Не се найде ни единъ да ме посъветва да ида въ Русия; а пъкъ тогава само името на Атина и Янина звучеше у насъ“. Заминава за гръцката столица, за да учи

медицина не по наклонность, а защото много билъ страдалъ и искалъ да лѣкува човѣшки страдания. И още една съзнавана после грѣшка — „не знаехъ, че никой никога нѣма да успѣе въ дѣло, което не му е присърдце“. Въ Атина, дето отива въ 1849, саможивостъта и меланхолията отново го завладяватъ. Угнетението се увеличава и отъ друго: бедность и нахърнено национално честолюбие отъ надменността на гърцитѣ. Обидата отъ тѣхъ му е била особено тежка, та въ Автобиографията (както и въ „Мечта на единъ старецъ“) си спомня: „Когато костурскитѣ майстори вървѣха вечеръ предъ уни-

Охридъ и Охридското езеро

верситета и си говорѣха бѣлгарски, съученицитѣ ми казваха: „ἴδου περνοῦν τὰ βώδια — ето минаватъ воловетѣ“. Кжсаше ми се сърдцето. Оскърбенъ въ народното честолюбие, тлѣхъ отъ гнѣвъ и не можехъ да го излѣя. . .“ Но по-късно Пърличевъ се отплати на гърцитѣ не само съ общественитѣ борби въ Охридско, а и по единъ само отъ него постигнатъ начинъ — чрезъ поемата 'Ἀρματολός, първиятъ подтикъ за която е още отъ това престояване въ Атина. За него свидетелствуватъ

следнитѣ редове отъ Автобиографията: „На 25 мартъ 1850 бѣха призвани на конкуренция всичкитѣ елински поети. Офицерътъ Залокоста се призна за най-даровитъ отъ всѣчки, и царъ Отонъ тури лавровия вѣнецъ на главата му. Онъ бѣше доста слабъ и желтичекъ отъ занимаията си. На музика, на разходка, дето бѣше той, тамъ и азъ, бѣхъ му като спътникъ. Чудѣхъ се, какъ човѣкъ, толкова нищоженъ на видъ, може да бжде вѣнчанъ поетъ. Взирахъ се въ него съ благоговение. Можехъ ли азъ да не говѣя, когато всички съ прѣстъ го показваха и хвалѣха? — Нѣма елинъ по-честитъ отъ него. Царъ Отонъ, който го вѣнча, не е нищо предъ него. Императори, що триумфирали за славни победи, не сж нищо предъ него. За него и земниятъ животъ е рай“.

Увенчанъ поетъ.— Презъ 1850 Пърличевъ по липса на срѣдства се връща въ Охридъ и скоро става учителъ и пѣвецъ въ с. Бѣлица. Срѣдъ хубавата природа тукъ почналъ да стихотворствува и това следъ Хомеръ е утехата на нерадостния му животъ. Учителствувалъ до 1859 въ Прилепъ и Охридъ; сетне пакъ съ спестени пари заминалъ за Атина да поднови образованието си, продължавайки да се занимава съ поезия. По това време започналъ поемата, която приготвилъ за годишния посетически конкурсъ въ Атина презъ 1860. Успѣхътъ на Пърличевъ билъ неочакванъ и става най-свѣтлиятъ моментъ въ неговия животъ. Ето какъ разказва Автобиографията: „На 25 мартъ 1860 председателятъ на комисията г. Рангависъ, предъ многобройна публика, взе да оценява представенитѣ поеми, като почна отъ най-слабитѣ. Начело на публиката фигурираха г. Орфанидисъ, призванъ и вѣнчанъ поетъ, и Вернардакисъ, професоръ по филология, двамата свѣтло весело и твърдо увѣрени, че ще получатъ вѣнеца или поне паричната награда. За мене, както и за безбройни други зрители, столъ, разбира се, нѣмаше. Но когато Рангависъ каза: „Най-после имаме една поема, много по-малка отъ другитѣ и надписана „Ἀρχαὶ τῶ λῶς“ — тогава усѣтихъ въ себе си едно неопируемо вълнение, каквото никога не съмъ усѣщалъ. Тогава никой не би ме позналъ: бѣхъ вѣнъ отъ себе си — явно, че мой бѣше вѣнецътъ“. Слава на „втори Хомеръ“, пари колкото никога не билъ виждалъ, месечна пенсия, предложение отъ Атинския университетъ за стипендия въ Оксфордъ или Берлинъ (които отхвърля), любовъ

(въ Атина младиятъ поетъ се сгодилъ за тамошна мома Панахия, но не стигналъ до бракъ), отплата за въковно поругание, една победа, почти несравнима за тогавашенъ българинъ, утвърждаваща неговото право и първенство надъ другитѣ — ето и обемътъ и значението на тоя фактъ въ живота на Пърличевъ, който въ споменитѣ си се възвръща къмъ него понѣкога като къмъ възвисена мечта — „въ гръцката столица се прослави българското име“ (цит. в. „Балканъ“). Насърденъ отъ този успѣхъ, той написалъ още една поема, „Скендеръ бей“, за конкурса презъ 1861, но тая година конкурсътъ не се състоялъ и поемата досега остава неизвестна, запазена въ ръкописъ. — А въ това време друго събитие насочва Пърличевъ къмъ родния му градъ; въ Цариградъ били умъртвени братя Миладинови, и ученикътъ на Димитъръ Миладиновъ тръгналъ за Охридъ — по неговитѣ думи — съ твърдо решение да гине или да отмъсти за тия жертви на Фенеръ.

Започва тукъ учителската и обществена дейность на Пърличевъ, съ подробно разказани мжки въ автобиографията му; дейность за просвѣта и спасяване на Охридско отъ гърцизма, която следъ всички усилия, мжки и жертви изнася и тукъ победата на българското възраждане. Останалъ задълго въ Охридъ, той презъ 60-тѣ години води борбата за въвеждане български езикъ въ училището и славянско богослужение въ черквата. Сполуката минава презъ дълга верига отъ морални и физически изтезания, арести, вериги, зандани, рани и болести, които не сломяватъ духътъ на борцитѣ и разширяватъ значението на борбата като общо национално възмогване. Контрастътъ отъ висотата на вѣнценосеца поетъ въ Атина до ужаса на турския занданъ въ Дебъръ, дето Пърличевъ едва спасява живота си, е извънредно характеренъ за националния и етически патосъ на тая борба и на охридския водачъ. Победата най-сетне идва: Охридско е спасено отъ гърцизма и отъ фанариотската власть; така и като общественикъ Пърличевъ стига единъ високъ моментъ на българско и лично удовлетворение. Следъ това идва дългиятъ залѣзъ. Общественикътъ заглѣхва съ учителствуване въ разни градове (освенъ Охридъ—Струга, Габрово, София — библиотекаръ — Битоля, Солунъ), а поетътъ съ нѣколко несполуки се отдрѣпва като заключенъ изворъ, на който

липсва струята на израза и остава въ споменитѣ за предишната слава. Като пенсионеръ тѣй се оттегля „да прекара въ огорчение и разочарование старинитѣ си въ Охридъ“ (Д. Матовъ — Гр. С. Пърличевъ въ сп. „Български прегледъ“, г. II, 1895, кн. 4-5, с. 168). Тукъ въ утехата на семейството, при отличната си съпруга и почитѣта на съгражданитѣ, Пърличевъ починалъ на 25 януарий 1893.

Преводачъ. — Връзка между грѣцкото стихотворство на Пърличевъ и книжовната му работа на български езикъ може да се види навѣрно въ първитѣ му слова въ Охридъ, дето се проявилъ като ораторъ. Заеътъ тамъ съ обществена дейность, изоставилъ грѣцкото поетическо поприще следъ непроизведения презъ 1861 конкурсъ въ Атина, той може би изобщо не е ималъ намѣрение да се залавя за книжовенъ трудъ, ако къмъ това не го подканила редакцията на цариградското списание „Читалище“ презъ 1871 (редакторъ М. Балабановъ), като му предложила да преведе „Илиада“ съ едно почетно писмо, изразяващо признателността на младитѣ българи за това, че вѣнчаниятъ въ Гърция поетъ не забравилъ родината си. Пърличевъ се заелъ за тоя книжовенъ подвигъ съ ясно съзнание за неговата важность и въ културно историческо отношение за насъ. Явявала се една книжовна работа, за която съ подготовката и миналото си той е можалъ да се смѣта призванъ; откривало се ново българско поприще за поета, и още въ самото начало той замисля превода на други класически творби. Какво значение за Пърличевъ е имало това начало, може да се разбере както отъ уводнитѣ думи тукъ, така и отъ следващитѣ страници за участѣта на преводача. Залавяйки се за работа, той пише въ едно писмо до редакцията: „Да се преведе Хомеръ е едно отъ най-знаменититѣ дѣла, което би доказало, че народътъ ни напредва. Това бѣше дѣло на младежитѣ дошли отъ Европа, или на Славейковъ, или на когото да е, който да знае старобългарски толкова добре, колкото и елински. Англия съ богатия, обработения и еластикъ свой езикъ, сега скоро се удостои да има преводъ на „Илиада“. Хомеръ преведенъ добре на български ще докаже всѣкжде, че сме живи и достоуважаеми българи. Поезията (а не мъртво-

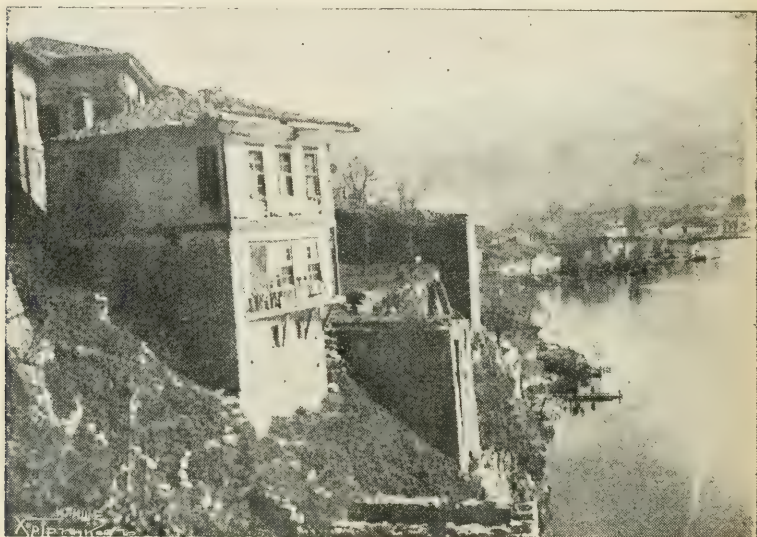
то стихотворение) възвишава човѣка, облагородява го, прави го чувствителенъ къмъ всичко що е добро, красно, благородно, великодушно; силно го привлича къмъ четене, когато е природна, лесна, вразумителна, каквато е Хомеровата“. „Такава книга ще се въведе въ всички кжши и колиби. Но знаете, че Хомеръ е дългословецъ и много пжти дрѣме. Ще се потрудя, по възможность да отбѣгна недостатѣцитѣ му. Ще бжда строгъ нѣ всичко що е излишно. *Indignor quandoque bonus dormitat Omerus*. Не ще напиша нито единъ стихъ излишенъ или студень, тѣй щото действието да върви съ исполински крачки, и любопитността да се възблагодари и постепенно да се наострява, и книгата да стане малка и ефтина, да се въведе всѣкжде, съ една речъ да привлѣче къмъ четене. Би било безумно (подчертано) да преведа точно, буквално. Тогава целѣта ми не е никакъ сполучена. И тѣй преводътъ щѣ бжде свободенъ (подчертано). Сравнете превода ми съ руския или съ първобитното (оригинала), и съмъ увѣренъ, че ще изповѣдате какъ целѣта ми е сполучена. Ахъ! да знаехъ по-добре старобългарски!“ (сп. „Читалище“, 1871, кн. 13, априлъ с. 385-386).

Преводътъ на „Илиада“ е направенъ споредъ схващането на Пърличевъ въ цитираното писмо: твърде съкратенъ и свободенъ преводъ въ десетосрични стихове съ неиздържана хорейна стѣпка, съ известни отсѣнки отъ народната ни поезия и съ единъ славяно-охридски езикъ. Ето началото:

Пѣй ми музо ярость Ахилевж.
Тя ми бѣды устрои Еллиномъ.
Тя испрати в'адовы тѣмници
Неброимы души юначескы.
Тя насити со мяса юначкы
Пси-нѣ гладны и хищнынѣ птицы.
Се вършеше воля Зевесова.
Почто ради раздоръ да ми двигнжтъ
Юнакъ Ахиль и царь Агамемнонъ
Разгнѣвани другъ противу другу?
Старець Хрвсисъ Фивосовъ священникъ
Гърбавъ иде кжде полкъ Еллинскій
Да избави дщерж заробенж.
Старець носи откупъ драгоцѣнній.

(Чит. 1871, кн. 11 мартъ с. 340)

Списанието приема съ възторгъ тоя преводъ; нарича го „хубавъ и гладък“, „книжовно дѣло, което ще направи епоха въ народната ни книжевность“ (тамъ с. 338-339). Щедростта на похвалитѣ отъ редакцията следва изобилна, но грѣшката на превода е била явна за мнозина и тогава. Дори да се приеме мисълта на

Часть отъ гр. Охридъ

Пърличевъ, че Хомеръ трѣбва да се съкрати, която би била съгласна съ известни изследвания върху гръцкия епосъ, все пакъ съкращенията на първия нашъ преводачъ свеждатъ поезията на разказа до фактично съобщаване на моментитѣ, което оскелетява епическото спокойствие и подробностъ, за липсата на които допринася въ превода и несъответниятъ размѣръ. Освенъ това — тукъ е коренътъ на злото — българскиятъ езикъ на Пърличевъ е явно невъзможенъ за поетически изразъ. Преводачътъ се оплаква, че не знае добре старобългарски (изобщо не знае български книжовенъ езикъ), сподѣляйки погрѣшната мечта за общъ славянски езикъ и може би търсейки да постигне въ превода едно отношение у насъ аналогично на Хомеровия къмъ новия

гръцки езикъ. Може би още по-лошо би било, ако преводътъ бѣше на старобългарски, но и съ тая езикова смѣсица, която четемъ по-горе, поемата добива нѣкакъвъ разваленъ изразъ. Сухъ, безжизненъ, това е езикъ самъ по себе си лишенъ отъ всѣка поезия. И главно поради него съкращенията въ превода го правятъ така поетически слабъ. Очевидно, онова, което самъ Пърличевъ е чувствувалъ винаги въ Хомеровата поезия и на която е плодъ хубостта въ Ἀριστεύς, тукъ не е могло да намѣри изразъ, убито въ този неподвиженъ, кухъ, беденъ отъ образни, емоционални и звукови внушения езикъ, така нещастно съчетанъ отъ еднакво прозаични стари и диалектни елементи. Преводачътъ не знае езика, на който превежда и самъ казва, че преводътъ е трѣбвало да направи нѣкой другъ, споменавайки името на Петко Славейковъ. Не ще съмнение, Пърличевъ е долавялъ несъответствието между собственото му преживяване на Хомеръ и впечатлението отъ така дадения преводъ, но отначало не е можалъ самъ да прецени това впечатление. Когато преценката се явява, действието отъ нея е било разрушително у преводача. Той става първата, истинска жертва на нашата критика.

Критиката. — Нешо Бончовъ публикува въ Браилското „Периодическо списание“ (г. I, 1871, кн. 4) една рецензия за началото на превода, въ която посочва недостатъцитѣ му — съкращения и лошъ езикъ — въ твърде невъздържанъ намѣста тснѣ, нелишенъ и отъ подигравателни отсѣнки, намирайки труда на преводача безплоденъ. Построена върху действителни недостатъци, критиката е безпощадна, крайно и несправдано. Премълчано е въ нея, че съкращенията сж направени неслучайно, не е споменато дори това, че за грижливостта на труда свидетелствуватъ поне обяснителнитѣ бележки на преводача. Може би рѣзкиятъ тонъ на критиката е билъ предизвиканъ отъ прѣкомѣрнитѣ похвали на „Читалище“. Въ всѣки случай Пърличевъ билъ извънредно зле засегнатъ отъ тази критика, спрѣлъ публикуването на превода (печатани сж първата и началото на втората пѣсень), изгорилъ го, обиденъ до края на живота си отъ тоя неочакванъ приемъ следъ предишния успѣхъ въ поезията и възторга въ редакцията на „Читалище“; заелъ се наскоро следъ това съ новъ пре-

водъ на по-точенъ общославянски езикъ — преводъ останалъ непубликуванъ, снабденъ съ единъ полемиченъ предговоръ срещу критиката на Бончовъ. Но една обида отъ подобна критика не би била достатъчна причина за последвалия ефектъ. Той е ясенъ въ посоката, която споменахъ: разбирането у Пърличевъ, че не владѣе езикъ за български поетиченъ изразъ. Тоза личи и отъ Автобиографията: „Критикътъ писа дълго противъ мене. Не трѣбваше толкова. Тѣй като искаше да ме поразии и да препоръча свой преводъ, можеше да каже само туй:

Черквата „Св. Климентъ“ въ Охридъ

„Пърличевъ не знае български“, и тогава азъ наистина бихъ билъ пораженъ“. Вижда се и отъ оригиналнитѣ български стихотворения на Пърличевъ, които вънъ отъ своята тенденциозностъ, сж толкова прозаични, колкото и преводътъ на „Илиада“. Ето защо критиката на Нешо Бончовъ — при остроото честолюбие, болезнена склонностъ къмъ меланхолия и вътрешна нужда за крайностъ въ предприеманото — е подействувала на Пърличевъ, по думитѣ на Д. Матовъ, силно, убийствено, и отъ тая критика почватъ непросвѣтленитѣ вече разо-

чарования, подъ натиска на които се подписва веднажъ: „Гр. С. Пърличевъ, убитый българями“. Пропада опитътъ за нова книжовна работа; Пърличевъ отново остава безъ поприще.

Автобиография.— Около петнадесетъ години отдѣлятъ превода на „Илиада“ отъ второто значително дѣло на Пърличевъ въ нашата книжнина — неговата автобиография (писана въ 1884—1885, Солунъ, издадена пръвъ пжтъ въ Сборникъ за Нар. Умотв. Наука и книжнина, кн. XI, 1894). Тукъ той се е простилъ вече съ поезията и съзнателно избѣгва увлѣченията къмъ нея възпроизвеждайки и такива моменти отъ миналото си, които естествено отбиватъ спомена къмъ поетична медитация. А все пакъ Автобиографията има хубави поетически мѣста, по-сполучливо изразени отколкото другаде въ стихове, може би и поради свободата на наредената речъ и сразнително подобрения вече български литературенъ изразъ на автора. Това е цененъ документъ за народнитѣ борби въ Западна Македония, но отъ литературно гледище е по-любопитенъ и важенъ съ даннитѣ за живота и характеристиката на Пърличевъ като човѣкъ и книжовникъ. Писана е на преклонна възраст всрѣдъ трайната вече властъ на разочарованията, въ които споменитѣ добиватъ бистрота и просвѣтление. Чудни сж тия погледи назадъ, толкова скжпи за насъ, а винаги придружени съ колебанието: какво ще стане отъ тѣхъ, ако се напишатъ и ще бждатъ ли интересни за другитѣ? Колебание смущава и Пърличевъ, толкова повече и отъ гнета на жизненитѣ огорчения. „Да пиша ли биографията си? Да обнародвамъ ли най-тънkitѣ подробности на краткия си животъ? Да се сравня ли съ онзи безумно гордъ калугеръ, който предъ смъртъта си сериозно се загрижилъ да остави своитѣ броеници въ наследство на папата и други свои вещи на разни калугерици и постници? — Дълго време се колебгехъ и нито бихъ писалъ, ако не бѣхъ увѣренъ, че биографиитѣ сж доста полезни книжки“. Вижда се, че тукъ сж смущавали несамо общи колебания за бледността на написанитѣ спомени, а и едно съмнение за това, каква ценностъ за другитѣ представя самъ автобиографътъ и неговото жизнено дѣло. Дали тѣ нѣма да заприличатъ на споменатия калугеръ съ неговитѣ броеници? Въ тая смисълъ

Автобиографията на Пърличевъ сочи неговата трагедия на човѣкъ, който знае собствената си цена, но съ тежки опити е констатиралъ, че тя далечъ не е сжщата и за другитѣ. Несѣответствието гнети, и на него изглежда се дължатъ нѣкои общи особености на Автобиографията. Колебанията се разрешаватъ отъ мълчаливо изпсвѣданата мисль на автора, че собствено животътъ е миналъ, приключени сж дѣлата, а биографиитѣ сж полезни

Прѣспанското езеро

книжки, разбира се, когато възпроизвеждатъ неравното минало на участникъ въ голѣмо народно движение. Така разрешени колебанията, Пърличевъ описва живота си по особенъ начинъ, напомнящъ въ известна степенъ „Житието“ на Софроний. Възпроизведено е онова, което като фактъ може да бжде интересно и полезно. Авторътъ избѣгва да говори повече отъ неминуемото за своитѣ интимни преживелици, не рисува общи картини въ живота, въ който моментитѣ на общи схващания и оценки сж неотстраними; той говори за своя външенъ животъ, за сграданията и висотитѣ въ него. А тѣхнитѣ крайни моменти сж твърде раздалечени, напримѣръ отъ лавровия вѣнецъ въ Атина до пѣкъла въ Дебърския

занданъ — и тая далечина на крайноститѣ дава вътрешнитѣ размѣри на книгата. Разказанъ е просто единъ животъ въ конкретнитѣ му прояви, сами по себе си интересни и съ огледъ къмъ личността на автора, и къмъ времето, когато се опредѣляше новиятъ обликъ на нашата нация. Автобиографията е, тъй да се каже, въ една точна смисълъ исторически документъ по намѣренията си и като такава е издържана отъ скромността и достоинството на Пърличевъ. Разбира се, отъ това не липсва тукъ субективностъ къмъ нѣкои лица и случки, и съответнитѣ грѣшки на автора не намаляватъ стойността на описаното. Трѣбва да се има предвидъ, че той не разказва, собствено каква е била, а какъ се е водила борбата за народностъ въ Охридско, и по-точно — какъ той е действувалъ и страдалъ.

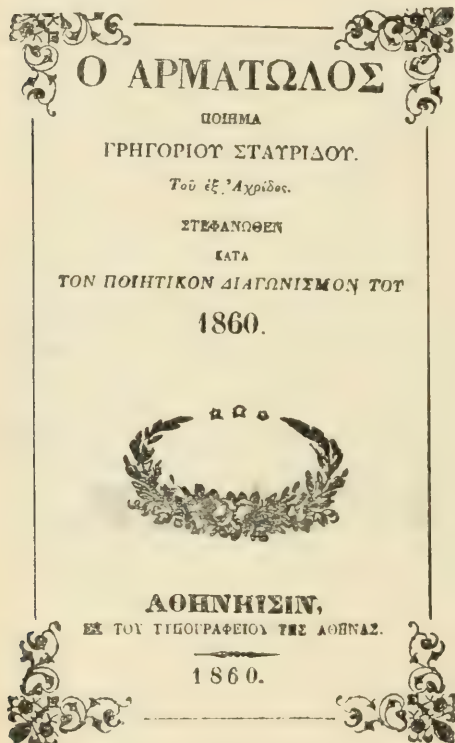
Естествено по-големата частъ, центъра тукъ сж, неговитѣ бедствия, главно тия въ Дебърския занданъ описани въ цѣлиятъ имъ невѣроятенъ днесъ изгледъ. Съ споменъ за тѣхъ свършва Автобиографията: „И днесъ още, проста среща съ който и да е жандарма или просто напомване звуцитѣ на една арнаутска пѣсенъ, която често звучеше въ къшлата, ми причиняватъ трѣпки, отвръщане, ужасъ“. Наистина страшни сж картинитѣ на Пърличевото затворничество въ Дебъръ. А надъ тѣхъ е неговиятъ гордъ духъ — особено когато изтерзаниятъ затворникъ казва на пашата: „Четири души гинемъ тука. Ако погинемъ азъ и внукъ ми, да ти е предъ Бога просто, но ако погинатъ братъ ми и Сапунджиевъ, чедата имъ предъ Алаха ще викатъ противъ васъ. Ако сме виновни, погубете ни днесъ; ако ли не вие осквернявате Рамазана. — Пашата побледнѣ. Стоехъ му надъ главата не като осъденъ, а като сѣдия: мразѣхъ живота. И да не помисли нѣкой, че само тогава, т. е. заради злощастieto си, го замразихъ; ни въ детството си, ни въ юношеството си, ни въ зрѣлостъта си, ни въ старостъта си не оценявалъ съмъ живота. Ще повѣрватъ туй поне злощастниците, ако не всички. Постоянно звучеше въ ушитѣ ми изречението: *Ἐλευθερος ὁ θανάτου καταφρονῶν* (свободенъ е презирациятъ смъртъта)“.

Макаръ твърде фактична, избѣгваща поезия и преценки, Автобиографията има ценни качества на книжовна творба у насъ, дето подобни книги сж рѣдки. Като четиво за младежъта, за каквото се използва вече, тя

дава примѣри на човѣщина, доблестъ и другарство, въ които се отразява идеализмътъ на епохата и себеотричането на нейнитѣ творци. Разказътъ е пълненъ съ поуки. Единъ безспорно добъръ разказъ, съразмѣренъ въ частитѣ, хубаво почнатъ и завършенъ. Стегнато написана, неослабваща интереса къмъ нишката на събитията,

напрегната при важнитѣ моменти безъ излишни подробности и многодумие, съ което Пърличевъ винаги е враждувалъ, но нелишена отъ интересни наблюдения, скицирани образи и сентенции, Автобиографията съ право добива широка популярностъ. Тя съдържа историята на единъ поучителенъ животъ и го разказва просто, искрено и спокойно като изминатъ пътъ, като една завършена съдба.

Сердарьтъ
— Върхътъ въ тоя пътъ е поемата „Сер-

Гръц. поема на Пърличевъ, 1860

дарьтъ“ и като отражение на истината, поетическа сжщностъ на Пърличевъ, и като външенъ успѣхъ въ живота. Това е наистина поема съ чудни епически качества въ хомеровски стилъ — както личи отъ хубавия, макаръ намѣста свободенъ преводъ на г. Баласчевъ единствена у насъ по вида си преди „Кървава пѣсенъ“

на Пенчо Славейковъ. Написана въ класическа простота и ясностъ, тя взема сюжета отъ една близка, българо-албанска действителностъ, като съчетава щастливо елементи отъ нашия народенъ и старсгръцкия епосъ. (Поемата има 912 стиха въ четиристишни строфи римувани а (15 срички), б (8 срички) аб свободенъ размѣръ). Хероятъ на поемата, Кузманъ е историческа личностъ отъ началото на миналия вѣкъ, възпѣта въ народнитѣ пѣсни като защитникъ на Охридско срещу албански разбойнишки чети; той е *ἄρματολος*, сиречь въоръженникъ (християнинъ, комуто е позволено да носи оружие, за да брани населението отъ разбойнишки нападения) или както се превежда обикновено — сердаръ. Майка му, хероинята въ поемата, е идеализиранъ образъ на Пърличевата майка. Но съ това не се изчерпватъ връзките съ нашата действителностъ и поезия; — взетъ е съответно единъ сънъ на Пърличевата майка като пророчески сънъ на хероинята; използвани сж формални особености на народната пѣсенъ, напримѣръ сложното отрицателно сравнение въ началото; въ действието е съответно използванъ единъ разказъ за Кузманъ въ народната пѣсенъ. Въ тоя материалъ изъ действителността и народната поезия формирациятъ духъ на Хомеръ създава единъ образецъ на псевдокласически епосъ. Разказано е оплакването и погребението на Кузманъ, убитъ отъ албанцитѣ, които съобщаватъ, каква е била последната битка на хероя, отдавайки заедно съ майката, годеницата и всички селяни отъ областъта Рѣка (Дебърско) своята скръбъ и почитъ къмъ него. Ето първитѣ четири строфи на поемата: „Писъци се чуватъ отъ село Галечникъ въ Рѣка. Какво ли е зло постигнало мало и голѣмо, та всички сж милно заплакали? Градушка ли поби ниви златокласи? Скакалци ли допаднаха? Или султанътъ е пратилъ преди време тежки данъци да сбира? Нито е градушка побила ниви златокласи, нито сж скакалци допаднали, нито пъкъ султанътъ е пратилъ преди време да събиратъ тежки данъци: гегитъ убили Кузманъ капитанъ, сердарътъ, юнакъ надъ юнаци, и отсега занаяредъ люти разбойници албанци ще тъпчатъ и оскверняватъ нашитѣ сѣнчести планини“. — А на края авторътъ предава тоя разказъ като слушана и вѣрно записана пѣсенъ отъ слѣпъ просекъ, прочутъ пѣвецъ, който я пѣлъ, свирейки на двуструнна гусла.

потомъкъ на юначенъ родъ, любимъ синъ и годеникъ. Въ цѣлата поема се носи тревогата и плачътъ за него; неговиятъ хероизъмъ и мъжествениятъ духъ на майката, готова да продължи борбата срещу албанцитѣ, образуватъ господстващия патетиченъ елементъ въ творбата, който контрастира хубавото, покрито съ рани мъртвото тѣло на хероя и безстрастната придружница на смъртъ — потвещата погребението бабичка, която пѣе успокояващи псалми. А настрана въ задния планъ на поемата, въ която се отнася нейниятъ шумъ и край, стои горката участъ на годеницата — вториятъ женски образъ, и близъкъ и контрастиращъ съ образа на майката. Поемата завършва съ една увеличаща въ мечти картина: тихъ гробъ на юнака, при който ноше тѣ идва въ калуцко расо неговата годеница. Тази картина е най-поетичната частъ въ поемата и открива, бихъ казалъ, чистата дарба на автора. Тукъ вече нѣма нищо отъ Хомеръ чувствува се едно дълбоко, макаръ неконкретизирано влияние отъ народната пѣсень или може би съвпадане, родство съ нейния духъ и като поезия и като култъ.

Нѣмамъ предвидъ тукъ по-подробенъ анализъ на поемата и завършвамъ бележкитѣ за нея съ нѣколко думи за използванитѣ хомеровски сръдства въ разказа вънъ отъ споменатото за неговата обща постройка. Поемата започва по примѣра на Хомеръ веднага съ предмета на разказа. А отъ изобразителнитѣ сръдства по-нататкъ трѣбва да се изгъкнатъ — покрай прѣка речъ, постоянни и сложни епитети и др. — на първо мѣсто хубавитѣ хомеровски сравнения и изрази. Ето напримѣръ какъ майката срѣща донесеното мъртво тѣло на Кузманъ. „Съ разтреперани крачки пристъпи майка му; тя не повѣрва най-напредъ очитѣ си — подвоуми се. Само по всенародния плачъ отгада сѣдбата си клета и веднага си спомни сънътъ. Тя изпищѣ колкото ѝ гласъ държеше като лъвица първеския, на която дрѣзки ловци сѣ отнесли рожбата ѝ“. Въ описанието на битката, което е изцѣло въ хомеровски стилъ, четемъ: „Изведнажъ се чуха два пищовни гърмежа, и два куршума изхвъркнаха да дирятъ юнашко месо. Единиятъ засегна лѣвото юнашко рамо тамъ, дето ключътъ се сглобява съ лопатицата, и другиятъ съ голѣма бързина изфуча въ въздуха и, безъ да закачи топло месо, подкопа земната прахъ.“ Несполучватъ куршумитѣ на албанския войвода. „Вед-

нага Кузманъ съ горчива усмивка налетѣ върху му и като се изправи на врания си конь, застигна го, преди още Мехмедъ да хване дръжката на своя ятаганъ, и веднага вдигна сабя дамаския и я насочи и удари на мѣсто съ сполука, въ лѣвата частъ на гърлото, тамъ дето шията гордо се издига отъ туловището. Масивнитѣ кости никакъ не се възпротивиха на остроото желѣзо; то като дѣлѣше месо и кости, стигна до дѣсната мишница. Тѣй дърварьтъ съ единъ само замахъ отсича цѣлъ джбовъ клонъ“. . . . Смъртъта на Кузманъ: — „Ала щомъ пресѣкна животворниятъ потокъ, преклони и той бледа глава, прошепна нѣколко думи и тутакси падна отъ коня съ голѣмъ шумъ — като старъ джбъ, който е стоялъ противъ толкова бури и най-после се сгромолясва и той отъ многото и тежки удари на дръзкия дърварь, но смазва при падането си и самия него“. Така хубаво е и следното сравнение, когато се описва какъ спокойната бабичка приготвя тѣлото за погребение и пѣе страститѣ на Иовъ: — „Пѣсеньта ѝ бѣше безчувствена, както и нейната фигура, но лѣеше се отъ устата ѝ като потокъ, който тече изъ пѣсъчливо дъно и влачи полекичка бистри струи и угаложва жаждата на пѣтника“. А отъ хомеровскитѣ характеристики на загинали юнаци може да се посочи следното, казано за единъ убитъ отъ Кузманъ албанецъ: „бързоногиятъ Елисъ, синъ на Абдулахъ, който кога се надпреваряше въ тичане, като лѣстовица хвърчеше и не оставаше на прахъ. та следи отъ стѣпалата си“.

Цѣлата поема безъ нейния завършекъ, ксѣто все пакъ не дисхармонира съ общото — е пропита отъ тоя хомеровски духъ. Една хубава идеализация, благородство на израза, старинностъ сж нейниятъ епически свѣтъ и награждаването ѝ, въпрѣки неизбѣжнитѣ съмнения, които е будѣло съдържанието съ българскитѣ имена, е една оценка по достоинство на тая художествена творба за нейнитѣ „многобройни истински епически хубости“ (A. Randabe и D. Sanders — *Geschichte der neugrichischen Literatur*, 108).

Влияния и дарба.— Влиянието на класическата гръцка поезия се отразява още въ първия стихотворенъ опитъ на новата ни литература — „Одата на Софроний“. Това влияние, по-скоро чрезъ новогръцки, сръбски или

руски е трайно у първитѣ ни стихотворци, представяйки може би най-късния лъжекласицизъмъ. Освенъ у Д. Попски, виждаме го у Г. Пешаковъ, С. Николовъ, К. Огняновичъ и др. Но нито единъ отъ тия стихотворци, нито единъ и отъ по-къснитѣ ни елинисти не можа да създаде художествена творба въ класически стилъ. Пърличевъ е единственъ. При това не само между стихотворцитѣ ни отъ своето време, а изобщо и у насъ. И до днесъ нѣмаме другъ примѣръ на подобно вживяване въ старогръцкия епосъ и художествено отражение на неговото влияние. Отъ друга страна трѣбва да се изтъкне, че поемата на Пърличевъ, макаръ публикувана на гръцки и много късно въ български преводъ, не е останала безъ значение за нашия стихотворенъ епосъ. Струва ми се известно влияние отъ *Ἀρματωλός* може да се забележи както въ „Кървава кошуля“ на Р. Жинзифовъ, така и въ поемитѣ на Петко Славейковъ „Изворътъ на Бѣлоногата“ и „Бойка войвода“. А може би и въ края на „Нераздѣлни“ отъ Пенчо Славейковъ има нѣкакъвъ споменъ отъ края на „Сердарьтъ“.

Но вънъ отъ тия литературни отношения поетическата дарба на Пърличевъ представя извънредно и важно явление въ нашия духовенъ животъ, не само защото, родена у насъ, е дала една хубава творба на новогръцката литература. Би могло да се каже — *Ἀρματωλός* е първата чиста поезия отъ българинъ. Н. Геровъ писа „Стоянь и Рада“, за да покаже, че и съ новобългарски езикъ може да се пише поезия. Д. Чинтуловъ внесе патриотическия подбуди въ лириката. Цѣлата ни поезия до Освобождението, известно е, се импулсира отъ националния и общественъ животъ, носи неговитѣ тенденции. Пръвъ чистъ поетически стремежъ, първа творба на поезия зарадъ самата нея, се явява у Григоръ Пърличевъ — единствениятъ нашъ поетъ отъ Македония, ученикъ на Хомера и атински лавроносецъ, който не можа да пренесе дарбата си въ българската поезия.

Библиография

Сердарьтъ. . . превелъ въ проза отъ гръцки Г. Баласчевъ, въ сп. „Бълг. прегледъ“, София, г. II (1895) кн. 4—5, с. 4—19.

Нешо Бончовъ. Критика на Пърличевия преводъ на „Илиада“ въ „Периодическо списание на бълг. книж. др-во“ въ Браила, г. I, кн. 4 (1871), с. 81—110.

Д. Матовъ. *Гр. С. Пърличевъ.* Книжовно-биографически чъртици — въ сп. „Бълг. прегледъ“, г. II (1895) кн. 4—5, с. 157—172.

Г. Баласчевъ. *Биографически и книжовни чъртици за Гр. С. Пърличевъ.* София, 1897.

К. Величковъ. *Български писатели.* София, 1914, с. 104—124.

В. Пундевъ. *Първи стихотворци.* София, 1925, изд. М-во на нар. просв.

М. Ярнаудовъ. *Гр. Пърличевъ.* Учил. прегледъ, 1928.

К. Г. Пърличевъ. *Къмъ характеристиката на Гр. С. Пърличевъ,* въ сп. „Македонски прегледъ“, София, г. IV (1928) кн. 2, с. 99—140.

П. Н. Орѣшковъ. *Автобиография на Гр. С. Пърличевъ,* № 4 отъ библ. „Бележити българи“, София, 1929, (съ предговоръ и библиография).

К. М. Скопакъ. *Григоръ С. Пърличевъ...* въ „Известия на семинара по славянска филология при университета въ София“, кн. III, София, 1911, с. 413—494.

Мечта на единъ старецъ — въ в. „Балканъ“, София г. I, бр. 15 отъ 28 IV. 1883.

Е. Спространовъ. *По възраждането на гр. Охридъ* — въ Сб Н У Н Кн., кн. XIII. София 1896, с. 621—681.

СЪДЪРЖАНИЕ

стр.

Г. С. Раковски, отъ М. Арнаудовъ

I. Жизненъ пѣтъ: Родъ и детинство. — Въ Цариградъ. Македон дружество. — Въ Браила и Марсилия. — Затворенъ въ Цариградъ; адвокатъ и предприемачъ — Крим. война: хайдушка чета и въ Румѣния. — Въ Австрия и въ Русия. — Бѣлг. легия въ Бѣлградъ; дипломатич. мисия въ Атина. — Организуване на хайдушкитѣ чети. Болестъ и смъртъ. — II. Книжовна дейность: широко начертана програма. — Подбуди къмъ поезия. — Предвестникъ Горскаго пѣтника. — Горски пѣтникъ. — Знач. на хайдушката поэма. — Историч. и филолог. изследвания: цели и методи. — Етнограф. проучвания: програма на Показалецъ. — Отъ история къмъ политика и публицистика. — Два мемоара по черковния въпросъ. — Характеръ и заветъ на Раковски.

1— 59

Н. Геровъ, отъ Г. Константиновъ

Заложби, родъ и детинство. — Одеската бѣлг. колония. Стихотворения. — Поемата Стоянь и Рада отъ 1845. — Интересъ къмъ езикови въпроси. — Художествената проза на Н. Геровъ. — Въ Копривница и Пловдивъ. Педагогъ и борецъ срещу гърцитѣ. — Геровъ като руски консулъ. — Следъ освобождението. Граматика и речникъ. — Значение на Н. Геровъ . .

60— 82

Д. Чинтуловъ, отъ Н. Табаковъ

Уводъ. — Детинство и ученичество. — Нови стремежи. — На пѣтъ за Русия. — Въ Одеса. Учение, срѣда и първи поетич. опити. — Чинтуловъ и П. Р. Славейковъ. — Връщане въ Сливенъ, грижи за родна просвѣта и църква. — Наново учителъ. — Въ Цариградъ. — Следъ събора въ Сливенъ. Край на робството, посрѣщане на руситѣ, смъртъ. — Пѣснитѣ на Чинтулова

83—104

П. Р. Славейковъ, отъ Борисъ Йоцовъ

I Време и срѣда. — Търново и Тръвна. — Отхрана. — Съятелъ на просвѣта. Херой на деня. Скитничество. — Първи опити. Черковнославян., сръбски и гръцки образци. — Общъ погледъ. — II. Подъемъ презъ 50-тѣ и 60-тѣ години. — Въ Тръвна и Търново. — Заседяване и безспокойство. — Басненикъ и Смѣсна китка. — Приноси за бѣлг. народска. — Поетич. откровения. Руско влияние. — Поетич. романтизмъ. Пѣвецъ на мечта и притома. — Пѣснопойки. Гръцки и турски образци. Еротиченъ витализмъ. — Сатира и хуморъ.

Ироникъ на дѣлнич. действителность. — Календари — Поетич. изкуство. — Победа на поета. — III Въ Цариградъ. Неспокоенъ животъ. — Издания за народа. — Гайда (1863—67). — Македония (1866—72). — Националенъ въпросъ. Воинъ на народностно самосъзнание. — Качества на бореца 105—172

Др. Цанковъ, отъ С. т. Чилингировъ

Мѣстото му въ нашето възраждане. Образование въ Русия и Австрия. Печатница въ Цариградъ. — Българ. колония въ турската столица. — Русия и източното православие. Национал. домогвания на българитъ. — Подбуди за унията. Случката въ Кукушъ. — Обявяване и край на унията, Йосифъ Соколски. Въ Свищовъ, Русе, Видинъ и пр. — Българска мисия въ Европа: Цанковъ и М. Балабановъ. — Министъръ въ свободна България. — Качества на публициста, стилъ и темпераментъ. — Историкъ, преводачъ и редакторъ. Оценка на личността 173—196

Г. Кръстовичъ, отъ Ив. Кеповъ

Ученишки години. — Турски сановникъ. — Въ Източна Румелия. — „И азъ съмъ българинъ“. — Кръстовичъ и църковния въпросъ. — Книжовна дейность 197—211

Д. и К. Миладиновци, отъ Н. Табаковъ

Родно мѣсто, родители и учене. — Учителска дейность на Д. Миладиновъ. — В. Григоровичъ. — Учене и учителствуване на К. Миладиновъ. — Пжтуване въ Босна, Австрия и Сърбия. — Въ Прилепъ и Кукушъ. — Ал. Рачински. — Въ Струга и Охридъ. Борба за родна епископия въ Охридъ. — Арестъ на Д. Миладиновъ. — К. Миладиновъ въ Русия. — Грижи за печатане сборника съ народни пѣсни. — При Щросмайера. Значение на сборника. — На пжтъ за Македония. — Арестъ и смъртъ на бр. Миладиновци 213—237

Гр. Пърличевъ, отъ В. Пундевъ

Сжда. — Животъ. — Увѣнчанъ поетъ. — Преводачъ. — Критиката. — Автобиография. — Сердарьтъ. — Влияния и дарба 238—258

A7448
v.2

PG
1004
A7
t.2

Arnaudov, Mikhail Petrov
Bulgarski pisateli

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

